

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ORD. PROF.
ZİYAEDDİN FAHRİ
FINDIKOĞLU

Sosyalizm 2

türk kültür yayını

SOSYALİZM

Dizgi - Baskı

ÖZDEMİR BASIMEVİ

Ücretsiz E-Kitap Arşivi - <http://www.kitapyurani.org>

İSTANBUL - 1976

TÜRK KÜLTÜR YAYINI : 12 - B

Gözden Geçirilmiş ve İlâveler yapılmış Olarak
ÜÇÜNCÜ BASKI

Ord. Prof. Z. F. FINDIKOĞLU

İKTİSAT SOSYOLOJİSİ BAKIMINDAN

SOSYALİZM

İKİNCİ CİLT

*İktisatçı
15 Ocak 1943, ANKARA
A. - 1943*

TÜRK KÜLTÜR YAYINI

Beyazsaray, Nu. 41

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Telefon : 26 43 52

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ KİTAP

XVIII. ASIR VE 1789

Birinci Fasıl

XVIII. ASIR

1. XVIII. asra bir bakış ... '... ..	13
2. Mülkiyet	14
3. XVIII. asırda içtimai mesele	16
4. Rousseau ve Sosyalizm	17
5. XVIII. asır sosyalizmin asrı mıdır?	19
6. Meselenin mahiyeti	20
7. Jean Jaurès'in görüşü	22
8. Notice	24

İkinci Fasıl

FİZİYOKRATİZM VE SOSYALİZM

1. Fیزیokrasi	27
2. Fیزیokratizm ve Liberalizm	28
3. İktisadi kıymetin kaynağı	29
4. Fیزیokratizm ve Sosyalizm	30
5. Tabiat mı? Ziraî emek mi?	32
6. Ziraî Mesele ve Sosyalizm	33
7. Fیزیokratizmin tesiri	35
8. Fیزیokrasi ve Ponokrasi	37
9. Varılan neticeler	38
1 — Fیزیokratik	38
2 — Fیزیokratik müdahaleciliğin sınırı	39

3 — Fیزیokrasi ve Anti-sosyalizm	39
4 — Fیزیokrasi ve iktisadî kıymet yaratma ...	40
5 — Fیزیokrasi ve ilâhî nizam	41
10. Umumi Netice	43

Ü ç ü n c ü F a s ı l

F R A N S I Z İ H T İ L Â L İ

1 7 8 9

1. Fransız ihtilâlini anlamının metodolojik faydala	45
2. Tarihi Maddecilik ve Fransız İhtilâli	46
3. Jaurès'in hayatı ve şahsiyeti	49
4. Jaurès ve Marx	50
5. Tarihi Maddecilik, Tarihi Fıkircilik	52
6. Metodolojik düşünceler	53
7. Tatbıkata geçiş	54
8. Derebeylik	55
9. Vergi çeşitleri ve köylü durumu	57
10. Krallık müessesesi	62
11. Kilise ve papazlar	64
12. Hazırlanan ihtilâl	72
13. Mâli vaziyet	73
14. Bütçe açığı ve sosyal sınıflar	75
15. Mümtaz sınıflar ve nakdi fedakârlık	77
16. Felsefi zihniyet	78
17. H. Taine ve ihtilâl	79
18. Jaurès'in tenkidi	81
19. Burjuvazinin teşekkülü ve yüksek burjuvazi ...	85
20. Orta ve küçük burjuvazi	87
21. İktisadi serpilme	88
22. Fransız lonca rejimi	90
23. Müstemlekecilik ve dış ticaret	93
24. Şarkın ve Türkiye'nin yeri	94
25. Deniz ticareti	95
26. İhtilâlin habercisi olan bir hareket	97

27. Mirabeau ve Burjuvazi	100
28. Teknik Gelişme	101
29. Küçük sanayi tekniği	102
30. Grev tarihçesinde Lyon'un yeri	104
31. Mülkiyet müessesesi ve Barnav Teorisi	108
32. Barnav'a göre sosyolojik gelişme	109
33. Marx'dan evvel Marxizm : İhtilâlin izahı	116
34. Sosyolojik illiyet problemi	118
35. Barnav ve Jaurès	120
36. Kapitalizm ve Paris	122
37. Paris'in morfolojisinde değişmeler	124
38. Sol ve Sağ	128
39. Mirabeau ve krallık	131
40. Robespierre ve fikirleri	134
41. İhtilâl ve Sosyalizm	135
42. Burjuvazi ve işçi sınıfı	139
43. Proletarya endişesi	141
44. Diyalektik yürüyüş	141

Ü ç ü n c ü F a s ı l

FRANSIZ İHTİLÂLİ VE TÜRKİYE

1. Bir tarih halkası olarak 1789	145
2. 1789 ve İstanbul	147
3. Sosyal yapı farkları	152
4. 1789 ve III. Sultan Selim	154
5. Jeopolitik endişe ve Fransa	155
6. Netice : Türkiye'de 1789 ve Sosyalizm	157

Ü Ç Ü N C Ü K İ T A P

XIX. ASIRDA SOSYALİZM

B i r i n c i F a s ı l

XIX. ASIRA TOPLU BİR BAKIŞ

1. Fransız İhtilâlinde sonra	162
-------------------------------------	-----

2. İktisadî	164
3. Sosyoloji	166
4. Sosyalizm ve İctimaî	168
5. «Sefiller» i tahlil : Fantine ve Medlein Baba	172
6. Proleter ve Burjuva psikolojisi	176
7. XIX. asır	177

İ k i n c i F a s ı l

S İ M O N D E S İ S M O N D İ

1. Sismondi ve hayatı	179
2. Eserleri	180
3. Ana düşüncesi	183
4. Çevresi	184
5. Fazla istihsal ve iktisadî buhranlar nazariyesi	186
6. Sermaye ve emek münasebeti	187
7. Fakirleşme	188
8. İctimaî	188
9. Sismondi ve Sosyalizm	190
10. Tesiri	194

Ü ç ü n c ü F a s ı l

S A İ N T . S İ M O N

1. Hayatı	196
2. Eseri	201
3. Mecaz nazariyesi	203
Birinci düşünce	203
İkinci düşünce	204
4. Tarih Felsefesi	206
5. Ferdî	208
6. İstismar meselesi	209
7. Kollektivizm	211
8. Bir seviyeye gelme ve Farklılaşma (Tesviye ve Tehdül)	214

9. Mülkiyet müessesesinin tarihi gelişmesi	216
10. İdarî teşkilât	219
I — Teşriî Meclis	219
II — Tedkik Meclisi	219
III — İcra Meclisi	219
11. Din meselesi	220
12. Amele Meselesi	222
13. Saint - Simon ve Sosyalizm	224
14. Saint - Simonizm ve tesiri	226

D ö r d ü n c ü F a s ı l

C H A R L E F O U R I E R

1. Hayatı ve Eseri	232
2. Teorik düşünceleri : Ticarî Liberalizm	237
3. Sınai gelişme ve proleterya	238
4. Ferdi mülkiyetin tenkidi	239
5. Kadın meselesi	240
6. Terbiye meselesi	241
7. Sosyalizmin felsefi temelleri	242
8. Medeniyet çağının tahlili	245
9. Falanjdaki ahlâk görüşü	246
10. Falanj ve morfolojisi	247
11. Falanj ve ferdi mülkiyet	249
12. Falanj ekonomisi	250
13. Falanjların Merkezi : İstanbul	253
14. Kadın meselesi	254
15. Garantizm	255
16. Fourier ve Sosyalizm	256
I — Menkul mülkiyeti tenkit	257

II — Modern Kooperatificiliği kurma ...	258
III — Kollektif yaşayış tasavvuru	258
IV — Devlet kapitalizmine rehberlik ...	260
V — Mesken tarzına ev hizmetlerine tesî	261
VI — İşletmede câzibe prensibi	262
VII — Esirliğin ilgasına doğru	263

Netice	263
---------------	-----

BİRİNCİ FASIL

XVIII. ASIR

1. XVIII. Asra Bir Bakış :

Umumî felsefe tarihinde olduğu kadar iktisadî içtimaî ilimler ve kültür hayatı bakımından da XVIII. asır, Batı Dünyasında onun devamı sayılan Yeni Dünyada ve Batı'nın tesirine ilk önce maruz kalan Doğu'nun bazı köşelerinde neticesi mühim içtimaî değişmeler doğuran tesirler icra etmiştir. Sosyalizmi hazırlayan sosyal illetler ve şartlar bu asırda belirliyor. Bu yüzdendir ki içtimaî realitesi değişik çizgiler göstermeğe başlıyor, müsbet düşünmenin meydan verdiği sosyal tenkidin doğduğu, nevî kıymet hükümlerinin sarsıldığı her çevre için kültür adamları hemen XVIII. asrın ruhundan bahsederler. Belki bu değişme XIX. veya XX. asırda vukua geliyor. Yine de XVIII. asırdan söz açılır. Zira bu "XVIII. asır -Le Dix- Huitième siècle" artık her zaman için kullanılan bir formül olmuştur. Hatta uzak mazide de bazı karakterlerine rastlanırsa ona da "XVIII. Asır" denir. Nitekim Eski Yunanın Perikles devri böyle vasıflandırılır.

Gerçek felsefe tarihinde “Tenevvür, Işık, Aydın-
lık - Lumière, Aufklaerung” devri diye tanınan bu
asır, romantizmin aksine olarak maziye, hali menfi
göstermekte, meselâ mutlak hâkimiyet müessesesi-
sine hücum etmekte, kuvvetlerin bir elde toplanma-
sını reddeylemekte, aristokrasinin ve papazlığın hâ-
kimiyet ve imtiyaz iddialarını baltalamakta, mevcut
içtimaî sınıfların ideolojilerini çürütmektedir. İşte bu
tenkitler XVIII. asrın aynı zamanda sosyalizm ile
alâkalı olduğu dâvasına meydan verecektir.¹

Gerçekten bu asrın müellifleri, mutlak hüküm-
darlığın, aristokrasinin, papazlığın iktidarlarını neren-
den aldıklarını düşünürken şu hâdiseyi müşahade
ettiler: bu iktidar, mülkiyet rejimine dayanıyor. Bu
suretle K. Marx’dan evvel Devlet müessesesinin iktisadî ma-

ûtopistlerde bu sezgi, az çok yetesiye bir aydınlık
içinde mevcuttu. Montesquieu (1687 - 1755) lerle,
Rousseau (1712 - 1778) larla, Voltaire (1694 - 1778)
lerle... siyasî felsefe çağı olduğunu gösteren XVIII.
asrın, Quesnay (1694 - 1774), Turgot (1727 - 1781),
kaza Rousseau ve Mirabeau’larile niçin iktisadî dü-
şüncelere mülâhazalara da sahip
anlaşılmaktadır.

2. Mülkiyet Meselesi :

XVIII. asrın mülkiyet müessesesini ele alan bir
asır olması, bir kısım ütopistlerde görüldüğü gibi

1) Bk. Dr. G. Kessler; İçtimaiyata başlangıç, **Fındık-
oğlu Tercemesi**, 1938; Kz. K. Vorlaender: Felsefe Tarihi,
O. Sadettin tercemesi, C.
yunca ilim ve din.

“Mülkiyet müessesesinin fenalığı”na dair kabî (tec-rûbe ve müşahededen önce) ve hadsî (sezgiye da-yanan) bir kanaatin hâkimiyetinden dolayı değildir. Bu hususta ütopistlerin bulunduğu çevrelerde bile ütopist muharrirlerin realist taraflarını gösterecek belirtilerin mevcut olduğu inkâr edilemez. Fakat bu asırdaki realizm çok kuvvetlidir. İleride Fransız İhtilâline ve sosyalizm meselesine Fransız sosyalist-lerinden Jean Jaurès (1859 - 1914) in tarihî mad-decilik telâkkisini anlatırken etraflıca izah edece-ğimiz gibi 1789 Fransız ihtilâli, ihtilâlden önceki as-rın içinde hazırlanan içtimaî ve iktisadî kımıldanma-ların tabii mahsulüdür.

mekte, bu arzusu bir sosyal ihtiras haline gelmek-tedir. Gördüğümüz bir kısım Fransız ütopistleri, ha-zırlanan bu ihtirasın farkında olmadan öncülüğünü yapmışlardır.

Fransız ihtilâlinden önceki asır içinde, sosya-lizm dâvasını, başka bir ifade ile mülkiyet proble-mini ve inkısam meselesini duyuran bir hareket mevcut mudur? Bu cihet sosyalizm tarihi üzerinde düşünen müellifler için münakaşalı bir noktadır. En doğru hal tarzını, Jaurès ve onunla beraber Louis vermektedir. XVIII. asrın fikirlerini tahlil etti-ğimiz takdirde sosyalizm tohumları ile karşılaşırız. Serpilen tohumlar bu asrın XIX. asırdaki gerçek sosyalist cereyanları hazırladığıdır. XVIII. asırda köy-lünün ferdî mülkiyet edinme dâvasını, keza şehirli-nin iktisadî hürriyet elde etme dâvasını, XVII. asır-daki köylünün istismar edilme vaziyetine düşen XIX. asır sanayi amelesinin dâvası takip edecektir.²

2) Bk. J. Jaurès: Histoire socialiste de la Rêvolution, 1924, C. I: Mukaddime; Paul Louis: Histoire du socialisme en France, 1937

3. XVIII. Asırda İçtimaî Mesele :

Evvelki fasılda toplu halde zikredilen Fransız ütopistleri yanında yer alan bir kısım muharrir ve mütefekkirleri derin düşüncelere sevkeden içtimaî mesele, köylü meselesi ismini taşır. XIX. asırda işçi ile patron arasında görülecek ayrılık ve her mânâdaki farklar, önceki asırların baron, kont, prens ve dükleriyle köylüleri arasında mevcuttu. Bu köylülere köylü ismini bile vermek bir şey ifade etmez. Bunlara o zaman "Kaba, bayağı - Roturier", "Çirkin, mülevves - Vilain", ismini takan muharrirler etmiyorlar. Bu "Vilain"ler, kim i
mezler. Toprak sahipleri ortada yoktur, yalnız vakit vakit gelen "Vekilharç - Intendant"larla bu köylülerin münasebeti bahis mevzuudur. XVIII. asırda hemen hemen Avrupa ve bilhassa Fransa böyle bir manzara arz etmektedir. Binaenaleyh bu asırda "İçtimaî mesele"nin köylü ve toprak meselesi olarak görülmesi, bilhassa bu asrın son yarısında buğday meselesini ele alan ve ziraî sınıfın menfaatlerini düşünen fiziyokratizmin vücade gelmesi gayet tabiidir. Eğer bir sosyalizm dâvası mevcut ise bu dâva—zamanın "sermaye"si veya daha
vet"i yalnız ve yalnız ziraî olduğuna göre— toprak sosyalizmine yönelecektir. Menkul sermaye, gayrimenkul sermayeye nisbetle ehemmiyetsizdir. Montesquieu ve Rousseau'ların tenkit ettikleri mülkiyet müessesesinin, arazi mülkiyetinden ibaret olması bu yüzdendir. XIX. asırda da bir çok sosyalist muharrirler hücumlarını, araziye tevcih etmekten geri kalmamışlar, bazı sosyalist hareketlere zemin hazırlamışlardır. (Rusya'da I. Nikola ve II. Aleksander zamanındaki hareketler gibi.) Hattâ XVIII. asır müel-

lifleri bu bakımdan ütöplastlere daha yakındırlar. Ütöplastler nazarında da içtimaî fenalıkların kaynağı en çok toprak mülkiyeti idi. XVIII. asır buna buğday ticareti ile fazla vergi meselelerini de ilâve etmiştir.

Bu asra takaddüm eden devrede münferit münnekkidlerin bulunmasına rağmen mülkiyet, dinî ve ilâhî bir nizamın eseri gibi addedilmektedir. Meşhur Fransız Papaz'ı Bossuet (1627 - 1704), yalnız mülkiyet müessesesini değil, bütün içtimaî müesseseleri bir "Takdiri ilâhî - Providence"nin hâkimiyetine bırakıyordu. XVIII. asır, buna karşı bir reaksiyondur. Montesquieu, içtimaî meseleleri beşerî şekilde düşünme, coğrafi muhit ile müesseseler arasında münasebet kurma yolunu vazih surette gösterdi.³ Onunla beraber **Grotius** ve **Luffendorf** mülkiyetin, hukukî nizam olduğunu, binnetice değişmesinin mümkün olabileceğini ortaya attılar. Bununla söylemek istedikleri şey aşikârdı: Derebeylik rejimi yıkıldıktan sonra toprak mülkiyetini elinde bulunduranların hakları, o zamanın hukukunca tanındı. Aynı hukuk neden başka türlü bir vaziyet ihdas etmesin? Hattâ XIX. asrın fertçi, liberal iktisatçılarının bozulmaz ve değişmez, tabii bir nizam gibi göstermeğe çalıştıkları ferdî mülkiyet de başka bir biçime girebilirdi.

4. Rousseau ve Sosyalizm :

Bu bakımdan Rousseau, çok ileridir. Dijon akademisine "İnsanlar arasındaki eşitsizliğin menşesine

3) Bk. Montesquieu: *Esprit des lois*, türkçe Nazım tercemesi, cilt: I. Mamafih bu hususta İbni Haldun ile Bodin'in daha evvel bu görüşü güttükleri malûmdur. Bk. Fındık-oglu: İbni Haldun ve felsefesi, 1941 İstanbul.

dair nutuk” başlığı ile ismile verdiği cevapta şöyle diyordu: “Bir toprak parçasını çitleyip benimseyen kimse burası benimdir deyince sivil cemiyetin müessesesi haline geldi. Fakat bu toprağın çit kazıklarını koparıp çukuru düzelttikten sonra hemcinslerine şu şekilde hitap eden biri, insanlığı cinayetlerden, katillerden, sefalet ve dehşetlerden kurtaracaktı: —Bu hikâyeyi dinlemeyiniz! Eğer toprağın hiç kimseye ait olmadığını ve mahsullerin herkese ait bulunduğunu unutursanız mahvoldunuz demektir.” Sosyalizm tarihinde isminin zikredilmesine sebep olan bu düşüncesi ile Rousseau, meseleyi bütün çıplaklığı ile ortaya koymuş ve sivil cemiyetin tecessüs edebilmesi için hukukun tanıyacağı yeni, tabii bir mülkiyet hakkının temelini ilâhî nizamdan kurtarmak itibarile XVIII. asrın ruhuna elverişli bir yolda yürümüştür.

Daha sonra Linguet (1736 - 1794), Brissot (1754 - 1793) da kendisini takip ettiler. Bu tarzdaki mülkiyet düşmanlığı, neticede toprak mülkiyetini ferdîleştirmek için bir başlangıç oldu. İnsanın hür doğduğu ve hür kalması icap ettiği yolundaki hukuk felsefesi, tıpkı hürriyetin desteği olacak bir ferdî mülkiyet ile müvazi yürüyecekti. Bundan dolayı toprak mülkiyetinin parçalanması icap ediyordu. Fransız ihtilâline takaddüm eden elli yıllık bir devrenin neşriyatı bir taraftan toprak mülkiyetinin hukukî temellerine hücum ederken öte yandan parçalanması lüzumunu, “Herkes kendi tarlası - A chacun son champ” formülünü gerçekleştirdi.

Evvelce isimlerini ve fikirlerini zikrettiğimiz iki Fransız ötopisti yani Morelly ile Mably, ferdî mülkiyet tesis için mevcut mülkiyet nizamına hücum edenlerden ayrılarak aynı hücumu kollektif mülki-

yeti tesis maksadile yapmışlardı. Bu bakımdan Rousseau'ya Montesquieu'ye, Brissot'ya nisbetle bu iki ütöplast, Fransız ihtilâlinden evvelki sosyalist fikirlerin öncülüğünü daha esaslı olarak yapmışlardı, denebilir.

5. XVIII. Asır Sosyalizm Asrı mıdır? :

Bütün bu izlere rağmen XVIII. asır, XIX. asırda görülecek sosyalizm temayülünün yalnız dağınık unsurlarına sahiptir. Mülkiyet düşmanlığı, mülkiyet prensibini tam surette tesis için yapılmaktadır. Bu bakımdan XVIII. asır antisosyalist addedenler vardır. Bazı müelliflerdeki mülkiyet düşmanlığını sosyalizme mal edenler aldanmışlardır. Hattâ maruf Fransız içtimaiyatçısı Durkheim'da bu aldananlardan biridir. Zira "Sosyalizm" isimli eserinde meselâ Linguet'nin mevcut mülkiyet nizamına neden hücum ettiğini sezememiştir⁴ Gerçi Linguet, günümüzün sosyalistleri gibi konuşuyor.⁵ "Sivil, edebî yıllıklar" isimli eserinde görülen bu düşmanlık, dikkat edilmezse, sosyalizm tarihçilerini aldatacak bir mahiyettedir. Nasıl ve neden?

4) Bk. E. Durkheim: Le socialisme, 1928, Paris, Sf. 25.

5) Bk. Linguet: Théorie des lois civiles, 1767, C. II, Sf. 462. Meselâ şu sözlere bakınız: «Ils (yâni ameleler) gqmissent sous les haillons degoûtants... Ils n'ont jamais part â l'abondance dont leur travail est la source... Ce sont là les domestiques qui les ont vraiment remplacé parmi nous.» Keza bir başka yerde şöyle diyor: «II est, (amele), libre dites-onus; Eh! voilà son malheur; il ne tient â personne, mais personne ne tient â lui...» Bk. Annales politiques, civiles et littéraires du XVIII è Siècle, XIII, Sf. 498.

6. Meselelerin Mahiyeti :

Daima göz önünde bulundurmaklığımız icap eden sosyalizm tarifine dikkat edelim. Bu tarifi unsurlarından en mühimi olan **proleterya** endişesi, XVIII. asrın içtimaî meseleye ait neşriyatında gerçekten mevcuttur.

Filhakika on sekizinci asır Fransa'sının mün- cer olduğu büyük tarihî vak'a (yani Fransız ihtilâli) ile vak'aya rastlayan bir kısım içtimaî mesele neş- riyatı, meselâ Linguet ve Mably'nin yazdıkları, şüp- heyeye mahal bırakmıyacak surette sosyalistçe görün- mektedir. Yalnız bu görünüş, hakikatı da ihtiva edi- yor mu? Daha açıkça vazedildiği takdirde mese- lenin şöylece ifadesi mümkündür: Bu gibi mütefek- kirlerde Proleterya ve kollektif mülkiyet endişeleri vardır. Diğer taraftan kendileriyle Fransız ihtilâlinin yakından alâkadarlığı da malûm olduğuna göre Fran- sız ihtilâli sosyalistçe le bir hüküm, gerek lerin, gerek bir çoklarının (meselâ Necker'in, Mira- beau'nun) mülkiyet müessesesinin fenalığı hakkın- daki telâkkileri karşısında kendiliğinden hasıl olmak- tadır.

Sözü geçen müelliflerin bir çoğu "Journalier - gündelikçi" zümrenin dertlerine çare aramakta, zi- ra gündelikçinin vaziyeti gittikçe fenalaşmaktadır. Linguet'nin lisanı ile "Hürriyet denen zehirli hedi- yenin bahşedilişinden sonra Avrupa'da her milletin 19/20 u bu fenalıktan muztariptir". Keza Necker (1739 - 1794), "Halk - Peuple" ile, gündelikçilerin mecmuunu kastettiğini söyledikten sonra "gündelik- çiler, diyor, en çalışkan, en sefil sınıfı teşkil ediyor.

Çünkü bu sınıfın rızkı münhasıran gündelik çalışmasına bağlıdır”.

Bu asrın sosyalizm kadrosuna sokulan bütün neşriyatında bu gibi feryatlar pek çoktur. 1938 de Fransa’da 150. yıl dönümü kutlulanan Fransız ihtilâli, aynı surette Rusya’da da kutlandığına göre vaziyetin aydınlatılması bir taraftan sosyalizm tarihini, diğer taraftan içtimaî ve iktisadî doktrinler tarihini alâkadar etmektedir.” Fransa 1789 ihtilâlini demokrasinin, hürriyetin, ferdî mülkiyetin bayrağını çekmiş bir ihtilâl sayarken Rusya ve Rusya ile birlikte bir kısım sosyalizm müverrihleri aynı ihtilâli sosyalizmin, Proletaryanın, kollektif mülkiyet rejiminin müjdecisi olan, ancak ihtilâlden sonra burjuvalar tarafından burjuvaziye mal edilen bir hâdise adediyorlar.

O halde meseleyi ele alalım. Sonunda kopan Fransız ihtilâli

6) Bk. Necker: Sur la lègislation et le commerce des grains, Fasil XXV: «C’est la classe la plus nombreuse et la plus misérable, puisque sa subsistance dépend uniquement de son travail journalier.»

7) Bk. Revue de Moscou, 1939, No. 9: La Rèvolution française, par M. Gorki, Sf. 8. Bugünkü Rusya’nın Fransız inkılâbını benimsemesi ve kutlulaması hayret ve dikkat ile karşılanmağa değer. Hayret ile: Çünkü 89 ihtilâli ferdî mülkiyeti takdis etmiştir. Dikkat ile: Çünkü 89 ihtilâli burjuva hareketi olmakla beraber aynı zamanda Fransız köylüsünün mülkiyetsizlik ıztırabından doğmuştur 1917 Rus ihtilâli de aynı şekilde mülkiyetsiz Rus köylüsünün eseridir. Fakat vardıkları neticeler birbirinden çok ayrıdır. Evvelkisinde köylü, tatmin edilmiş, rahatlamış, ikincisinde ise âdeta eski servaj devrine dönmüştür!

sosyalizm asrı ise kapitalizmin, endüstriyel çağın ve netice olarak proletarya sınıfının önce mevcudiyeti, sonra da hâkim rolü oynamış olması lâzım değil midir?

7. Jean Jaurès'in Görüşü :

Bu surette ortaya konan mesele karşısında en tatmin edici ve ilmî hal tarzını Fransız feylesoflarında **Jean Jaurès** bulmuştur.⁸ Sosyalizm tarihçilerinin XVIII. asra sosyalistçe bir vasıf vermek hususundaki gayretlerine rağmen, bu vasıf çok zayıftır. "XVIII. asırda sosyalizm", "Sosyalizm ve Fransız ihtilâli" eserlerinin sahibi olan Lichtenberger gibi otoriteler bile icap eden ihtiyatkârlıktan uzak kalamamışlardır⁹. Son zamanlarda Paul Louis de aynı hatâyâ düşmekten kendini alıkoyamamıştır.

Jaurès XVIII. asır feylesofları tarafından ileri sürülen sosyalist veya sosyalistçe ideolojilerin menfaatlere, sınıf ve tabaka ihtiraslarına hitap etmediğini söylemekle tenkitlerine başlamaktadır. Kendisine göre ihtilâlin koptuğu günlerden önceki sene içinde Paris matbuatında görülen isyankâr broşürlerin sayısı 5.000 i geçiyorsa da bunların içinde ancak 20 broşür "Ücretli, ecir - Saliariè" tabakadan bahsediyor. Fakat bütün XVIII. asrın sosyalistçe görünen neşriyatının adetâ bir hülâsası demek olan bu 20 broşürün muhteviyatı da pek aldatıcıdır. **Jaurès**'in aldanan müelliflere ait tahlillerine, ileride Fransız ihtilâli ile sosyalizmin alâkasını tetkik eder-

8) Bk. J. Jaurès, Kz. C. I, Sf. 5.

9) Bk. A. Lichtenberger Le socialisme au dix huitième siècle, ve Le socialisme et la Rêvolution française, Paris, 1895.

ken temas edeceğiz. O zamanki neticeye şimdiden işaret etmek faydalı olacaktır.

Bu asrın müncer olduğu Fransız ihtilâli, gerçi proleter hareketlere yabancı kalmadı. Fakat bu proletariya, henüz şuurunu, sınıflılığını gergin ve ayrılmış bir şuur ve ruh hali ile idrak etmemiştir. O kadar ki İhtilâlin gösterdiği gibi burjuvaziye yardımcı bir proletaryadan başka bir şey değildir. Sosyalistçe görünen neşriyatı ilham

hâkim olan sınıf XIX. asrın kasdettiği mânâda sınaî proletaryanın kendisi olmayıp, ancak kadrosuz ve teşkilâtsiz bir sınaî proletarya ile iş birliği eden burjuvazidir. Bu burjuvazi hürriyete muhtaçtı. XVIII asrın ideologları büyük arazi mülkiyetine hücum ederek buna zemin hazırlamışlardır. Eğer bu asır sosyalizm asrı, Fransız ihtilâli de sosyalist bir ihtilâl olsaydı, sınaî proletarya tam bir sınıf şuuruna malik olacaktı. Halbuki ihtilâlden evvelki Fransa'da bundan eser yoktur. Olmanmasının sebeplerini de ileride sırası gelince izah edeceğimiz Marxizmin kendi teorileri gösterecektir. Burjuvazi, daha doğru bir tâbir ile "Üçüncü tabaka **Tiers - état**" kendini her şey addetmekte, kapitalizm rejimini kurmağa gayret etmektedir. İhtilâlden evvel Siyès'in neşrettiği "Tiyerzeta, yani üçüncü tabaka (Burjuvazi nedir? —Qu'est-ce-que le Tiers - état" isimli beyanname bu gurur şu tarzda formüllenmiştir: "Tiyerzeta nedir? Hiç bir şey! Ne olacak? Her şey! Ne olmak istiyor? Bir şey!".

İhtilâle rastlayan devrenin, XVIII. asrın ideolojisi "Fransa = Fransız burjuvazi" eşitliğini isbata çalışmıştır. Böyle bir isbat cehdi ile sosyalizmin ancak menfi, yahut olsa olsa hazırlayıcı bir alâkası olabileceği aşikârdır. Bu yüzden XIX. asır sosyaliz-

minin tarih felsefesini XVIII. asra tatbik ettiğimiz takdirde XVIII. asrın sosyalizm asrı olmaması lâzım gelir. Kemmiyetçe ekseriyet (200 bin imtiyazlıya karşı 25 milyon burjuva), keyfiyetçe kudret, (Hürriyet ve ferdî mülkiyet ideolojisi) sosyalizmi menfi yönden alâkadar eden burjuva sınıfı elindedir. Bir defa bu sınıfın aristokrasi ve papazlığa karşı bir varlık sahibi olması ve saltanat sürmesi Marx'ın ifadesile "sınıf olarak kendisinde gizli potansiyeli kullanması" lâzımdı. Gerçek sosyalist temayül işte bu saltanatın devamı esnasında diyalektik vetirenin zaruri neticesi olarak vücuda gelecek burjuva saltanatının nihayetine doğru da gerçekleşmek isteyecektir¹⁰

8. Netice :

Buna rağmen XVIII. asrın yalnız Fransa'da değil. belki bütün Avrupa'da (Nitekim **Linguet**, düşüncelerini bütün Avrupa'ya, İtalya'ya teşmil eder) büyük ütöplerin vücuda geldiği asırlara nisbetle sosyalizmi hazırlamakta daha mühim bir rol sahibi olduğu şüphesizdir. Sosyalist temayüller, doktrinler ve hareketler hazırlanıyor. Gayrimenkul mülkiyete hücum, her ne kadar ferdî mülkiyet ve siyasî, iktisadî hürriyet prensiplerini tesis için kullanılmış bir fikir silâhı ise de, bu hücumun biraz sonra menkul mülkiyete, kelimesi de sosyal ilimler piyasasına yeni atılmış olan kapital'e yönelmesine zemin hazırlıyor. Hegel ve Marx diyalektiklerinin spritüalist ve materyalist cihetlerini bir tarafa bırakarak her iki-

(10) Bu hususta bu kitabın Bacon ile ilgili faslına bakınız: Sf. 111.

since müşterek olan lisanla konuşalım. İhtilâl ve XIX. asır burjuvazi bakımından bir sentez asrıdır. Bu sentezden önceki tez, eski rejim, antitez ise XVII ve XVIII. asırlarda hazırlanan burjuvazi ve kapitalizm hâkimiyetidir.

Proletarya bakımından ise bu sentez, yeni bir içtimaî durum için tez olacak, sosyalist temayüller ve hareketler de tezi takip edecek antitezi temsil eyleyecek, nihayet bunlardan ütöhistlerin de arzuladığı yeni bir sentez, kollektivist cemiyet ve sosyalist topluluk vücuda gelecektir. Bu son sentezin hazırlanmasında dediğimiz gibi, XVIII. asır hayli müessir oldu. “İçtimaî mesele” etrafındaki ütöizm, romanvari devlet ve cemiyet tasavvurları yerini realist tenkitlere bıraktı. İlk Derslerimizde sosyalizmin doğması

illetler ve içtimaî şartlar (dinî telâkkilerin gevşemesi, yeni bir işçi sınıfının teşekkülü, münakale vasıtalarının çoğalması, merkezîyetçi devletin vücuda gelmesi, sosyalize edilecek bir kapitalin doğması... ilh) kısmen bu asırda vücut buldu. Sombart’ın sosyalizm hareketi için ileri sürdüğü enfüsî, sübjektif unsur (muayyen bir içtimaî adalet haleti ruhiyesi, içtimaî sınıfların ahenksizliği karşısında müsavat haleti ruhiyesi... ilh) ile afakî, objektif unsur (sinaî proleteryanın teşekkülü, kapitalizm, sermayenin temerküzü... ilh) XVIII. asırda ortaya çıkmağa başladı. Bu asrın sosyalizm sentezi için XIX. asır kadar mühim ve müessir olmadığı nasıl aşikâr ise, sosyalizm bakımından XV, XVI. ve XVII. asırlar kadar elverişsiz bulunmadığı da aynı derecede aşikârdır.

Hülâsa sosyalizm tarihi ve sosyalist hareketin sosyolojisi bakımından bu asır, önceki asırlarla, XIX. asır arasında bir geçiş mevkidedir. Ne XIX. asır ka-

dar sosyalizm hareketine elverişli, ne de önceki asırlar kadar elverişsizdir, ikisi ortası bir vasat'da bulunmaktadır.

Bu asrın yalnız millî —yani Fransa'ya mahsus— değil, aynı zamanda cihanşümul bir tesir icra ettiği, uzun zamanlar zarfında sessizce birleşen küçük çayların biraz sonra yıkıcı ve sürükleyici sel haline gelmesi nevinden bir netice doğurduğu malûmdur: 1789. Bir yandan sosyalist ve komünist ütopilerle, sonlara doğru romanvari, hayalperest, mevhûmeci ve ütopik olmaktan çıkarak doktrinleşen teorilerle dolan XVIII. asrın öte yandan köylü sınıfı ile ilgili mühim bir ekonomik doktrine sahne olduğu, hususile Fransa'da bu doktrinin saltanat kurduğu, dolayisile 1789'a tesir ettiği bilinir: **Fizyokrasi**. Bahsi geçen asrın sosyalizmle alakâsını düşünenler, 1789 u yoklamadan önce bu doktrin üzerinde sosyalizm sosyolojisi yönünden durmağa mecburdurlar. Aynı zamanda bu ihtilâlin de sosyalistçe bir maksat güttüğünü zannederler. Bu itibarla "İçtimaî mesele"nin tarihçesinde bu mühim doktrine, arkası sıra 1789 a ayrıca yer vermemek imkânsızdır.

İkinci Fasıl

FİZİYOKRATİZM ve SOSYALİZM

1. Fیزیokrasi :

XVIII. asırdaki felsefî doktrinlerin şahid olduğu büyük vakıayı, Fransız ihtilâlini, sosyalizm tarihçesi içinde tahlile başlamadan önce bir iktisat doktrininden bahsedeceğiz: **Fیزیokratizm**. Bu suretle o asrın ikinci yarısına hâkim olan bu iktisadî telâkkiyi sosyalizm temayül ve cereyanı ile alâkasını veya alâkasızlığını göstermek imkânı elde edilecektir. Zira XIX. asır “Terkip, Sentez” sayıldığına göre “Nakizi dâva, aksi dâva, Antitez” rolünü oynadığını söylediğimiz XVIII. asır içinde bu iktisat mektebinin mevkiini tayin etmek, sosyalizm tarihçesini takip ederken zaruri oluyor.

Mektebin üstadı sayılan Dr. Quesnay'nin ana düşüncesini biliyoruz. Bizzat kendisi büyük arazi sahibi olan, Madame Pompadoure'un doktorluğunu yapan, felsefede Tanrıyı tabiî hâdiselere, ilâhî nizamı tabiî nizama hâkim gören Malebranche (1710 -

1738) in¹ izinde yürüyen Dr. Quesnay, XVIII. asrın hukuk ve siyaset alanında gerçekleşmesine çalıştığı liberalizm ile yakından alâkalıdır². Yalnız bu liberalizmin hususiyeti var: Ziraî liberalizm, daha doğru bir tâbir ile buğday satışı içinde "bırakınız!..." formülüne taraftar bir liberalizm. Fransız İhtilâlinin meşhur simalarından Mirabeau'nun babası fiziyokrat Riquetti Mirabeau'nun 1762 de neşrettiği "Ziraî felsefe - Philosophie Rurale" eserinin ismi de gösteriyor ki fiziyokratlar yalnız ziraî meseleyi göz önüne almışlardır. Maksatları Krallığı "köylü zavalı kaldıkça Krallığın da zavallı kalacağı"na ikna etmektir³. Böylece, fiziyokratizm, herhangi bir şekilde düşünülecek bir sanayi meselesine, hele bilhassa sinâî amele meselesine karşı kayıtsızdır. Gerçi fiziyokratların "Sanayi adamı - Industriel"ından, "Gündelikçi, işçi - Ouvrieriste"den bahsettikleri vâkidir. Fakat bu gibi bahsedişler hep sanayiî ve amelenin iktisadî dile ortaya atılmıştır.

2. Fiziyokratizm ve Liberalizm :

Acaba fiziyokratizm, yalnız ziraî mesele saha-

1) Nicolas de Malebranche, XVII. asrın ikinci yarısına mensup Fransız feylesoflarından. Kendisinin ahlâk felsefesi ilâhî «Nizam - Ordre» fikrine dayanır. Başlıca eseri «Hakikat hakkında araştırma - Recherche de la vérité»dir. Bk. O. Sadettin: Felsefe Tarihi, K. C. II, 1928.

2) Bk. Gide ve Riste: İktisadî mezhepler tarihi, Ş. ve M. tercemesi, 1926. Fasil I.

3) Formül şudur: «Pauvre paysan, pauvre Royaume; Pauvre Royaume, pauvre Roi!»

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

sında da olsa, ne nisbette liberaldir? Sosyalizmi uzaktan ve yakından hatırlatan unsurlara malik değil midir? Bu itibarla XVIII. asrın fiziyokrasisi ile XIX. asır sosyalizmi arasında bir karşılıklı tesir bulunduğunu düşünebilir miyiz?

Her şeyden önce fiziyokratizmdeki liberalizmin prensip itibarile tam bir liberalizm olmadığını söyleyelim. Her ne kadar Quesnay “eğer Kral olsaydım hiç bir şeye dokunmazdım - Si j'étais roi je ne ferais rien” diyorsa da bu, asıl fiziyokrasiyi ifade etmez. Fiziyokratlar bilâkis himaye taraftarıdır. İktisadî siyasette himayecilik fikrini ilk defa onlar ortaya atmışlardır. Buğday meselesinde yüksek fiyat kendiliğinden mevcut olduğu müddetçe Krallığın müdahalesine lüzum yoktur. Fakat fiyat düşerse, “Gasb Usurpation” vuku bulursa hükûmet bu sukûta ve gasbe mânî olmalıdır. Bir taraftan XVIII. asır felsefesindeki tabiî hukuk ve tabiî nizam formüllerine sadık kalan, bu tabiî nizamı iktisadî hayata teşmil eden fiziyokrasi, nasıl oluyor da, icabında hükûmet iradesinin iktisadî nizama müdahalesini istiyor? Burada Derslerimizden ziyade iktisadî doktrinler tarihini alâkadar eder bir münakaşa mevzuu vardır. Anlaşıyor ki fiziyokratlara göre tabiî olmayan hâdise ve sebepler, iktisadî hayattaki tabiî nizamı ihlâl ediyor. Devletin yaptığı şey bu ihtilâli önlemek ve tabiî nizamı iade etmektir. Bununla beraber böyle bir tefsirin Çindeki müstebit Devlet şekline hayranlık duyan fiziyokratizme ne derece uygun olduğu başlıbaşına bir mesele teşkil etmektedir.

3. İktisadî Kıymetin Kaynağı :

İktisadî doktrinlerin, hakikatte iktisadî kıymetin kaynağı hakkındaki görüşlerden ibaret olduğu ma-

lûmdur. Fیزیokratizme göre bu kaynak ziraî faaliyetten ibarettir. İktisadî faaliyetler içinde getirici, fayda ve değer yaratıcı olan yalnız odur. Cemiyette çiftçiler, zürra'lar, yegâne müstahsil sınıfı teşkil eder. Diğer sınıflar fiziyokratların meşhur tâbiri ile "Kısır - Stérile"dır.

Fakat toprak üzerinde istihsal edilen buğdayın orada olduğu gibi kalmadığı, etrafa nakledildiği şüphesizdir. Bir defa tarladan, anbarlara, oradan pazarlar, istasyon veya iskelelere... ilâh. nakli lâzımdır. Nakliyecilik, yani münakale ticareti, fayda ve kıymet yaratmıyor mu? Sonra hububattan başka şeyler istihsal edilebilir. Bu istihsal sanayii o hububata bir kıymet ve fiyat fazlalığı ilâve etmiyor mu? Hayır! Bu gibi sorgular karşısında fiziyokratizmin son kanaatı şudur: Ticarî ve sınaî faaliyet mevcuttur, fakat "müsmir", değer yaratıcı değildir. Ne tüccar, ne müteşebbis, ne de sanayi amelesi bir şey yaratmamaktadırlar. Zira "işsiz, boş - oisif" durlar. Bir fiziyokratın dediğine göre "kuyuya saldırılan kova ile ip, suyu vücade getirmekte esaslı bir rol sahibi değildir". Bu suretle tüccar, sanayici ve sanayi amelesi aleyhine yalnız ziraat erbabına, toprak amelesine kıymet veren fiziyokratizm, ilk bakışta, kısmî bir sosyalizm, ziraî meselenin sosyalizmi mahiyetinde görünmüyor mu?

4. Fیزیokratizm ve Sosyalizm :

Gerçekten XIX. asrın ikinci yarısında ve XX. asırda muhtelif Avrupa memleketlerinde teşekkül eden köylü ve çiftçi partileri, fiziyokratizme ait olan bazı formülleri kendilerine paralo yapmışlardır. Bu-

gün bile etrafımızda gördüğümüz köylülerin, her çeşit tabaka hakkındaki samimi kanaatı (yani köyün ve köylünün işleri ile uğraşanların, şehirdeki işsiz güçsüz "efendiler" tarafından istismar edildiği düşüncesi), fiziyokratizmde tabîî bir adalet ve hakkaniyet sezgisinin mevcudiyetine delil olarak ileri sürülebilir. Bu suretle "İçtimâî Mesele"nin bütününe değilse bile, bir köşesini ifade eden bir doktrin karşısında bulunduğumuz düşüncesinde bir hakikat payı yok değildir.

Fakat dikkat edersek bu hükmün fiziyokrasiyi iyice kavramamaktan ileri geldiği görülür. Ziraî faaliyetin cereyanı esnasında :

1 — Arazi sahipleri,

2 — Arazi üzerinde işleyen ameleler (Rençber ve ırgatlar).

3 — Bu işlemeyi temin eden avanslar (Ziraî kapitaller, Menkul sermayeler)

den ibaret bir üçlülük görülüyor. Acaba kıymet yaratma işi, bu üç milden hangisine aittir? Muhtelif fiziyokrat iktisatçılarda görülen bazı vecizemsi ifadelere bakılırsa ikinci sebep yani ziraî proletarya mühimdir. Nitekim Mirabeau bir yerde "hiç bir şey yapmadan yaşayan arazi sahipleri"ni "kurd"lara benzetiyor. Ne kuvvetli sosyalistçe bir ifade! Bu neviden ifadeleri toplamak ve XVIII. asır fiziyokratizmini XIX. asır sosyalizmine bağlamak, sosyalizm tarihinin devamlılığını göstermek için çok mânâlı olur. Kaldı ki XIX. asır sosyalistlerinde de fiziyokratların formülleri görülüyor. Meselâ hayat ve doktrininden ileride bahsedeceğimiz Fransız sosyalisti Saint - Simon, XIX. asırda ortaya attığı bir Parabol'da büyük

arazi sahiplerini tıpkı Mirabeau gibi tavsif edecek, hattâ fiziyokratlarda sık sık geçen "işsiz, boş - oisif" kelimesini olduğu gibi kullanacaktır. O halde fiziyokratizmde, demin dediğimiz gibi, kısmî bir sosyalizm gizlidir.

5. Tabiat mı? Ziraî Emek mi?

Bununla beraber yakından araştırıldığı, heyecanlı ifade ve vecizeler bir tarafa bırakıldığı, hususile Mektebin Şefi Dr. Quesnay gözönüne alındığı taktirde bu hükmün pek sağlam kalmayacağı, fiziyokratizm ile sosyalizm arasında muhafazası lâzım bir mesafe bulunduğu anlaşılır. Ziraî faaliyetteki üç âmil içinde mühim olan ikinci değil, aksine birinci ve bilhassa üçüncüdür. Doktrinin ismi "Tabiat - Physis"den geliyor. Türkçesi müstakil, getirici Ana Tabiat" demektir⁴. Bu "Fözis - Physis" üzerinde çalışan "kol sahipleri"nin kıymet yaratmada hissesi yok mudur? Bu suale fiziyokratlar kat'î surette müsbet cevap vermezler. Mektebin şefi olan Dr. Quesnay böyle bir sūale karşı "şahane avanslar - Avances souverains"i ileri sürer. Hakikatte fiziyokratizmin ruhu da bu iki kelimelik cevapta kâfi vuzuh ile

4) Physis'den gelen ve bir ilmin adı olan Physique'in bizde bir zamanlar «Hikmeti Tabiiye» diye terceme edildiği malumdur. Physiocratie, «Tabiat Hükûmeti» mânasına geliyor. İktisadî istilâh olarak ifade ettiği şey «tabiatı iktisadî kıymetler kaynağı sayan telâkkî»den ibarettir. Burada tabiat üzerinde çalışan «kol» değil, bizzat «tabiat» düşünülüyor. Bu mânâda fiziyokrasi, «emek»i bu suretle «Ponokrasi - Ponocratie» yi reddetmektedir. Bk. G. Bouglé: Socialisme français, 1933, Paris, Sf. 30.

ifade edilmiş bulunmaktadır. Şahane nımızın kapital'ini sermayesini hatırlatıyor. Tefsir edildiği takdirde her çeşit menkul sermayeyi ihtiva eden bu "Avans" fikrinden dolayı tısadî doktrin tarihçileri fiziyokراسیyi belki haklı olarak "Ziraî kapitalizm - Capitalisme agrerien" sayarlar. Bu vaziyette fiziyokratizmi, kısmî bir sosyalizm saymak, bir çok çekinilecek ve ihtiyarî kayıtları davet edecektir. Çünkü doktrinin asıl sahibi olan Dr. Quesnay'nin çığı, kıymet kaynağı olarak ziraî emeğı değil, "Tabiat"ı ve bu tabiat üzerinde sarfedilen "Avans"ı kabul etmektedir.

6. Ziraî Mesele ve Sosyalizm :

Fiziyokratizmin ihtiva ettiği esaslardan biri de ziraatta "Toplanma, Tahaşşüt - Concentration" ve "Merkezleşme, Temerküz - Centralisation"ün mevcudiyeti, lüzumu ve ehemmiyetidir. Ziraat erbabının toplanmasına ve büyük ziraî işletmelerinin vücade getirilmesine taraftar olan fiziyokratlar, XIX. ve XX. asırda teşekkül eden ziraî sendikaların peygamberliğini yapmış oluyorlar, hiç değilse bu bakımdan kısmî bir sosyalizmi hazırlamış bulunuyorlar. Hele kooperatifçilik yolu ile sosyalist cemiyetin vücade geleceğine inanan bir kısım mütefekkirlerin — ki ileride göreceğiz — görüşleri bakımından fiziyokratizm, sosyalizme tamamilе yaklaşmış olacaktır. Nitekim fiziyokratların memleketi olan Fransada 1910 da 9,000 ziraî sendikanın, 4.000 ziraî istihsal kooperatifinin vücade geldiğini gösteren istatistikler bizi, kooperativizm ve ziraî toplanma yolu ile varılacak sosyalizmin müjdecisi addedilecek bir fiziyokratizm kar-

şısında bulundurmuyor mu?⁵. O halde fiziyokratizm, XIX. ve XX. asır sosyalizm cereyanlarının tamamına değilse bile bir kısmına, sosyalistçe bir karakter taşıyan ziraî işçi hareketlerine, büyük ziraî işletmelere tesir etmiş, böyle bir tesir ise vakıalar ve rakamlarile isbat edilecek bir gerçek bir realite haline gelmiştir. Burada fiziyokratizmin yurdu olan Fransa'da

ve XX. asır devamınca ziraî birliklerin ve makineleşmiş ziraî işletmelerin arttığına dair istatistikle zikredilebilir. İsterseniz 1917 Rus inkılâbından sonra Rusya'da vücuda getirilen Kolhoz'ları da, herhangi bir surette fiziyokratizme mal edelim⁶. Fakat bu gibi isbat tecrübeleri, acaba ilmî bakımdan anlaşılan bir fiziyokratizmi, sosyalizme yaklaştırmaklığımızı temin edebilecek midir?

Böyle bir sülal, ileride etraflı surette yoklıyacağımız bir meseleyle şimdiden meşgul olmaklığımızı gerektiriyor. Marxist sosyalizmin ziraî işçilere (rençbeblerden olmalıdır ki sosyalizmi "düşünce"den Marx'ın ifadesine göre toprak amelesi "dirsek dirseğe çalışmadıkları" için, birbirinden ayrı kalacaklar, teşkilâtlanmıyacaklar, neticede daima "bir çu-

5) Bk. Augé - Laribé: Syndicats et coopératives agricoles, 1910 Paris.

6) Bk. G. Walter: Histoire de la Russie communiste, 1935 Paris, Sf. 167. Mamafih bu ve bu gibi eserlerde Rusya'daki Ziraî kollektivizm ile fiziyokratizm arasında bir münasebet aranmış değildir. Gerçi Rus tecrübesinde fiziyokrasiyi yakından alâkalandıran unsurlar görünmekte ise de mülkiyet tapusunun ferde (fiziyokraside) ve zümreye (Kolhozlarda) aldiyeti bakımından radikal bir ayrılık bulunduğu aşıkârdır.

val patates" olmaktan fazla bir kıymet sahibi olamıyacaklardır. Öte taraftan köylü sınıfı, ziraî meşgalelere karşı muhabbet, toprak bağılılığı, daha çok toprak sahibi olma arzusu, aile ananesi ve buna benzer içtimaî ve mânevî âmillerden dolayı, sınaî ameleninkinden ayrı bir psikolojiye maliktir⁷. Bu sebeplerden olmalıdır ki sosyalizm "düşünce"den "iş"e ve aksiyona kalbetmek isteyen politikacı, partici sosyalistler, gözlerini daha ziyade sınayi amelesine çevirmişlerdir. Tatbikatta bir çok zorluk karşısında kaldığı ferdî mülkiyet arzusunu ihtiras halinde ortaya koyan muazzam köylü kitlelerini elde etmek için sosyalist partilerin nasıl ihtiyatkâr, ekseriya iki yüzlü bir siyaset takip eyledikleri malûmdur. İleride Marx'ın da komünist partilere bu yolda öğütler vereceğini göreceğiz. O halde asıl sosyalizmde ziraî mesele, köylü meselesi, toprak amelesi tali, ikinci derecede bir ehemmiyeti haiz görünüyor. Halbuki bu ikinci derecede mesele fiziyokratizmin ağırlık merkezini teşkil etmektedir.

7. Fiziyokratizmin Tesiri :

Eğer XIX. asır sadece sosyalizm asrı olsaydı, fiziyokrasinin bu asır üzerinde belki bariz ve kayda değer bir tesiri olmadığını ileri sürebilirdik. Fakat XIX. asır, sosyalizm asrı olmakla beraber aynı zamanda veya daha ziyade liberalizm, demokrasi, tesanütçülük, köylünün terfihi... ilâh, gayelerini güden bir asırdır da. Bu itibarla fiziyokratizm, sosyalizmi hazırlayan antitezi teşkil eden bazı cereyanlara

7) Bk. W. Sombart: *L'apogée du capitalisme*, C. II, Sf. 530.

tesir etmiştir. O halde XVIII. asrın bu iktisadî doktrinini XIX. asra bağlamak, dolayısıyla sosyalizm ile olan menfî ve müsbet bağılıklarını göstermek mümkündür.

Gerçekten XIX. asır boyunca köylü gururunu yükselten cereyanlara muhtelif Avrupa memleketlerinde olduğu gibi Fransa'da da şahit oluyoruz. "Toprağın sesi - La voix de la terre" "Toprağa avdet - Retour à la terre" gibi parolalar bu asırda bir çok teşkilâtlara meydan vermiştir. Fransız köylüsü, kasaba ve şehir halklarına nisbetle ikinci sınıf muamelesi görmemek için daima endişe duymuşlardır⁸. Hattâ fiziyokratların bahsettikleri ve gerçekleşmesini istedikleri "şahane avanslar" fikrini, sonradan, çiftçilere vaki olan büyük devlet yardımlarının adeta önceden haber verilmesi olarak tefsir edebiliriz. Fiziyokratizm, her ne kadar buğdayın satışında devletin liberal davranmasını istiyorsa da bu, evvelce de işaret ettiğimiz gibi, prensip liberalizmi değildi. Aksine Fiziyokratların yerine göre himayeci olduklarını söylemiştik. Bu itibarla XIX. ve XX. asırlarda Avrupa, XX. asırda da bir kısım Asya devletlerinin köylüleri himaye (meselâ hayvan ve ziraat mahsulleri satışında devletlerle anlaşma, köylüye malî yar-

8) Bk. A. Siegfried: *Tableau des partis politiques en France*, 1928, Paris. Bu kitap müellifinin vaktile İstanbul'a gelmesi münasebetile yazdığımız bir makale «Cumhuriyet» in 22 Mart 1940 tarihli nüshasında çıkmıştır. Siegfried'in Fransız köylüsünün psikolojisine ait ve bizim makalemizde de tekrar edilen tahlillerini Alman muharrirlerinden Sieburg'un «Goot in Frankreich» eserinde de görmek mümkündür. XIX. ve XX. asırdaki siyasî fırkalardan köylü, çiftçi zümrelerini ilgilendirenlerin tarihçeleri bu mevzuu aydınlatmağa yarayacaktır.

dım, toplanma ve teşkilâtlanmasını kolaylaştırma... gibi) tedbirlerini fizyokratizmin zaferi olarak görmemek için bir sebep yoktur. Ziraî sendikalarla, ziraî satış ve kredi kooperatiflerinin XIX. asır boyunca Almanya, Fransa ve İngiltere’de gerek mütefekkirlerce ve gerek halk kitleleri tarafından gördüğü alâka da bir bakıma fizyokratizmin tesirine delil teşkil etmektedir⁹.

8. Fiziyokrasi ve Ponokrasi :

Bu gibi tesirlere ait bilgileri bir araya topladıktan sonra tekrar fizyokratizm ve sosyalizm münasebetine dönmeğe lüzum görmüyoruz. Ne köylüye ait içtimaî siyaset tedbirleri, kooperatifçiliğe ilişkin iktisadî siyaset teklifleri, ne ziraî sendikalizmin gelişmesi ne de topraksız köylü bırakmamağı güden ziraî islahat... ilâhî fizyokratizmi, sosyalizme bağlamak için kâfi gelmez. Zira sosyalizm (Socialisme agraire) ve kooperatifçi sosyalizmi (Socialisme coopérativiste) gibi ifadeler, nihayet birer tevil ve tefsir işidir, yoksa doğrudan doğruya asıl sosyalizmi formüllemekten uzaktırlar¹⁰. Her şeyden evvel sosyalizmin

9) Ziraî kooperatifler için Bk. G. Kessler: Kooperatifçilik, 1938, Fındıkoğlu tercemesi. Türkiye’ye ait kooperatif meseleleri için Bk. Dr. Orhan Tuna: Bizde kooperatifçilik, İş Mecmuası, N. 26 Kz. Fındıkoğlu: Türkiye kooperatifçilik, 1953. Kz. Dr. Yusuf Saim: Türkiye’de Ziraî kredi, 1940 C. II.

10) Meselâ Almanya’da Staudinger, Fransa’da A. Thomas, Ch. Gide muhtelif düşüncelerle «sosyalizm»e giden yolun kooperatifçilik ile alâkasına kanidirler. Bu hususta Prof. Kesslerin zikrettiğimiz eserinin 11 - 15 inci sahifesi ile, eser sonundaki türkçe, fransızca ve türkçe kitap listelerine bakılabilir.

“fiziyookratizm” veya “fiziyookrasi”nin tam aksi olan bir iktisadî doktrini ifade eylediği gözönüne alınmalıdır. Bir Fransız sosyoloğu, sosyalizmin “fiziyookrasi” değil, bilâkis “ponokrasi” olduğuna dikkatimizi çekiyor. Çünkü fiziyookratının “müstahsil tabiat” hakkında ileri sürdüğü bütün müsbet görüşleri, sosyalistler tersine çevirerek “emek”e, fiziyookratların tâbiri ile “kol”a atfetmişlerdir. Bu mânâda sosyalizmde anti fiziyookratizm, ve fiziyookratizmde de anti - sosyalizm bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Fiziyookratların ziraî ameleyle, ziraî amelenin “emek”ine ehemmiyet verdikleri tarzdaki bir tefsin çıkar yol olmadığını evvelce kaydetmiştik İctimaî mesele tarihçesinde umumî mânâsile “emek”in başlı başına kıymet kazanması ve müdafaa edilmesi için XVIII. asrı geçirmek, hattâ Fransız ihtilâlini yaşamak icabetmiştir.

9. Varılan Neticeler :

Meselenin yalnız Derslerimiz bakımından değil, tarihî ve felsefî kültür edinme itibarile de taşıdığı ehemmiyetten ötürü, Fransanın XVIII. asrını seciye-lendiren fiziyookratik telâkki ile, XIX. asrın eseri olan sosyalist temayül arasındaki farklara madde madde işaret edelim.

1 — Fiziyookratik Müdahaleciliğin Sınırı :

Sosyalizm, iktisadî hayatı bir bütün olarak gözönüne alır. Ziraî, ticarî, sınaî faaliyetler bu bütüne dahildir. Bu arada en ziyade Marxist sosyalizmde ağırlık merkezinin ticarî ve sınaî faaliyet olduğunu da kaydetmek lâzımdır. Devletin bu bütün ile sıkı

alâkası vardır. Hattâ sosyalizm tarifine ait ilk Derslerimizde anlattığımız gibi Devletin, bu bütünü idare edecek şekilde iktisadîleşmesi icabeder. Halbuki fiziyokratizm prensip olarak liberal ve anti - enter-vansyonit (müdahale aleyhdarı) dır. Ancak asıl müstahsili, köylüyü alâkadar eden buğday fiyatı düşünce devlete himayecilik tavsiye eder. Bu kadar. Himaye, buğday satışının serbestçe cereyanına mâni olan engelleri ortadan kaldıracaktır.

2 — Fiziyokrasi ve 1789 :

Sosyalizm için ziraî mülkiyetin müdafaa ve himayesi diye bir mesele yoktur. Hattâ bir kaç defa işaret ettiğimiz gibi Marxist sosyalizmde, bu mülkiyetin adetâ sosyalizmin bir an evvel teessüs etmesine mâni olduğu fikri bile mevcuttur. Halbuki fiziyokratizm ana dâva olarak, ziraî mülkiyeti müdafaa etmektedir. Toprağın parçalanması, köylüye toprak dağıtımı, Fransız ihtilâlinin ferdî mülkiyet gayesine doğru attığı bütün adımlar, fiziyokratizmin içinde gizlenmiş tohumlardır.

3 — Fiziyokrasi ve Anti - sosyalizm :

Asıl sosyalizm, endüstrinin doğurduğu bir meseledir. Sosyalizmin gerek subjektif, gerek objektif şartlarının vücade gelmesi için XIX. asrı beklemek zarureti bu yüzdendir. Endüstriyalizm ve neticeleri olmaksızın, gerçek sosyalizm vücade gelemezdi. Hattâ Marxist sosyalizme aykırı, anti-determinist, iradeci ve hatta idealist bir sosyalizm görüşüne dayanan bir sosyalizm temayülü bir muhitte vakıa olarak büyük sanayi hayatını ve neticelerini görmez-

se, bu hayatı yaratacak bir iktisat politikası takip eder. Meselâ 1917 Rusyasında görüldüğü gibi. Halbuki fiziyokratizm, bu mânâda anti - endüstriyalizm, binnetice anti - sosyalizm addedilmelidir¹¹. Psikolojik bakımdan her fiziyokrat ziraate, ziraî faaliyetlere karşı sempatik davranır. Sosyalistlerin sempatisi ise kendi bakımlarından pek mantikî olarak endüstriye yönelir. Ziraî sosyalizmden, ziraî kooperatifçilikten, ziraî sendikalizmden bahseden mutedil sosyalistler bile sanayileşmiş, makineleşmiş sınıî işletme manzarası arzeden bir ziraat hayaline sahiptirler. Adetâ çiftçi, zamanla ziraî patron, ziraî amele (rençber) ise fabrika amelesi hal ve manzarası gösterecektir. Bu dilek ve temenni, gayet mantikîdir. Çünkü ziraî amele, ancak bu manzara içinde "toprağa bağlı", 'an'aneci' 'dindar', 'muhafazakâr' olan seciyelerinden kurtulacak, ihtilâlcî fabrika amelesinin ruhu ile ruhlanabilecektir.

4 — Fiziyokrasi ve İktisadî Kıymet Yaratma:

Ortalama bir sosyalizm görüşüne göre cemiyette mümtaz olan sınıf, yalnız "emek, sa'y, çalışma" erbabıdır. İktisadî kıymet yaratan yalnız bunlardır. Emekçiler yanında, iş hacmini yaratmak, iş imkânları temin etmek, dağınık sermayeleri bir elde toplamak nevinden "patronluk" ile alâkalı teşebbüs ve faaliyetlerin kime ve nasıl devredileceği, muhtelif sosyalizm mekteplerine göre başka başka anlaşılmaktadır. Muhakkak olan şey, toprak sahiplerine, toprak amelesine gerek ideolojik sahada, gerek tat-

11) Bk. Veuleresse: *Le mouvement physiocratique en France*, Paris, 1910. Sf. 121.

bikat vâdisinde pek az, o da istemiyerek, ehemmiyet verildiğidir. Hattâ ihtilâlcî sosyalizmin, bunlara arasına “mürteci”, “ananeci”, “muhafazakâr” damgalarını bastığı da malûmdur.

Fiziyokratizm ise tam tersine bir düşünce sahibidir. Asıl “kısır” sınır, iktisadî kıymet yaratmıyan, bundan dolayı imtiyazlı olmıyan zümre en geniş mânâda anlaşılan ticaret ve sanayi erbabıdır. Marx ile Engels’in “Komünist Beyannamesi”nde esaslı hiç bir mevki olmayan köylü, fiziyokratizmin şefi tarafından ortaya atılan meşhur “zavallı köylü!” formülüne mevzu teşkil etmiştir. Gerçekten ilerideki Ders’ler’de görüleceği gibi “Beyanname” sahipleri, adına köylü denen, iktisadî kıymet yaratan bir sınıf yokmuş gibi kalem kullanmışlardı. Avrupada 1939 harbine kadar devam eden çeşitli sosyalist partilerin nazarî ve hususile siyasî neşriyatında bu “ârifane bilmez görünmenin” bir çok tefsirleri vardır¹².

5 — Fiziyokrasi ve İlâhî Nizam :

Nihayet fiziyokratizm ile sosyalizm arasında felsefî bakımdan esaslı bir farkın bulunduğunu söyleyelim. Fiziyokratların üstadı Dr. Quesnay, meşhur Hristiyan feylesof Malebranche’ın izinde yürüyor. Bu feylesof ise insandan “Causalité-İlîliyet” prensibini ve buna dayanan beşerî kudret ve itimadı çekip alır. Elini kaldıran insan istediği için mi kaldırıyor? Hayır! Gerçi zahirde böyledir. İnsan istiyor ve istediğini yapıyor. Fakat insanın istemesi, “tesadüfî illet - Cause occasionnelle”dir. Bu tesadüfî illetin bağlı olduğu hakikî bir illet vardır: Allah. Elimizi kaldırmakla

12) Bk. J. Bèlorgey: Le socialisme, 1929. Dijon. Sf. 23.

Allahın iradesi, bizde tecelli ediyor! Bu suretle insan iradesi bu büyük iradeye bağlanıyor. Gerek Dr. Quesnay, gerek diğer fiziyokratlar hep bu felsefî fikirden ilham alırlar. Mirabeau'ya göre ziraat "Instituon divine - İlâhî müessese"dir. Fiziyokratlar "Tabiî nizam"dan bahsederken işte bu "ilâhî nizam"ı düşünmektedirler. Bu suretle adetâ "Surnaturel - Tabiatüstü" kuvvetlerin "Tabiat"ın içinde bulunduğu ve "Tabiat"ı idare ettiği fikrini gütmektedirler. Fransız içtimaiyatçısı Bouglé'ye göre, fiziyokratlar bu hususta tasavvufa, panteizme bile kaçmışlardır. Allahı, âlemde tezahür etmiş sayıyorlar¹³. Halbuki sosyalizm, hele Marxist sosyalizm, "İlliyyet" fikrini beşerîleştirir. Bu husustaki felsefesi tamamile dünyevî, lâiktir. Felsefe sistemleri, dinî doktrinler bile insanın ve cemiyyetin eseridir. Sırası gelince anlatacağımız tarihî maddeciliğin bu nokta ile sıkı alâkası vardır.

İki doktrin arasındaki bu felsefî fark, hakikatta XVIII. ve XIX. asırlar arasındaki farktan ileri geliyor. XVIII. asrın ilk yarısındaki aydınlık felsefesine, yani dinî felsefe yerine tabiat felsefesinin geçmesi cereyanına rağmen, iktisadî hâdiseleri din ve metafizik gözlüğü ile görmek an'anesi kuvvetlidir. XVIII. asrın ikinci yarısındaki fiziyokratizm, bu an'aneyi temsil ediyor¹⁴.

13) Bk. Bouglé, Kz. Sf. 28. Fiziyokratizmi Türk mültefkiri Şeyh Bedreddin'le bu bakımdan karşılaştırmak mümkündür. Bu kitabın Şeyh Bedreddin bölümüne bakınız.

14) Nitekim bu an'ane on dokuzuncu asırda da devam etmiştir. On sekizinci asrı ve Fransız ihtilâlini tenkit eden De Bonald, on sekizinci asrı «feylesofluk yapmak, philosophisme» ile itham etmiştir! Keza yirminci asrın meşhur Fransız edibi, P. Bourget de on sekizinci asrı «Erreur français

Halbuki XIX. asır, müsbet ilimlerin gelişmesi dinî zihniyetin enfüsileşmesi, büyük sanayi hayatının topraktan ayırdığı ameî kitlelerindeki psikolojik istihale... ilâh. dolayısıyla dünyevî ve beşerî bir illiyet düşüncesine zaten zemin hazırlamıştır: İctimaî nizam, —Fikret'in "Tarih-i Kadîm"nde Mehmet Akif'e bir cevap vermeğe mecbur eder şekilde söylediği gibi— tamamilen beşerî nizamdır. İnsanın yaptığı "put" bile kendi eseridir, onu yaptığı gibi bozabilir de. Mafih hemen işaret edelim ki illiyet beşerî düşünür-lüğü, herhangi bir illiyetsizliği, "İradecilik - Volontarisme"i icabettirmez. Aksine Marxist sosyalizmin iktisadî "Muayyeniyetçilik - Déterminisme" tezini ileri sürdüğü, bu tezin bir çok felsefi münakaşalara yol açtığı malûmdur¹⁵.

10. Umumi Netice :

Bu suretle XVIII. asır, kendi Derslerimiz bakımından incelemeye tâbi tutma ameliyesini ikmal etmiş oluyoruz. Bu asrın ilk yarısında geçen asır ütö-pizmin devamı, aydınlık felsefesi, ikinci yarısında fiziyokratizm görölüyor. Her ikisindeki sosyalizm unsurlarına, sosyalistçe olan veya olmayan

par excellence» addederken aynı an'anedan müteessirdir. Bilâhare bir kısım içtimaiyatçılarda bu tenkitlerle bir başka bakımdan birleşmişlerdir. Bk. Lèvy_Bruhl: Compte'un Felsefesi, Fındıkoğlu tercemesi, C.L.

15) Bk. Cuvilier: Introduction à la Sociologie, Paris, 1932. K. Sadi: Ekonomikilik Efsanesi, 1938 İstanbul; Dr. H. İlteben, İş, N. 19, Sf. 185. Dr. H. İ.'in bahsettiği «ekonomikilik efsanesi, son zamanlarda bizde roman motifleri arasına girmiştir.

seciyelere temas ettik. Aydınlik felsefesi ile fiziyokrasiden hangisinin 1789 ihtilâlinde ve XIX. asır boyunca tesirli olduğu ve devam ettiği meselesini XIX. asır sosyalizm tarihçesi içinde yokladıktan sonra icap ederse tekrar ele alışız. Fakat XVIII. ve XIX. asırları, lüzumundan fazla kalburdan geçirmeksizin, şöyle uzaktan ve tepeden temaşa ettiğimiz takdirde Rousseau (yani büyük arazi mülkiyetine hücum eden feylesof), Quesnay (yani “zavallı köylü!..” formülünün sahibi olan fiziyokrazi şefi), Firabeau (yani boş ve işsiz arazi sahiplerini kurtlara benzeten fiziyokrat), Saint - Simon (yani çalışmadan yaşayan her içtimaî zümreyi “oisif - boş ve işsiz” sayan Fransız sosyalist), Proudhon (yani meşhur “mülkiyet hırsızlıktır!” formülünün sahibi olan XIX. asır Fransız sosyalisti) Engels, Marx, (yani “Zavallı amele!” diyen bir haleti ruhiye ile içtimaî meseleyi radikal bir istikamette yürütmek isteyen ihtilâlcı sosyalizm şefleri) ve zamanımıza kadar devam eden bütün sosyalist ideoloji mümessilleri hep şu nokta etrafında birleşiyorlar: **İçtimaî adalet**. Hepsini harekete geçiren tek endişe, mütefekkirin mizacına ve içtimaî sınıfların şuurlaşmasına göre, “Biraz adalet!” veya “Daha çok adalet!” yahut “Mutlak ve tam adalet!” mefkûresinin gerçekleşmesi değil midir? XVIII. asırdan çıkıp —Fransız ihtilâli denen köprüyü geçerek— XIX. asra girerken içtimaî meseleyi şu veya bu cepheden gözönüne alan mütefekkirlerin birleştiği noktayı daima gözönünde bulundurmak lâzımdır. Bu suretle zahirde birbirinden ayrılan muhtelif asırları felsefî görüş birliği içinde toplamış olacağız.

Üçüncü Fasıl

FRANSIZ İHTİLÂLİ

1. Fransız İhtilâlini Anlamanın Metodolojik Faydaları :

XVIII. ve XIX. asırları birbirine bağlayan ve siyasi tarihçiler sosyoloğlar, içtimaî siyasetcilerce "1789" numarası ile anılan muazzam hareketi, sosyalizm sosyolojisi çerçevesi içinde tedkik sırası gelmiş bulunuyor¹.

Önce şuna işaret edelim ki, biz bu ihtilâli içtimaiyat kadrosu içinde bir sosyal hâdise gibi düşüneneğiz. Birkaç Ders'i alacak olan bu hâdise de sosyoloji ve sosyalizm elele verecek ve üzerinde biraz uzunca durulacaktır. Böylece aynı zamanda sosyolojik problemlerin başında bulunan illiyet prensibinin bir çeşit tatbikatını yapmak fırsatı da elde edilmiş

1) Fransız ihtilâlinin tarihi hakkında oldukça zengin türkçe bibliyografya mevcuttur. Son zamanlarda Nazım Po-roy'un A. Aulard'dan yaptığı (Fransız inkılâbının siyasi tarihi) ve Ş. Kaya'nın A. Mathiez'den çevirdiği (Fransız ihtilâli) tercemeleri zikre ve okumağa değer.

olacaktır. Fransız ihtilâlinin belli bir sosyoloji doktrini zaviyesinden de olsa, incelenmesi, başka "İhtilâl" ve "İnkilâb"ların araştırılması için yol gösterici olabilir².

2. Tarihi Maddecilik ve Fransız İhtilâli :

XIX. asrın içine girmeden evvel, bu asrı bir önceki asra bağlayan iktisadî ve kültürel bağlar, elle tutulur bir şekilde gerilmiş bulunuyor. Nasıl tabiatta muazzam bir heyelân ve yıkıntı, yeni fizik ârizalara ve teşekküllere meydan verirse, Avrupada —belirterek söyleyelim: Batı Avrupa'da ve hususile Fransasada— uzun zamanlardan beri hazırlanıp da 1789'da kopan sosyal bir heyelân ve yıkıntı da yeni bir içtimâî nizamın teşekkülüne sebep olmuştur. Hâdisenin, "Tarihçe"sini araştırdığımız "İçtimâî mesele" bakımından arzettiği en yakın alâka şundan ibarettir. Sosyalizm temayülünün talep ettiği sübjektif ve objektif şartlar, şimdi yani 1789'u hazırlayan çeyrek asırla onu takip eden çeyrek asır arasında — vücutta gelmeğe başlıyor.

2) Hele cemiyetimizin bir içtimâî değişme laboratuvarı haline geldiği ihtilâl, inkilâp, devrim, evrim, terakki ilerleme.. gibi kelimelerin siyasî edebiyatta pek ziyade kullanıldığı, bilhassa 1908, 1923, 1950, 27 Mayıs 1960 tarihlerinin işaret ettiği siyasî neviden içtimâî değişimleri tarif ve izah denemelerine başvurulduğu veya başvurulmasının arzu edildiği bir zamanda ihtilâllerin «şahı» sayılan Fransız ihtilâli üzerinde durmak pek faydalı olacaktır. Bir İstanbul gazetesinin iki sene evvel açtığı «27 Mayıs hareketinin izahı» adlı makale mîsabakası da, hâdisenin anlaşılma ve anlatılması ihtiyacının bir halk efkârı haline geldiğini göstermektedir.

Bu büyük hâdiseyi müşahade ve izah için içtimaiyat tarihini dolduran bütün doktrinlere baş vurmak mümkündür. İbni Haldun'dan (1332 - 1406) itibaren Spengler'e (1875 - 1936) kadar devam eden izah cihazları için alâka verici bir tatbikat sahası karşısındayız¹. Bu izah vetirelerinden birine ve diğerine göre yapılmış tecrübeleri zikretmek, Derslerimizle doğrudan doğruya alâkalı değildir. Yalnız bu tecrübelerden birine işaret edeceğiz.

XIX. asırdaki tarih felsefesi doktrinlerinin yaptığı geniş tesir itibarile en mühiminin "Tarihi maddecilik - Matérialisme historique" olduğunu biliyoruz. Keza tarihî ve içtimaî hâdiselere bu doktrin tatbik edildiği takdirde siyasî ve tatbikî neticeleri bakımından sosyalizm ve komünizm ile karşılaşacağımızı ve bunun tarihî bir zaruret olduğunu iddia edenlerin bulunduğu da malûmdur. Böyle bir iddianın ne derece doğru olduğu meselesini, ileride Marx'ı tetkik ederken yoklıyacağız. Şimdilik bir mevzua olarak şu kaziye formülleyelim: İçtimaî hâdiseleri, hususile XIX. asırla belirenlerini izah hususunda tarihî maddecilik dogmatik ve müteassıb şekli ile değil icap eden yerde başka çeşit (yani daima iktisadî - teknik olmayan) iktisadî âmillere, çeşitli ideolojik illetlere yer veren şekli ile gözönüne alındığı ve hâdiselerin izahına tatbik olunduğu takdirde tatmin edici ve oldukça ilmî neticeler verebilir.

İşte biraz aşağıda, doktrinini "Fransız İhtilâli"

1) Bu doktrinler için başlıca Türkçe kaynaklar şunlardır: Necmeddin Sadık: Siyaset Nazariyeleri, taş basması, 1923, İstanbul; Dr. G. Kessler: İçtimaiyata Başlangıç, İstanbul 1938. Hilmi Ziya: İçtimaî Doktrinler, 1941, İstanbul; F.Z.F.: İçtimaiyat Dersleri, 1947 C. I.

hâdisesine nasıl tatbik ettiğini göreceğimiz Fransız sosyalistlerinden feylesof Jean Jaurès, bu mânâda anlaşılan bir “Tarihi maddecilik” gütmüştür. “İçtimaî mesele tarihçesi” içinde mutlaka hikâye ve izah edilmesi icabeden Fransız ihtilâlîne ait görüş ve anlayış tarzı, gerek felsefî bakımdan, gerek sosyalizm temayüllerinin çıkışını anlamak itibarile çok bereketli düşüncelere yol açacak mahiyettedir. Sosyalizm tarihçesi ile alâkalı olanlar, bu görüş ve anlayış tarzını mutlaka yakından kavramak mecburiyetindedirler. Kaldı ki Jaurès’in kendisi XIX. asrın ikinci yarısında ve XX. asrın ilk on dört senesindeki sosyalizm cereyanları ile hem “nazariye - düşünce”, hem de “ame- liye - iş, hareket” bakımından alâkalanmış ve bu alâka uğrunda baş vermiş bir şahsiyettir.

3. Jaurès’in Hayatı ve Şahsiyeti :

Jean Jaurès 1859’da Castres’de doğdu. Paris yüksek muallim mektebinde felsefede tahsilini bitirdikten ve “Réalité” hakkında arijinal bir eser yazdıktan sonra lise felsefe muallimi oldu. Fakat mizaç ve temayül itibarile kürsü adamı olmaktan ziyade aksiyon adamı olduğundan siyasî hayata atıldı. İlk defa Tarn mebusluğuna seçildi. Temayülleri kendisini sosyalistler çevresine yöneltti. Yüksek muallim mektebindeki arkadaşlarından bir kısmını, meselâ mémleketimizde pek maruf olan Durkhe’im’i da siyasî hayata çekmek istedi ise de muvaffak olamadı. Buna mukabil kendisi siyasî faaliyetini gittikçe arttırdı. 1870’den sonraki sosyalist neşriyatın en mühimlerinden olan “Revue socialiste”in tahrir he-

yeti arasına girdi². Mahut Dreyfus işinde müdafaa tarafını seçti ve bu gün Fransız komünist partisinin elinde bulunan "Humanité" gazetesini kurdu. Bu arada sosyolojik ve tarihi çalışmaları da ihmal etmiyor, ta'dil eylediği bir Marxizm görüşü ile Fransız ihtilâli hakkında araştırmalar yapıyordu. Bu araştırmalar Sekiz Ciltlik bir fikir âbidesi olan "Fransız ihtilâlinin sosyalist tarihi - Histoire Socialste de la Révolution Française"dir. Bundan başka sosyalizmin orduyu nasıl düşündüğünü gösteren "Yeni Ordu - Armée Nouvelle"i de meşhurdur.

Fransız sosyalizmi tarihinde müstesna bir mevkie malik olan, bu itibar ile gerek 1850'den sonraki Fransanın içtimaî ve siyasî vakıaları tarihinde, gerek aynı devir Fransasının tarih felsefeleri vâdisinde ismi ve fikirleri daima hürmetle anılan J. Jaurès, 1904'deki Amsterdam Beynelmilel Sosyalist Kongresinden sonra biraz dağınık olan Fransız sosyalistlerini bir araya topladı, ikinci "Beynelmilel"e bağlı ve "Emekçi beynelmilelinin Fransız şubesi olarak sosyalist fırka - Parti socialiste, Section Française de l'international ouvrier" adlı ve (S.F.İ.O.) işaretli fırkayı kurdu. Bu fıkra 1905 - 1914 arasında büyük bir serpilîşe nail oldu. Âzası 35.000 iken 90.000'e çıktı. 1906, 1910, 1914 Fransız mağlûbiyetine kadar Fransız sosyalist partisi reisi olan Léon

2) Bu mecmuanın Türk - İtalyan anlaşmazlığı Trablus Garb dolayısıyla 1911 de lehimize yaptığı neşriyatı şükranla yâdetmeliyiz. Memleketimizde uzun seneler Profesörlük etmiş olan ve bu sene kendisine İstanbul Üniversitesince Fahri Doktorluk rütbesi verilen Prof. L. Gabriel, bu neşriyatın muharrirliğini yapmıştır.

Blum'un meşhur bir formülüne göre, ancak Jaurès'in "senfonik deha"sı ile mümkün olabilmiştir.

Jaurès'in 1905'den 1914'e kadar olan siyasî faaliyetinde en karakteristik tarafı, dünya harplerinin önüne geçmek için yılmak bilmiyen hizmetidir. 1912'de Balkan harbini körükleyen emperyalizme karşı geldiği gibi 1914'ü hazırlayan hâdiselere de elinden geldiği kadar mâni olmağa çalışmıştır. 31 Ağustos 1914'de Paris'te harp taraftarı bir milliyetçinin yaptığı suikast, sulh peşindeki sonsuz aşkının ve faaliyetlerinin ne kadar müessir olduğuna ve olacağına bir alâmettir.

Jean Jaurès'in şahsiyetinin bize göre 1) feylesof, 2) tarihçi, tarih felsefecisi ve içtimaiyatçı, 3) sosyalist ve politikacı.. olmak üzere başlıca üç cephesi vardır. Etraflı bir sosyalizm tarihi, bu her üç cephenin birden aydınlatılmasını icap ettirmekte ise de Dersler'in müsaadesizliği yüzünden onun bilhassa Fransız ihtilâlini izah eden tarihçi ve sosyoloğ tarafını göstermekle kalacağız³.

4. Jaurès ve Marx :

Yukarıda hal tercümesine dair verdiğimiz kısa malûmatın da gösterdiği gibi Fransız ihtilâlinin müverrihleri arasında J. Jaurès'de bulunmaktadır. Fakat o sadece bir tarihçi olmayıp, tâbir caizse tarih-

3) J. Jaurès hakkında daha etraflı bilgiler (Fransız İhtilâli ve Tanzimat) isimli eserimizin baş tarafından bulunmaktadır. Fransız sosyalistinin 1910 da kurulan «Osmanlı Sosyalist Fırkası» ile olan münasebeti hakkında Prof. T.Z. Tunaya'nın «Türkiye'de Siyasî Partiler» eserine bakılabilir. 1952, İstanbul, Sf. 311.

çi feylesofdur. Kendisine göre bir tarih görüşüne sahip olduğundan tarih hâdiselerini bu görüşle ele almaktadır.

Bu görüş neden ibarettir? Bir kelime ile "Tarihî maddecilik"den ibaret olan bu görüşün esasında Marx'a izafe edildiği malûmdur. O halde Jaurès, bir Marxist midir? Bu süale hemen beklenen müsbet bir cevap verilemez. Kendisine göre Marx'ın kendisi de ilkin anlaşılacağı gibi maddecî değildir. Malûm olduğu üzere tarihî maddeciliğe göre tarihi idare eden kuvvet, iktisadî teknik ve istihsal vasıtalarıdır. Halbuki Jaurès bu formülün Marx'a atfedilmesine razı değildir. Ona göre Marx'dan ziyade talebelerine atfedilmesi lâzım olan bu maddecî görüşe mukabil Marx'da, hürriyet, adalet ve eşitlik mefkûrelerine materyalist destek arıyan gizli bir idealizm bulunmaktadır.

Burada bizi doğrudan doğruya, alâkadar etmediği için Jaurès'in, Marx'ı nasıl anladığını bir tarafta bırakalım ve yalnız Jaurès'i ele alalım. Ona göre tarihi maddecilik, hakikatte tarihi fikirciliktir. Tarih, sadece teknik değişmeler tarafından idare edilmez. Bu teknik değişmeler yanında aynı zamanda ve bir bakıma onlara meydan veren fikrî ve felsefî hareketler de vardır. Her medeniyet devresi, her çağ, kendisinden evvelki medeniyet ve çağdan ihtiva ettiği "Daha fazla adalet, daha fazla hak" unsuru ile ayrılır. Bu "fazla adalet ve hak", arzusu ile kendi çağına damga basar. Böylece "daha fazla adalet"e doğru olan yürüyüş, doğru bir çizgi mahiyetindedir. Bu doğru hat, aynı zamanda dikeydir. En yukarıda bir tepeye varmak isteriz. Bazan tepenin uzaklaştığı, yolların dikenlendiği görülür. Fakat ancak bir gecikme olabilir. Yoksa duraklama yok-

tur. "Küllî beşerî adalet" bu doğru ve dikey hattın başında yer almış bulunmaktadır.

5. Tarihî Maddecilik, Tarihî Fikircilik :

Böyle bir idealist tarih görüşüne sahip olan bir tarih feylesofunun Marx'a ne nisbette bağlanabileceği sorulmağa değmez mi? Jaurès'in kendisi bu mukadder süale şu cevabı veriyor: "Tarihî maddecilikten ve tarihî fikircilikten her birinin hâdiselerin oluş ve yürüyüşünde bir hissesi bulunduğunu söylemek istemiyorum. Tarihin muayyen bir sahasında tarihî maddeciliğin (yani tarihî hâdiseleri idare eden kuvvetin iktisadî - teknik olduğu telâkkisinin), diğer bir sahasından tarihi fikirciliğin (yani tarihi çeviren kuvvetin düşünceden, maneviyat'dan ibaret olduğu fikrinin) doğru olacağını söylemekten uzağım. Benim dâvam şu ki tarihî maddecilik ile tarihi fikircilik birbirine girmiştir. Nasıl fertte dimağ mekanizması ile kendiliğinden olan şuur hayatı birbirine nüfuz etmiş ise sosyal realitede de fikirle madde öylece birbiri içindedir⁴." Böylece Jaurès, tarih telâkilerine hâkim olan "maddecilik - matérialisme" ile "fikircilik - idéalisme"i yukarıda işaret ettiğimiz "senfonik deha"sı ile birleştirmektedir. Fransız ihtilâlini izah ederken onun bu "deha"sını nasıl kullandığını göreceğiz.

4) Burada felsefî «idéalisme»i, ahlâk ve estetik mefhumu da olan öteki «idéalisme - Mefkûrecilik»den ayırmak için «Fikircilik» diye çeviriyoruz.

6. Metodolojik Düşünceler :

İlmî mânada tarihî hâdiselerin izahını elde etmek için, hakikî bir "İllyet - Causalité" prensibi gütmek şarttır. Fransız sosyoloğlarından Simiand'ın bundan 35 sene evvel "Fransız Felsefe Mecmuası"nda neşrettiği "Tarihte İllyet - Causalité en histoire" tetkikinde dediği gibi bir tarih âlimi için şahıslara atfedilen "yaptı", "etti" gibi fiillerin hiç bir mânası yoktur. Türkçe atasözünün ifade ettiği gibi, asıl mesele bu gibi fiillerin arkasındaki içtimaî kuvvetleri görmektir⁵. Eğer bu gibi fiillerin arkasında, bütün araştırmalara ve tahlillere rağmen, bir kuvvet bulunmazsa, yani "ferd" in, "irade" in "tesadüf" ün, "heves" in... ilh. tesirine yer vermek icap ederse bu icabı reddedecek değiliz. Ancak bu icaptan önce içtimaî şartları, tarihî atmosferi yoklamak ve yaşatmak lâzımdır. Bu lüzumu idrak etmeden, meselâ eski Osmanlı "Şehnameci" leri gibi "ferd" i herşey addeden bir telâkki güttüğümüz takdirde yapılan tarih, tarihçinin kendisi ile birlikte kaybolacaktır. Mezara gömülmeyen bir tarih eseri yaratmak isteyen müverrih bunun şartlarını kabul etmek mecburiyetindedir. Bu şartların hepsini toplayan umumî şart "âfakîlik - objectivité" den ibarettir. Âfakîlik ise, Simiand'ın dediği gibi, müverrihi ferdî hareketlere ait fiil ve sıfatlardan uzaklaştırmaktadır.

Muayyen bir tarih görüşü sahibi olduktan sonra tarihî hâdiseleri yoklamak "âfakîlik" e mâni midir? İlk bakışta bu suale "evet" müsbet bir cevap verilebilirse de biraz düşündüğümüz zaman Fransız feylesofu ve fizyolojisti Claude Bernard'ın "İdare

5) Söyleyene değil, söyletene bakı

edici fikir - Idée directrice" dediği şeyin lüzum ve ehemmiyeti anlaşılır⁶. İşte tarih görüşü, bu "idare edici fikrin" yerini tutan bir ışık olacaktır. Madde âleminde olduğu gibi, tarih dünyasında da hâdiseler, ancak "réel"e ait bir maksadı olan insan ile konuşabilir. Bu şartla ki tarihçi kendi görüşü ile, hâdiseleri çarpıştırabilsin, aralarındaki görüşmeyi kaydetsin. Bergson, en son eserlerinden birinde bu görüşmenin ilim için taşıdığı ehemmiyeti belirtmiştir⁷.

Sosyalist bir içtimaiyatçının, Fransız ihtilâlini izah ederken hangi felsefî görüşe tabi olduğunu belirtmek maksadile verdiğimiz bu metodolojik izahatı kâfi görüyoruz. Bundan sonra J. Jaurès'in Fransız ihtilâli etrafındaki izahlarını göreceğiz. Esasen mütefekkirimizin metodolojisi kısa da olsa ana çizgileriyle yetesiye anlatıldığı için yapacağı izahın esas hakkında şimdiden aşağı yukarı bir fikir edinilmiş, hiç değilse izahına temel teşkil eden "Sezgi - Intuition" kavranmış olmalıdır.

7. Tatbikata Geçiş :

Her tarihî ve içtimai hâdisenin izahı, o hâdiseye illiyet prensibinin tatbik edilmesini icap ettirdiğine göre Jaurès'in de aynı yoldan yürümesi lâzımdır. Bu esnada mütefekkirimiz muhtelif illiyetleri şu sıraya tâbi tutmaktadır :

6) Bk. Fındıkoğlu: C. Bernard'ın metodolojisi, «Metodoloji nazariyeleri» içinde, 1961, Sf. 447-477.

7) Bk. H. Bergson: La pensée et les mouvements, 1935, Sf. 278: «La recherche scientifique est un dialogue entre l'esprit et la nature».

I. — Derebeylik ve asâlet; II. — Krallık; III. — Kilise; IV. — Malî vaziyet; V. — Felsefî zihniyet; VI. — Burjuva cemiyetinin teşekkülü; VII. — İktisadî serpilme; VIII. — Burjuvazi ve teknik inkişaf; IX. — Mülkiyet müessesesi; X. — Sol ve sağ politikalarının hazırlanması.

Daha şimdiden bu on illet ve sebebin herhangi bir tercih gözötmeksizin sıralandığı görölmektedir. Şimdi bu sırayı takip edeceğiz.

8. Derebeylik :

İhtilâle kadar Fransa'yı, asiller ve papazlarla birlikte Krallığın idare ettiği malûmdur. Gerçi önceki asırlarda çok kuvvetli olan papazlar ve asilzadeler, monarşinin teşekkülü ile yavaş yavaş zayıflamışlar, nihayet Krallık gölgesi altında devam etmişlerdir. Buna rağmen 1789 a kadar sahip oldukları imtiyazlar az ehemmiyette değildir.

Gerçekten Fransız ihtilâline kadar Derebeylik rejimi Fransa'da devam etmiştir. Krallık mahkemeleri bir tarafta krallığın adaletini tevzie çalışırken, öte yandan "Derebeylik Hâkimleri - Les juges seigneuriaux" orta çağdaki hukukî ananelere uyarak adalet dağıtmakta idiler. Bu adaletin eskisi gibi tam bir surette icra edilmediği, meselâ doğrudan doğruya derebeylik işlerin alâkadar etmeyen dâvalar da sadece ilk sorguya çekme işleriyle yetindiği, asıl dâvanın Kraliyet mahkemelerine bırakıldığı malûmdur. Buna rağmen derebeyinin çevresi ile olan münasebetlerinden doğma dâvaların ehemmiyeti yine de inkâr edilemez. Mütevazi ve kendi halinde köyleri ellerinde bulunduran derebeyleri ve hâkimler, devamlı alâka ve münasebette bulundukları köylü-

lere karşı nasıl hareket ediyorlardı? Fransız ihtilâlinin arifesinde Fransa köylerinin arzettiği manzaranın taahhyülü güç değildir. Krallık, yalnız kendi merkezî kudretini arttıracak adlî reformlar yapmış, bu arada büyük derebeylerinin elinden idarî ve adlî selâhiyetleri almakla millî menfaate de hizmet etmiş fakat köy hayatını boğan küçük derebeylikleri yerinde bırakmıştı.

Bundan başka asilzadelerin diğer imtiyazları da vardır. Halktan alınmakta olan “dizye - taîlle” denen vergi, onlardan alınmıyordu. Alındığı zaman da kısmen alınmakta, daha ziyade çiftliklerini idare edenlere yükletilmektedir. Asilzadelerin dikkat ettikleri nokta, halkın verdiği bir vergiyi vermemek suretile yüksek sınıftan olma gururlarını tatminde toplanıyordu. Vermeğe mecbur oldukları yegâne vergi yirmide bir hesabı ile gelir üzerine olan vergi idi ise de Jaurès’e göre mevcut vesikalar, bir çok asilzadelerin yalan beyanlarda bulunmak suretile bundan kurtulduklarını göstermektedir. Papazların da vergiden muaf oldukları düşünülürse bütün vergi yükünün halka, küçük mülkiyet sahibi köylülerle henüz asalet kazanmamış “şehirli, kentli - bourgeois” zümresine, küçük ve büyük çiftlik sahiplerine yüklendiği kolayca anlaşılır.

Derebeyliğin mahiyetini en iyi gösteren mülkiyet sistemidir. Esasında toprağa asilzade olmayanlar sahip olamazlar. Eğer derebeyi, mıntikasını kalabalıklaştırmak ihtiyacını hissederse o zaman yağmacı askerleri iskân eder, onlara, sadece tasarruf etmek üzere, toprak dağıtırdı. Bu suretle toprak sahibi olanlar, derebeylerine “cens - tahrir vergisi” vermekle mükellef idiler. Senelik ve maktu olan

bu vergi ya doğrudan doğruya derebeyine yahut mültezimine verilmektedir.

9. Vergi Çeşitleri ve Köylü Durumu :

İlk zamanlarda himaye ve vesayet vazifesile mükellef olan derebeyleri, XVII. ve XVIII. asırlarda bir vergi koydular ve bu iş için icabettikçe kendi aralarında birleştiler. Tarhettikleri çeşit çeşit vergilerin başlıcası, “cens” vermekle mükellef olan zilyedleri başka bir mutasarrıfa satarken —ki burada kullandığımız “Mutasarrıf” kelimesi “Possesseur” karşılığı olup “Elde bulunduran”, “Zilyed” mânâsınadır— “alım - satım: lads et ventes” ismi altında verdikleri vergidir. Bugün devlet menfaatine alınan ferağ vergisine benzeyen bu vergiyi, inkılâptan evvelki Fransız asilzadeleri kendi hesaplarına almakta idiler. Güney Fransa’sı bu nevi vergilerden muaf idi. Daha ziyade âdet hukukuna tâbi olan Kuzey Fransa’sında görülmekte idi.

Censif toprağa tasarruf edenlerin derebeylerine verdikleri üçüncü vergi de “champart - meyva vergisi”dir. Bu vergi, hasadın miktarile orantılı olmakla beraber 1/20 nisbetinden hiç bir zaman aşağı düşmezdi. Meyvalara teşmil edildiği zaman vergiye “parcière”, üzüme olduğu vakit “capot” adı verilirdi.

Fakat derebeyleri ile onlara bağlı olanlar arasında bu münasebetin yalnız vergiye inhisar ettiğini zannetmemelidir. Bütün iktisadî faaliyet, derebeylik tarafından nizama sokulmuştur. İlk defa, asıl derebeylerine ait olan bağların işi bitirilmeli, ilk mahsul buradan pazara gitmeli, sonra köylüler kendi işlerini görmeli idiler. Bir taraftan kendisine “cens”

veren toprak mutasarrıflarını bu suretle bir takım kayıtlarla bağlayan derebeyleri, öte yandan toprak-sız kalan rençberleri de, asgarî ücretle kullanmakta, pazara gönderdiği ilk mahsulün fiyat yüksekliğinden istifade etmekte, otuz veya kırk günlük bir müddet esnasında bir müddet esnasında şarap satışını yalnız kendilerine inhisar ettirmekte idiler.

Burada Jaurès, Tocqueville'in inkılâptan evvel derebeylikleri tarafından alınan vergiler hakkında tanzim ettiği cedvele göz gezdirmekte, vâziyetin köylü aleyhine olan şimal Fransa'sında derebeylerinin - meraların vaktile cens olarak verildiğini iddia ederek - koyunlarını güden köylülerden aldıkları otlak vergisi, fâtiğ olduğunu zanneden bir sınıfın mehkûm sınıf üzerindeki istibdadına ait işaretlerden biri idi. Keza çift hayvanları için, nehirlerden geçme için, yol koruculuğu için, pazar eşyası, balık avı, çeşme akıtma için, baca yapma, ateş yakma, yolları kaplayan hayvan sürülerinin meydana verdikleri toz, kuruşu ölçme, hububat tartma, av... ilh. isimleri altında derebeyinin kullara yüklediği vergiler, yavaş yavaş biriken bir kin ve intikam psikolojisinin kaynağını teşkil ediyordu. Her biri başlı başına bir istibdat vesilesi olan bu "baç"lardan en zalimânesi av vergisidir. Derebeyinin toprağı üzerinde avlanmak hakkı münhasıran derebeyine aittir. Köylüler avlanmak hakkına malik olmadıktan başka derebeyinin keyfi uğruna, tarlasını altüst eden av hayvanlarına ilişemezdi! Dahası var: Tarlalarını, ancak derebeyinin müsaadesi üzerine biçebilirdi. Bu müsaadenin verilmediği bir zamanda rençber oraklarının kekliklere zarar vermesi muhtemeldir: İcap ettiği zaman çayırlarının bir tarafında av hayvanatı için sığınak yapmak mecbu-

riyeti de kendilerine yüklenmiştir. Cenuptan şimalle doğru giden bütün mıntıklarda derebeylerinin sırf bu yüzden köylüye verdikleri zararın yılda on milyon frangı bulduğu, resmî bir rapordan anlaşıl-maktadır⁸.

İşte inkılâba rastlayan devre içinde Fransız köylüsü bu vaziyettedir. Her adım atışı, yeni bir vergiye sebep oluyor, bir karış bez alırken, köy fırınına yakarken, oltasını çayın suyuna fırlatırken... ilh. hep derebeylik rejiminin tahsildarlarile karşılaş-ıyor, ses çıkardığı takdirde derebeyliğin henüz ya-şayan adalet teşkilâtı kendisini yakalıyor. Bu şart-lar altında yaşayan Fransız köylüsünün ruh halini tasarlamak güç olmasa gerektir.

İnkılâptan önceki Fransız derebeyliğinin karak-

8) Bu tarzda vergilendirmeler, aynı kategoriye dahil içtimaî bünyeler ve şekiller arasında sosyolojik bazı beraber-likler arzetmektedir. Meselâ Osmanlı İmparatorluğunda biraz bu hali andıran vergiler görülüyor: «Ziraat ve tımar sahiplerine vergi veren müslim ve gayrimüslim reayaya ait kanunnamelerde şu vergiler görülüyor: Emlâk vergisi (res-mî çift, resmî dönüm); müteehhil olmayanlar vergisi (resmi mücerret); teehhül vergisi (resmi arus)- koyun vergisi (res-mi ağnam); otlak vergisi (resmi otlak); kışlak vergisi (res-mi kışlak); arı vergisi (resmi kovan); değirmen vergisi (resmi değirmen); içecek tüütün ve baharat vergisi (resmi duhan); esir vergisi (resmi esiran); resmi kaza (dâvalardan alınan resim...) ilh.» Bk. Hammer: Devleti Osmaniye tari-hi, VI, 169. Türk siyasî tarihinin vergilere karşı halk beha-vior'larının incelenmesi, çok alâka uyandırıcı bir konudur. Küçük ve mahalli bir tecrübe için bir araştırma nümunesi görmek isteyenler bakabilir: Z.F.: Vergiler ve İhtilâller, 1946. «Vergi ve Resimler Dergisi», İzmir, Sayı: 1, 14.

teristik tarafı dikkati çekiyor. Bu derebeylik, Fransız monarşisinin kuruluşundan evvelki şeklini muhafaza etmemektedir. Şöyle böyle XVII. asırdan itibaren derebeyleri, bir taraftan Krallık lehine olmak üzere hâkimiyetlerini tedricen kaybediyorlar. Öte taraftan ticarî ve sınaî hayatın ortaya attığı yeni bir "Kendli - Gourageois" sınıf, derebeyinin arazisinden bir kısmını elde etmeğe başlamıştır. Nihayet asilzadelerin yukarı tabakasından olmayan, yani Krallık etrafındaki çevreye girmeyen orta ve alt zümre, adının başındaki "de"den başka her şeyi kaybetmiştir. Krallığın kuvvetli olduğu devirlerden itibaren yukarıda tasvir ettiğimiz köylü istismarı da biraz hafiflemiştir denebilir. Bunların içinde en ağırını arazinin devir ve ferağındaki alım ve satım vergisi teşkil ediyordu. Fransız inkılâbını bir vakıa olarak göz-önüne aldığımız takdirde onun illetlerinden birinin, yahut başlıcasının derebeylik olduğunu söylemek doğru olamaz. Eğer böyle olsa idi belki radikal bir ziraî reform, meseleyi halleder ve ihtilâle lüzum kalmazdı. Esasen bir kaç asırlık Fransız monarşisi, derebeyliği tedricen baltalamış bulunuyor, yeni teşekkül eden ve "üçüncü tabaka - Tiers - état" ismi ile anılmağa başlanan kendli zümre, derebeyliğe ve asilzadelğin enkazına karşı kâfi ve mukabil bir zîmân teşkil etmektedir.⁹

9) Bundan sonra da sık sık kullanacağınız bu «Tiers-état» ve «Bourgeois» tabir ve kelimeleri hakkında şimdiye kadar belki geç kaldığımız bir izahı yapmak faydalı olacaktır. Bunlardan evvelkisi Fransa'da papazlardan ve aristokratlardan sonra gelen ve XVIII. asırda başlı başına bir içtimâî sınıf teşkil eden burjuvalar için kullanılmış bir tâbirdir. Mânası «üçüncü hal» demek ise de buradaki «Etat»,

O halde Fransız inkılâbının illetleri arasında derebeyliği çıkaralım mı? Asla! Şu kadar ki derebeylik ve asalet, monarşiden evvelki hali ile değil, monarşi kadrosu içinde ve merkezî kudrete dayanarak oynadığı rol bakımından, yani **Mâbeyn** olmak itibarile, inkılâbı vücade getiren sebepler arasında zikredilmelidir. Hakikatta ise bu nokta bizi, inkılâbın ikinci illetine, en geniş mânada alınmak şartile Derebeyler Derebeği olan Kral'ın elindeki krallık müessesesine sevketmektedir.

bizdeki «hal»e değil, sınıf ve tabakalara verilen «tabaka» veya eski «tarik», «nizam» kelimelerine tekabül eder. Kelimeyi bir Türk sosyoloji mensubu «meslek» diye tercüme etmiştir. (Bk. M. Servet: Meslek Mecmuası, 1925). Bu müellif her halde kelimenin Almanca mukabill olan (Stand)dan mülhem olsa gerek. Tâbir olarak «Tijerzeta» tarzında kullanmak da doğru olabilir. Biz icap ettikçe «burjuvazi», «üçüncü tabaka» «Tijerzeta» da diyeceğiz.

Diğer kelimeye gelince: şimdiye kadar bu hususta hiç bir aydınlatma tecrübesi yapılmamıştır. Eskiden bir kısım müellifler «şehirli» mânasına «şehri» veya «Şehriyyülası» kelimesini kullanmışlardır. Biz Anadolu'da kullanılan «köylü ve kendli» ifadesinden cesaret alarak ve «kend» kelimesinin «burg - bourg»a tekabül ettiğini (Semerkand, Taşkend, Senirkend ile meselâ Hamburg, Strasburg, Edinburg... ları mukayese ediniz) düşünerek «Kendli» diyoruz. Mânafi her «şehirli»nin burjuva olmaması karşısında icap ettiği zaman beynelmîlel hale gelmiş olan kelimenin, yani burjuva ve burjuvazi'nin türkçe imlâsile kullanılmaları da mümkündür. Esasen terminoloji örfü de bu son kullanım şekline zemin hazırlıyor. Öteyandan Almanca ve İngilizcede de Fransızca yapılı Bourgeoisie ve Bourgeois kullanılmaktadır.

10. Krallık Müessesesi :

Fransız ihtilâlinin illetlerini aramağa devam için Fransız krallığının menşeiini bir tarafa bırakacağız. Bizi alâkadar eden taraf Fransız Krallığının 1789 a hemen tekaddüm eden asırdaki davranışı ve ihtilâli ne nisbette hazırladığı noktasıdır.

Fransız Krallığı, kendisine hâs bir münasebetler kümesi teşkil eder. Başka Krallıklar, meselâ Alman monarşisi, halk tabakasıle, yeni türeyen kentli sınıf ile, köylü ile alâkadar olmuş iken Fransa Krallığı, derebeyliğin son mümessilleri olan asalet zümresini ön safa koymuş, onu kendi muhitine çekmiş, ona dayanmağa çalışmıştır. Bunun için **Jaurès** şöyle düşünüyor: — Eğer Fransa Kralları, asilzadeler dışında ve ona karşı hareket etselerdi, sadece kentlilerin ve köylülerin kralı olarak kalsalardı, eğer bu suretle köyleri son derebeylik enkazı altından kurtarmak ve sınaî, ticarî gelir sahibi burjuvaziye çalışma emniyeti, devlet parasına ciddî ve tasarruflu bir idare temin etselerdi, 1789 inkılâbının patlak vermemesi çok muhtemel idi.

Gerçekten Fransa Krallarının XVII. ve XVIII. asırlarda asilzadelere ve papazlara tıpkı ikinci Frederik ile babası, yahut Avusturya İmparatoru İkinci Jozef, İsveç Kralı Güstav gibi hareket etmiş olmasını tasavvur edelim. O zaman Fransız Krallığı, kapitalist ve burjuva bir monarşi olacak, o zaman hazırlanacak inkılâp kentlinin, burjuvanın değil, belki köylü proleterin inkılâbından ibaret bulunacaktı. Fakat vakıa, Fransız Krallığının bu mecrayı takip etmediğini göstermektedir. Bu hal ise pek tabiidir. Krallığın, vaktiyle kendisinin de bir dalı olduğu asalet sınıfını kazımasına imkân var mıdır? İnkılâbın ha-

rareti ve buhranlı senelerinde bile XVI. Louis asilzadelerin, rütbe, derece ve otoritelerine dokunmayı âdeta kendisine dokunmak gibi bir şey addetmiyor muydu? Aynı mesele, papazlar için de mevcuttur. Krallığın tabiat fevkinde, **suraturel** seciyesini takdis eden Kiliseyi himaye etmekten geri kalmazdı. Bundan dolayı “Üçüncü tabaka” ismini alan şehirli sınıfının temayüllerini tatmin etmek, Krallık için imkânsızdı. Derebeylik, XVII. asırdan sonra Krallık kudretinin artması ile kaybettiği bölge nüfuzunu, bizzat krallık müessesesinin etrafını sarmakla telâfiye çalışıyordu. Modernleşen, bu yüzden âme işleri için sarfiyatı artan Fransız Devleti, monarşinin etrafını dolduran asilzadelere vergi almamakta devam ederken, öte yanda masrafının arttığını görüyordu. Artan masraf, kime yükleniyordu? İşte krallık, bu noktayı düşünmemekle, yavaş yavaş kendi kuyusunu kazmağa başlıyor: Eğer krallık, artan devlet masrafının kime yüklendiğini bir an düşünseydi ve icabına göre hareket etseydi, Fransız inkılâbı ya hiç vukua gelmeyecekti, yahut başka bir yol takip eyleyecekti. Vakıa şu ki krallığın masrafı alabildiğine arttı. Yalnızca “Sarayı kralî” ye ayrılan 20 milyon frank, krallığın başına üşüşmüş olan asilzadeler tarafından emilmekte, emeklilik faslına ait 31 milyonun hemen hepsi asilzadelere verilmekte idi. Taşrada fonksiyonsuz kalan asilzadeler, saray vasıtasile, kendilerine bol maaşlar bağlatıyorlardı. İnkılâptan önceki millî müdafaa bütçelerinden hepsi asilzade olan 12.000 zabitin yalnız Fransa milletine 46 milyon liraya mal olduğu halde, 135.000 askerin 44 milyona mal olduğu görülmektedir. 400 milyonluk umumî bir bütçenin 80 milyonunun sadece asilzadeler tarafından alındığını söy-

lemek, vaziyetin vahametini göstermeğe yeter. Nihayet bütçelerin gelir tarafını temelsiz olarak kabartma sahtekârlıkları, bu vahameti gittikçe artırmaktadır.

Diğer taraftan iktisadî hayatta, yüz karartacak inhisarcılıkları ile asilzadeler, krallık ile halk arasını açmak için her şeyi yapıyorlardı. XVIII. asırdan evvelki vergi aç gözlülüğünü artık halk vasıtasile doyuramayan asilzadeler, bu defa hemen bütün devlet işletmelerini ellerine aldılar. Böylece orta çağdan kalma derebeylik tufeyliliği yanında monarşiye dayanan ve ondan kuvvet alan asilzade tufeyliliği, yaptığı malî suistimallerle yalnız krallığın değil, Fransa'nın hayatı ile oynamaya başlamış demektir. Asilzadelerle lüzumundan fazla etrafı çevrilen ve sarılan krallık, kurtulmağı düşünemediği kadar, düşünse de kurtulmak çarelerine başvuracak vaziyette değildir. Fakat kentli sınıf ve onunla birlikte köylü tabakası bu arada yavaş yavaş toplanmakta, krallığı kendinden sayarak onu yalnız etrafını saran derebeylik enkazından kurtarmağı düşünmektedir. Yalnız krallık, gerçekte Fransız burjuvazisinin ve köylülüğünün düşündüğü gibi, kendini asalet tabakasından ayırmağı, halkın kucağına atmağı düşünecek mi? İnkılâbın buhranlı yılları bu suale cevap verecektir.

11. Kilise ve Papazlar :

Fransız ihtilâlini hazırlayan illetleri derebeylik ve krallık müesseseleri içinden çıkarmaya çalışırken, İhtilâle rastlayan asırda gerek derebeylerinin, gerek krallığın bir başka desteğe istinat ettiklerini söylemiştik. Krallığın etrafına üşüşmüş olan eski de-

rebeyleri ve yeni asilzadeler, aynı zamanda krallık müessesesini "tabiat üstü" unsurlarla süsleyen papazlarla aynı menfaat çevresine mensup idiler. Binaenaleyh birinci ve ikinci illet serisi yanında üçüncü illet olarak **Jaurès**'le beraber Kiliseyi ele almak lâzımdır.

İsâ'ya atfedilen dinî doktrinin Avrupa'ya gelişi ve bu arada Fransa'yı hristiyanlaştırması bizi burada doğrudan doğruya alâkalandırmaz¹⁰. Bizi alâkadar eden şey, nihayet XVI. asırdan sonraki Fransız Kilisesinin vaziyeti ve bu vaziyetin diğer içtimai müessese ve sınıflarla olan münasebetidir.

Fransız Krallığı ile Fransız Kilisesinin karşılıklı münasebetleri tarihçesinde mühim bir dönüm tarihi olan 1682 üzerinde durulabilir. Bu tarihte **Galli-**

10) Mamafih tarihî ve sosyolojik tecessüsü tatmin için bir kaç kelime söyleyelim: Hazret-i İsâ'nın havarileri, İsevilîği Şarktan Garba getirdiler. İlk Roma papazı Saint Pierre, onu takip eden Saint Paul'dur. Bu ikincisi, Hristiyanlığı Yunanistan'da, İtalya'da neşretti. Fransa'da bu işi gören Potin, Lyon Kilisesinde din uğruna kurban gitti. (M. 177). Bu tarihten sonra hristiyanlaşma ameliyesi kuvvetlenecektir. Gerek Golva'nın, gerek bütün Avrupa'nın, Şarktan gelen bu dinî doktrin ile ruhlanmasının illetleri çok karışıktır. Başlıca şu üç nokta üzerinde durulabilir: 1 — Mülkiyet, artık ahlâkî ve içtimai nizamı temin edememektedir. 2 — Hristiyanlıktan önceki Avrupa dinleri mahallidir. Halbuki küllî bir dine ihtiyaç hissedilmektedir. 3 — Mülkiyet nizamının kurbanı olan mülksüzlerin ve malsızların ümitsiz ruh halini ancak dinî neviden bir ideoloji tatmin edebilecektir. Hristiyanlık ve Avrupa münasebeti bu çeşit bir gestalt içinde aydınlatılabilir.

canisme denen dinî, siyasî bir cereyan, Fransız Kilisesi Papanın tesirinden ayırmağa çalışıyor¹¹ Papanın kaybettiği bu nüfuz, hakikatte Fransız Krallığına geçmektedir. Bununla beraber **Ultramontanisme** ismi verilen aksi cereyan, Papalığın menfaatlerini müdafaadan geri kalmamıştır. 1765 de Fransa'dan ayrılan Cizvitler¹² XVII. ve XVIII. asırlarda

11) **Gallicanisme** hakkında bir kaç not. Henüz Papalık mutlak kudretini etrafa yaymadan evvelki Fransa kilisesinin haiz olduğu hakları ve hürriyeti yine muhafaza etmek cereyanı. **Gallicanisme**, her ne kadar Katolikliğe samimî surette bağlı ise de «Lâyuhtilik, hatâ işlemezlilik - İnfailibilitè», Papanın nefesine değil, Papaya bağlı olan «èpistolat» hey'etine ait sayılmaktadır. Diğer taraftan Anayasa hukuku bakımından cismanî ve ruhanî kuvvetleri birbirinden tefrik eder. Bossuet 1682 de (Dört maddenin beyanı) ismindeki eserinde bu cereyanın doktrinini anlatmıştır. **Gallicain** olmayanlara o zamanın tâbirince **Ultramontain** ismi verilmiştir.

12) «Cezvitler, Cizvitler - jésuites» Hristiyanlığı yaymak için Ignace de Loyola tarafından 1534 de kurulan, Papaya kat'î itaatı isteyen, silsileli bir teşkilâta malik olan bir tarikat mensubudurlar. Teessüsünden itibaren Fransa'da Parlâmento ve Üniversitelerle mücadeleye girişmiş, XIV. Louis zamanında mühim tesirler icra etmiştir. 1762, 1880, 1901 tarihlerinde vakit vakit Fransa haricine çıkarılan tarikat erbabı, 1773 de Papalığın hışmına uğramış ise de 1814 de bu hışım lûtfâ inkılâp eylemiştir. Ütopizm tarihinde gördüğümüz Paraguay Komünist Devlet tatbikatı bunlara aittir.

Jansénisme ile mücadelede devam etmektedirler¹³. Bu arada Krallığın kuvvetlenmesi, krallığın hukukunu, Papalık aleyhine olarak koruyan cereyana tesir etmekte devam etmiştir. Her ne olursa olsun Kilise, bizim nazarımızda, aynı müessesedir. Krallığa dayanan müstakil, millî bir Fransız Kilisesi ile Papalığa dayanan bir Fransız Kilisesi, sosyal meseleler karşısında hep aynı şekilde davranmışlardır. Mesele, bu davranışın Fransız ihtilâlini hazırlayan illetler arasındaki yerini belirtmekte toplanır.

XVIII. asrın Fransız kilisesini, krallıktan gördüğü sempati üzerine, lüzumundan fazla şımarmış görmekteyiz. Bir taraftan İncil'in saf prensiplerine dönmek iddiasıyla ortaya çıkan Protestanlığın Fransa'daki tesirlerini zalimane bir şekilde imhaya çalışmakta, öte yandan XVII. asrın sonlarından sonra uyanan ve "tenevvür, aydınlık" ismini alan felsefî hareketleri, hattâ âlimleri huzursuz kılmaktadır. Fransız toprağını, asilzadelerle birlikte paylaşmakta, siyasî müesseseye yine asilzadelerle birlikte yakından tesir eylemektedir. Diğer taraftan, sonraları anlatacağımız gibi, kâinat ve içtimaî dünya hakkında yeni bir cihan görüşü meydana gelmiştir. Kâinatı ve cemiyeti anlamak isteyen bir fikir uyanışı vardır. Bu cereyan artık kâinatın ve içtimaî ha-

13) **Jensénisme**, Hollandalı ilâhiyatçı Jansén (1585 - 1638) tarafından «Augustin»e dayanılarak kurulan bir doktrin. İnsan iradesini tahdit eden ve «Prèdestination»u, kaderciliği güden bu doktrin Port'. Royalcılar tarafından müdafaa edilmiş, cizvitler tarafından ise reddolunmuştur. XII. Louis'in cizvitleri tercih etmesine rağmen, Jansénisme kuvvetini kaybetmemiş ve XVIII. asır ortalarına kadar yaşamıştır.

yatın İncil sahifelerindeki hurafelerle izahına tahammül edemiyor. Âdeta Descartes'in bir asır evvel ortaya attığı ve Kosmos'u fethetmeğe, kanunlarını bulmağa çalışan "Apaçıklık, bedâhet - Evidence" kaidesi, cemiyet meselelerini de ele almıştır İçtimaî meselelerde artık "aydın, apaçık, bedihî" olmayan düşüncelere yer verilemezdi.

Burada Jaurès'in Marxist tarih görüşünden nasıl ayrıldığı, idealist bir tarih felsefesinin tesiri altında kaldığı görülüyor. Fakat müellifimizin orijinalitesi, idealizm ile materyalizmi birbiri içinde eritmesinde toplanır. Kâinat ve içtimaî dünya hakkındaki bu yeni cihan görüşü, bu yeni âlem telâkkisi, gerek doğuşunda ve gerek kuvvetlenmesinde, "Kentli şehirli - Bourgeois" sınıfının teşekkülü ile yakından alâkalıdır. Paris'te Garnavalet müzesindeki mahkûkâtta biri, Fransız kentli sınıfı ile ilgili. Arkasındaki yükten dolayı beli bükülmüş yeni burjuvaziyi temsil eden birisinin yanında papaz ve asilzade bulunuyor! İşte bütün meselenin can damarı. Kâinatı ve içtimaî dünyayı yeni bir sosyal düşünce zaviyesinden gören, fakat iki içtimaî sınıfın, Rühbanla Aristokrasinin, gazabını celbeden yeni burjuvazinin sınaî inkişafa, bu inkişaf içinde ilmî hareketlere ve keşiflere ihtiyacı âşikârdır. Asilzadelerin inhisarı altında bulunan muhtelif iktisadî branşlara, asilzadelerle papazların elindeki toprak parçalarına muhtaçtırlar. Hülâsa kendilerinin temsil ettiği burjuvazi yenilik, kımıldanış, dinamizm ile dolu. Bu dinamizmi terceme eden hayat felsefesine göre Orta çağdan devir alınan nizam, mutlaka değişmelidir. Loncalar, gedikler, ştandlar kalkmalı, yerine liberal

ve rekabetli bir iktisadî sistem geçmelidir¹⁴. İktisadî faaliyette görülen bu değişme ihtiyacı, fikrî sahadaki bir yeniliğe tekabül eder. Evvelce de işaret ettiğimiz gibi Jaurès de fikrî ve felsefî istihale ile maddî ve iktisadî istihaleden hangisinin illiyet prensibi bakımından ön safa konulacağı fikri pek sarîh değil ise de sarîh olan cihet her ikisinin birbirine bağlı ve girift olmasıdır. Nitekim kendisi de bu bağlılık üzerinde durmaktadır.

Bu şekildeki iktisadî ve fikrî bir yenilik karşısında kilisenin alacağı vaziyeti tahmin etmek güç değildir. Elinden gelse bütün kuvvetlerle gerek felsefî yenileşmenin, gerek iktisadî liberalizmin köklerini kurutacaktır. Her kurutma teşebbüsü ise, burjuvazinin tâze kuvvetlerini körüklemekten başka bir şeye yaramıyacaktır.

Kilisenin vazifeleri itibarile Modernleşen Fransız idaresi ile alâkası gittikçe marazîleşecektir. Nasıl? Elindeki uçsuz, bucaksız araziye Allah adına tutan kiliseyi, vergiye bağlamak mümkün mü idi? "Loi roturière - asîl olmayanlara ait kanun"u, 1695 fermanile resmen asilleştirilmiş ve "Devletin ilk tabakası, ilk sınıf - Le premier ordre de l'Etat" ünvanını kazanmış olan papazlara tatbik etmek kabil mi idi? Kiliseye ait hesapsız mülkler, yalnız köylüye ve yeni türeyen kentli zümreye mahsus emlak vergisine tâbi tutulabilir mi idi? Vergi memurları, bu emlak vergi tarhetmek şöyle dursun, onların yanına bile yaklaşmazlardı.

14) Sosyal sınıflar sosyolojisinin mühim bir terimi olan «Tabaka, Tarık - Etat, Ştand» ile sınıf arasındaki fark için Bk. Prof. G. Kessler: İctimaiyata başlangıç, Fındıkoğlu tercemesi, 1938.

Gerek bizim içtimâî hayatımızda, gerek diğer müslüman memleketlerde dinin ve dinî teşkilâtın oynadığı role hiç benzemeyen bir rolün sahibi olan kilise, Fransız inkılâbından evvelki asırlarda Fransız içtimâî hayatı için tasarlıyamıyacağımız karakterlere sahip bir müessesedir. Öyle bir müessese ki Devletin umumî bütçesine yardım ediyor, kendisine mahsus iktisadî teşkilâtı, şarap imalâthanele-ri, sosyal yardım müesseseleri, toprağı ve sermayesi bulunuyor. Krallık, kiliseyi de aynı maksat ile himaye etmiştir. Krallık malî buhrana maruz kaldığı zaman kiliseden avans isteyebilirdi. Böylece avans vermenin, kilisenin bütçesi hakkında çeşit çeşit şayialar uyandırması ihtimal dışında değildi. Kilise bunun önüne geçmek için bazan fakirliğinden bahsederek istikraza bile teşebbüs ederdi! Bunun için de krallığın bir nevi kefaleti icabediyordu. J. Jaurès, Alsas kilisesinin defterleri üzerinde yaptığı araştırmalara dayanarak fakirlikten bahseden kilisenin, ihtilâle rastlayan zamanlarda Yahudilerin faizciliğinden müşteki olan köylere kilisenin ikrazatta bulunduğunu anlatır. Buna rağmen kilise servetini sâklamakta ve yalancıkdan istikraza bile başvurmaktadır! Bu istikrazın XIX. asırdaki nümunesi- ni, hükûmetlerin istikrazına tasavvut eden demiryolları kumpanyalarında görmek mümkündür. İşte o zaman, kumpanyaların gördüğü vazifeyi kilise ifa etmekte, bu ise kralın kiliseye bağlılığını kuvvetlendirmektedir.

İhtilâlden evvelki Fransa'nın kiliseye ne kadar dayandığını göstermek için devletin Katolikliğe dayandığını ve kralın kilisece takdis edildiğini söylemek kâfi değildir. Bir çok âmme işleri kilise tarafından ifa edilmektedir. Nüfus işlerini, ölüm ve do-

ğum kayıtlarını bölge kiliseleri yapıyor. Kral, memleket nüfusunu anlamak istediği zaman muhtelif suretlerle elde ettiği hasılâttan ayrıca krallığa da bir hisse ayrılması, krallık ile kilisenin köylüyü ve yeni kentli - burjuva zümreyi istismar için nasıl elele verdiklerini gösterir. Bu hale ancak hürriyet için elele verecek köylüler ve kentliler nihayet verebilecektir.

Kilisenin, ihtilâlden evvelki Fransa'da bulunan arazisi hakkında bir fikir vermeğe çalışan **Paul Boiteau**, kilisenin asilzadelerle birlikte Fransız toprağının dörtte üçüne sahip olduğunu söylüyor. Jaurès'e göre bu, biraz fazladır. İhtilâlden önceki Fransız vilâyetlerini yakından araştırmış bulunan ve vardığı netice daha realist olan **Arthur Young**, küçük mülkiyet sahibi olan köylüleri nüfusun üçte biri olarak göstermektedir.

Mamafih bu vaziyeti ihtilâlden iki asır evvele teşmil ettiğimiz takdirde kilisenin ve asilzadelerin elindeki toprağın, hemen hemen bütün Fransız toprağına eşit olabildiğini düşünmek mümkündür. XVII. asırdanberi yavaş yavaş türeyen kentli sınıf, tüccarlar ve manifaturacılar toprak edinmektedirler. Genç sermayedarlar, bir nevi kapitalizm yaratmaktadırlar. Zaten Dr. Quesnay'nin Fiziokrat mektebi, bu hâdisenin ifadesidir. Marx bu merhaleye ziraî kapitalizm ismini verir 1749 fermanı, buna mukabil kilisenin daha fazla toprak edinmesine engel olmaktadır.

Fakat XVIII. asrın ikinci yarısında kilise arazisinin, burjuvazi lehine azalmağa yüz tuttuğunu göreceğiz. Demin zikrettiğimiz Young'ın yaptığı hesaba, burjuvazi eline geçen toprağı ilâve ettiğimiz takdirde Fransa toprağının yarından biraz fazlasının

köylüler ve kentliler elinde bulunduğuna hükmetmek yanlış olmayacaktır. Nitekim 1789 ihtilâlinde mecliste beyanatta bulunan **Treilhard**, kilise mülkünün paraca kıymetini dört milyar liraya çıkarmıştır. Şehir yapıları için bir milyar çıkarıldığı takdirde kilise tarafından üç milyar liralık toprağa tasarruf edildiği anlaşılır ki bu miktar, Fransa'nın ziraî sermayesinin on beşte birini karşılar. O halde Paul Boiteau'nun ileri sürdüğü şekilde kilise, asilzadelerle birlikte Fransa toprağının dörtte üçüne tasarruf edemezdi. Bu takdirde geriye kalan dörtte birin, kilise ve asilzadelerin vergi vermeyişlerine göre devlet bütçesini nasıl taşıyabildiği meselesi karşısında kalınır. O zaman dörtte bir köylü arazisinin tamamen mahvolması, kilisenin aldığı âşar vergisinin imkânsız hale gelmesi icabederdi. Bütün bu mülâhazaları makul bulan J. Jaurès, burada zikre lüzum görmediğimiz daha ince hesaplar neticesinde, Fransa toprağının belki hemen hemen yarısına yakın bir miktarının kilise ve aristokrasi elinde bulunduğu hükmüne varıyor: "İmtiyazlı sınıfların elindeki toprak bu nisbeti aşmış olsa idi, ihtilâli koparacak halkın bulunamamasından dolayı, 1789 hareketi imkânsız olurdu."

12. Hazırlanan İhtilâl :

Bir ihtilâlin kopması için alt tabakaların zulüm ve işkence altında ezilmesi lâzımdır. Diğer taraftan inkılâp yapacak tabakaların da biraz kuvvet ve ümit sahibi bulunmaları icabeder. XVIII. asır sonlarında, 1789 dan evvelki Fransa'nın içtimaî vaziyeti bu hazırlığa cevap veriyor. Asalet ve kilise, toprağın üçte birinden çok fazlasına, hemen hemen ya-

rısına sahipti. Her türlü vergilerden muaftı, bütün yükler köylü ve kentli sınıflara yüklenmektedir. Bu nokta inkılâp için lâzım birinci şart. Fakat kenarda, köşede her türlü istismara rağmen, birikmiş bir servet de yok değildir. Köylerin küçük ve mütevazî mülkiyet sahipleri, bu birikmiş servet sayesinde ümitli bir vaziyet tahayyül etmekte ve bu hayali, geniş kilise topraklarını satın almağa kadar genişletmektedirler. Hele bu arada iki asırdanberi teşekkülünü tamamlayan malî, sınaî ve ticarî kentli zümre, asalet ve kilise ile mücadele kuvvetini kendinde hissedince ve toprağa yavaş yavaş sermayesini dökmünce ihtilâlin mühim şartları hazırlanmış demektir. Jaurès, bu yeni kuvvetlerin krallık tarafından seziлип ele alınması takdirinde ihtilâl mecrasının büsbütün başka bir istikamet alması ihtimalini burada da ileri sürüyor. Bu takdirde ne asalet, ne de kilise, mukabil ihtilâl yapacak vaziyette değildirler. Lâkin asalete olduğu kadar kiliseye de bağlı olan krallık, böyle bir sezişten uzak kalacaktır. Gerçi buhranlı yıllarında “Millete hitap”dan geri kalmamış ise de bundan maksadı kendisi ile birlikte asaleti ve kiliseyi de kurtarmaktı. Böyle bir sezişten mahrumiyet, neticelerini bir müddet sonra gösterecektir.

13. Malî Vaziyet :

Bu suretle derebeylik ve krallık müessesesile kilise organizasyonunu, üç illet serisi halinde tetkik eden J. Jaurès, bu illet serilerinin karşımıza çıkardığı dördüncü bir illet üzerinde duruyor: **Bütçe açığı**. O halde şimdi malî meseleyi ele almak lâzımdır.

Bundan evvelki illet serilerinin tetkiki, bize modernleşen Fransız devletinin bütçesinin kimlere yük-

İhtilâline göstermişti. Fransız ihtilâline tekaddüm eden yarım asır zarfında bu yük, gittikçe artmış ve devleti müşkilât içinde bırakmıştır. Avusturya muharebesi, yedi sene harpleri, Amerika harbi, bütçeyi lüzumundan fazla sarısmış bulunmaktadır. Artık istikrazlar, memuriyet satmalar, bilhassa gelecek senelerin vergilerini daha peşinden tahsil etmeler... ilâh. malî vaziyeti tehlikeli bir vaziyete sokmaktadır.

İhtilâle yakın senelerde krallık bu gibi vasıtalarla müracaattan da bir netice elde edememeğe başlıyor. 1302 de teşekkül eden, son toplantısını 1614 de yapan eski "Etats généraux - Umumî tabakalar meclisi - Etajenero"ni yeniden ihya edip onun delâletile malî buhrana bir çare bulmak fikri beliriyor. Eğer bundan evvel anlattığımız illetler, ihtilâli hazırlamamış olsaydı, krallığın bu teşebbüsü belki ihtilâli önleyebilirdi. Fakat 1789 Mayıs'ının 5 inde bu "Tabakalar meclisi"ni tekrar toplayan XVI. Louis, ummadığı bir manzara karşısında kalmıştır. Fransız hukuk tarihinde âdeta parlömanter bir manzara teşkil eden bu meclis, 1614 de ilga edilmeden önce esaslı olarak papazlarla asillerden ibaretti. Halbuki şimdi toplanan mecliste yeni bir içtimaî sınıf kendini gösteriyor: **Burjuvazi, Kentliler topluluğu!** O zamanın Fransa'sında "Üçüncü tabaka: Tiers - état" ismini alan "Kentli, şehirli, burjuva - Bourgeois" zümrenin mahiyetini ve oynadığı rolü XVI. Louis iyi anlayamadı. Gerçi 1614 den evvelki meclislerde de kentli zümreler yok değildi. Fakat, bunlar meclise girerken, her türlü âdabı-muaşeret icapları esnasında papazlardan ve asilzadelerden sonra gelmekte idiler. Kendi aleyhlerine bir fark bile vardı: Asilzadeler ve papazlar açık başla Kral huzuruna girerken, üçüncü tabaka mensupları örtülü başla girmek

mecburiyetinde idiler. Şimdi, 5 Mayıs 1789 da toplanan "Tabakalar Meclisi"nde, üçüncü tabaka baş açık görünüyor, oturmada, mecliste yer alma ve söz söylemede kendisine, papazlarla ve asilzadelerle boy ölçme ve denkleşme, hatta onlara meydan okuma psikolojisini taşıyor!

Şimdiye kadar bu "Tabakalar Meclisi" Fransız tarihinde krallığa çok hayırlı hizmetlerde bulunmuş, bilhassa her malî buhranda toplanarak bütçe müvazenesini temin edecek tedbirleri aldıktan sonra dağılmıştır. Fakat 1789 daki toplantı, kendisine arzedilen meseleyi öyle kolayca halledecek bir vaziyette bulmadı. Bütçe dengesizliği çok mühimdi. Sonra bu defaki "Tabakalar Meclisi", işi daha esaslı düşünmek ihtiyacını duydu. Yalnız malî bir mesele karşısında bulunulduğu fikrinden ziyade bu malî meselenin de dayandığı içtimaî nizamı değiştirme telâkkisi güdülmektedir. Hususile üçüncü tabaka, bütçenin gelir ve gider kısımlarını iyice elemek lüzumunu duymuştur. Vergi vermemek imtiyazı, bu malî, içtimaî meselenin bel kemiğini teşkil edecektir.

14. Bütçe Açığı ve Sosyal Sınıflar :

Toplanan meclise, krallığın Maliye Nazırı Necker bütçeyi arzetti ve bütçe açığını açıkça bildirdi: **56 milyon lira**. Ötedenberi Krallık, bu gibi açıklara alışmıştır, malî bakımdan vehamet pek büyük değildir. Asıl mühim olan şey, bütçenin varidat kısmındaki meblâğın büyük bir kısmının henüz işlememiş olan gelecek senenin vergilerine ait olması idi. Filhakika Necker, 1789 yılının 5 Mayıs'ında bu hali bildirirken 1789 un mütebaki sekiz ayı ile 1790

senesinin bütününe ait vergiler peşince alınmış bulunuyordu. Mamafih bu da pek öyle tamiri imkânsız bir şey değildi. Papaz ve asilzade tabakasının küçük bir fedakârlığa katlanması kâfi gelebilirdi. Jaurès, fedakârlığın mümtaz tabakaların seksen milyonluk bir yardımda bulunması, kilisenin uçsuz, bucaksız arazisinden 500 milyonluk bir miktarı terkeylemesi suretile bu açığın kapanabileceğine işaret etmektedir. Nitekim meclis âzasından Mamouet böyle bir proje de teklif ediyor. Projeye göre imtiyazlı tabakaların imtiyazlarına ilismeyecek bir şekilde açığı kapamak mümkün olacaktır. Bu imkâna taraftar olanlar, meclisin muhtedil kanadı yani "Muhafazakâr ihtilâlciler - Les révolutionnaires conservateurs" idi. Bu takdirde, ihtilâl, yeni bir vergi nizamı ile kapanmış olabilirdi.

Fakat hâdiseler başka bir yönde geliyor. Ortadaki malî buhran daha derin bir içtimaî sınıf meselesi ile örülü. Bütçe meselesi perdesi altında, bozulan bir cemiyet düzeninin yerine bir yenisinin konması zarureti hasıl olmaktadır. Bir bütçe açığını kapamak için toplanan meclis, eğer gerçekten sırf bu mesele için toplanmış olsaydı, vazifesini belki bitirecekti. İmtiyazlı tabakaların kafa tutmakta devam edecekleri zannedilmesin. Onlara, tabakalarının çok derunî ve hayatî olan bir duygusu, kendilerini bekleyen kaderi duyurmuş bulunuyordu. Bütçe açığı için fedakârlıkta bulunmak, sadece kopacak ihtilâl için bir gedik açma rolünü oynıyacaktı. Eğer bu fedakârlık ile mevcudiyetlerini kurtaracaklarına emin bulunsalardı, fedakârlığı yapmağa çoktan hazırıldılar. Pekâlâ biliyorlardı ki meclis yalnız Fransa'yı değil, dünyayı saran bir hareketin hızı ile dolu. Bu hareket âsalet ve kilise ile çarpışacak.

evvelden düşündüğü monarşiyi, sonra büsbütün kaldıracak, irtiyazlı tabakanın hukuku yerine, beşer hukukunu ikame edecek, Jaurés'in ifadesile "Demokrasiye tarihin büyük yollarını açacak, kendi hakkının kahir kudretini teminat altına alacak, proletaryanın zuhurunu hazırlayacak"tır. Sadece bir bütçe açığını kapamak endişesile bu muhteşem ihtilâl arasında nisbetsizlik ne büyük değil mi? Sosyalist içtimaiyatçısı Jaurès soruyor: "Göklerin yalnız bir parçasını karartan bulut nasıl oldu da dağ silsilelerini, kilise çanlarını ve şato kalelerini şimşekler içinde bırakmak, ezilen hakları, kendi gürültüsü ve ışığı ile uyandırmak, kendi zıyasile fırtınalı bir tarih asrını istilâ edecek bütün ufku kapladı?"

15. Mümtaz Sınıflar ve Nakdî Fedakârlık :

Acaba imtiyazlı tabakaların, fedakârlık talebi karşısındaki muhalefetleri mi bu neticeyi doğurdu? Aslâ! Bu fedakârlığa hemen razı olmamak suretile zekâ eseri gösteremediklerine hükmetmek mümkündür. Fakat yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bu fedakârlık talebini takip edecek aşırı ve yıkıcı talepleri pekâlâ biliyorlardı. Kentli zümreye mensup âzanın gözlerindeki garip korkulu parıltı, sadece bir bütçe açığını kapayacak paranın temini suretile sönecek bir pırıltı sayılamazdı.

Fakat bir kısım meclis âzalarının diğer bir kısım âzalara karşı olan bu isyanı, zannedileceği gibi bütçenin açığını kapayacak geliri temin eden bahtsız köylünün eseri değildir. Burjuvazinin temsil ettiği kuvvet, Fransız köylüsünün kuvveti olamazdı. Çünkü bu Fransız köylüsü, uzun asırlar zarfında 1789 arifesinden daha fena zamanlar görmüş, fa-

kat ses çıkarmamış, çıkaramamıştı. Ancak XIV. Louis devrindeki müthiş açlık zamanlarında bazı feryatların yükseldiğini görüyoruz. Kısacası şu köylünün şiddetli ve kısa isyan hamleleriyle örtülü olan isyanı, mevcut sosyal düzeni değiştiren ihtilâli idareye kâfi değildir¹⁵. O halde “Tabakalar meclisi”, bu kuvveti, yani **istemek ve istediğini devam ettirmek** kuvvetini nereden aldı? Bütçe açığını, bulunması mümkün idarei maslahat tedbirleriyle kapaması pekâlâ kabil olan meclis, hâdiselefi facialaştırır hızını başlıca şu iki kaynaktan almıştır: Fikrî olgunluğa varmış Fransız halkı ve bu halk içinde iktisadî ve içtimaî olgunluğa erişmiş Fransız burjuvazisi. Şu halde malî muhranda ifadesini bulan bir illet serisini, şimdi anlatacağımız bir başka illet serisine bağlamak mecburiyeti hasıl olmaktadır.

16. Felsefî Zihniyet :

Demek oluyor ki bütçe açığı meselesi, hakikatle, daha derin bir illetin belirmesine vasıtalık yapıyor. Fransız halkı, **millet** olmuş, fikirce olgunlaşmıştır. Bu millî çevre içinde bir asırlık teşekkülünü tamamlayan kendi sınıf, yani burjuvazi, içtimaî ve siyasî olgunluk elde etmiştir. Felsefî röne-

15) Bu nokta Müslüm Doğuda dinî rehberlerin idaresinde vukua gelen bazı köylü ayaklanmalarını inceliyerek onların dikkatini çekebilir. Hususile Osmanlı devrinin Celali hareketleri Jaurès’in hipotezi için elverişli misâllerdir. Buna Ş.B. Hareketi de eklenebilir. Keza Ş.B. asrında Şimal Avrupasındaki benzer dini-sosyal isyanların da muayyese konusu olması Sosyoloji yönünden faydalı olacaktır. Bk. Bu kitabın Sf. 65 ve Max Beer: A. G. e., Sf. 189-206.

sansın tabiat ilimlerine tatbik ettiği tahlil usulü, şimdi içtimaî meselelere tatbik edilecektir. Bunu da kendi sınıf şuurunu bulan Fransız burjuvazisine borçluyuz.

Burada bir çok tarih felsefelerinin birbirine rastlanan çizgilerini gösteren bir mesele ile karşılaşıyoruz. İçtimaiyata rehberlik eden metod prensiplerinden biri de, içtimaî reaksiyonların, bir müddet sonra, bir ikinci reaksiyona meydan vermesi, bu ikinci reaksiyonlarla, birinci reaksiyonlardan önceki vaziyetin nizamına bir nevi hayranlık tavrının takınılmasıdır. Fransız ihtilâli işte bu hakikatlerden birisi üzerinde durmaklığımıza vesile teşkil etmektedir.

Fransız ihtilâlinden sonra, siyasî parti istilahlarından olan “sol” ve “sağ” kelimelerinin sık sık kullanıldığı görülüyor. Zaten yalnız Fransız partiliği değil, o devirden itibaren siyasî ilimler ve aktüalite terminolojisine giren “sağ” ve “sol” kelimeleri, köklerini Fransız ihtilâlinde almaktadır. İhtilâli takip eden asır içinde, ihtilâlin ideolojisini devam ettirenler, hattâ ona, amele ihtilâlini hazırlamak yolunda, daha fazla hız vermek isteyenler “sol”ları, ihtilâlden önceki monarşik, dinî temele dayanan içtimaî nizamın hasretini çekenler de “sağ”ları teşkil eder. İkisinin ortasında Merkez veya Orta diyebileceğimiz unsurlar bulunacak, her biri 1789’u, kendi zaviyesinden tefsir edecektir.

17. H. Taine ve İhtilâl :

İşte aşağı yukarı sağa temayül eden Fransız tarihçilerinden ve sosyologlarından H. Taine’in ih-

tilâli nasıl izah edeceği şimdiden sezilebilir¹⁸ Ona göre ihtilâl, ihtilâlden önceki asrın “klâsik felsefe”-sinin mücerret mahsulüdür. İhtilâlin kendisi “mücerret” olmuştur. “Müsavat”, “İnsanlık” “Halk”, “Adalet”.. gibi bir takım içi boş ve kuru, mücerret kelimeler uğruna mevcut bir içtimaî nizam alt-üst edilmiştir. XVII. ve XVIII. asırların “klâsik” ve “mücerret”, “rasyonel” ve “rasyonalist” felsefeleri Fransızdan realite duygusunu uyuşturmuş, ve Fransıyı, hiç de reel olmayan bazı prensipler uğrunda, sistemli bir ihtilâle sevkeylemiştir. Belki bu mücerret fikirler, bir takım “asîl”, “nezih” fikir ve hayallerdir, fakat aynı zamanda “boş”, “abes” fikirlerden ibarettirler. İhtilâlciler, bu tesir altında sosyal şartların ve insanların canlı varlıklarını, müşahhas, elle tutulabilir, gözle görülebilir hususiyetlerini gözden kaybetmişlerdir. Bu yüzden, ihtilâl bir “mevhume”den ibaret kalmış, “ideoloji”ye kurban gitmiştir. Jaruès, bu suretle Taine’in, yalnız ihtilâl ideolojisini değil, aynı zamanda Fransa’nın “millî ideoloji”sini, “Fransız zihniyeti”nini tâ kendisini de anlamadığını ve mahkûm ettiğini anlatacaktır.

16) Hyppolyte Taine, Fransız pozitivizminin temsilcilerinden bir kültür tarihçisi, bir sosyoloğdur. Sosyolojide «Üç faktör teorisi»nin sahibi olan ve 1828-1893 arasında yaşayan Taine, Türk sosyolojisi için de yabancı değildir. Bir aralık 1910-12 arasında İstanbul Üniversitesinde «İlmî Cemiyet» dersleri de veren Hukuk âlimi Ahmet Şuayb, onun mensubu sayılır. Bk. Ahmet Şuayb: Hayat ve Kitaplar, 1320, İstanbul.

18. Jaruès'in Tenkidi :

Taine'in fikrine bu suretle temas eden Fransız sosyalisti Jamès Taine'in aldandığına kanidir. Müşahhas olan Fransız ihtilâli hâdisesi yerine, kendisi irticaî bir mantıkla düşünmekte, reel kıymetini kaybetmiş maziyi ikame etmektedir. Aslını ararsanız Fransız inkılâbı kadar, hiç bir inkılâp, realitenin şartlarına bağlı ve o şartlardan çıkmış, o şartların dengesizliği ile mücadele etmiş değildir. Bunun için "Tabakalar Meclisi"nin "Defter Cahi-er"lerini yoklamak kâfidir. Bu defterler, ihtilâlden önceki zamanda, ihtilâlin lüzumunu haklı gösteren programlarla doludur. İhtilâl zarureti için sarfedilen hiç bir söz, boş ve realitedeki mukabilinden mahrum değildir. Aksine mukabil ihtilâle ait her söz bir **Phraseologie**'den, boşşözcülükten ibarettir.

Öteyandan Taine'in "klâsik zihniyet" dediği şeyi küçümsemesi de ne derece doğrudur? Fransız ihtilâlini gerçekten bu felsefî zihniyet hazırladı. Çünkü "**Esprit classique**" denen zihniyet, her vakıayı unsurlarına ayırmayı tahlil eylemeyi öğretmiştir. İşte bu tahlil itiyadı, bu basitleştirme alışkanlığı, tabiatın nihayet giriftliğini, mu'dillliğini bu şekilde tahlile tâbi tutuş, dünya ile ilim arasındaki münasebetleri yaratmış ve ilmî düşüncüyü kâinatın hâkimi yapmıştır. Böyle bir **Esprit Classique** devrinin olmadığını bir an farzedelim ve Ortaçağın bıraktığı "Yapılmış bitmiş fizik" "Yapılmış, bitmiş astronomi", "Yapılmış, bitmiş din ve ahlâk", "yapılmış, bitmiş tarih" "Yapılmış, düzenli ve statik cemiyet" in devam eylediğini düşünelim. O zaman Fransız ihtilâli zaten vücutte gelebilir mi idi? On altıncı asır, zihinlerin, ortaçağın "Zihni zühd - As-

cetisme intellectuel"inden, zihne aşırı kıymet vermeden yavaş yavaş kopmağa başaldığı bir asır oldu. Fakat araştırmalar, insan zihnine ne aşılayabilirdi? Onun için XVI. asırdan itibaren bir yandan derin araştırmalar devam ederken, öteyandan girift realiteye cepheden bakmak icabetti. Eşyayı ve insanları bütün girift ve çıkıntılarile müşahade ve tahlil etmek zarureti hasıl oldu, Bu da bir zaruretti. Tahlili, terkip ve yaratmanın takip etmesi de aynı şekilde bir zaruret oluyordu. Bunun için "en "umumî"ye erişmek âdeta farz olmuştu. Bu bakımdan Taine'in "Esprit Classique"i küçümsemesi pek anlaşılmıyor. Newton, böyle bir Esprit olmaksızın zuhur edebilir mi idi? Nebat ve hayvanları tasnif edenler, billûrları araştıranlar hep bu Esprit Classique'in kahramanlarıdır. Hükûmetlerin sayısız şekillerini dörde indirern Montesquieu, bütün iktisadî hâdiseleri bir kaç kategori dahilinde yoklayan Adam Smith.. ilh. bu **Esprit Classique** olmadan tasavvur edilebilir mi? Zaten ilim, **Esprit Classique** denen şeyden ayrı da değildir. İlim denen şey hâdiseler kütlesi içinden cesurane bir ameliye ile bazı seciyeler çıkarmak, bu vasıf ve seciyeleri, vazıh bir mefhum kadrosu içine yerleştirmek değil midir? İlmin istediği yapı, sonradan bu gibi mefhumlarla inşa edilir. Descartes'ın "Hayyiz - yer" ve "Teffekkür - düşünme"sini ele alınız, ansiklopedistlerin XVIII. asrını düşününüz ve meselâ "İçtimaî mukavele", "Umumî irade", "Beşer hukuku" gibi mücerret fikirleri tahlil ediniz. Nihayet "İhtilâl"ın yeni mefkûrelerini tasarlayınız. Yeni içtimaî dünyalar bu mücerret mefhumlarla kurulacaktır. Kaldı ki bu mefhumlar, bizzat reelin, olup bitenler dünyasının girinti ve çıkıntılarında teşekkül etmişlerdir. Fikir adamı

ve ihtilâl öncesi feylesoflar bu mefhumları realite potasından çıkarmamışlar mı?

Taine, ihtilâlin ideolojisini, ilim ile muhalefet halinde gösteriyor. Fakat Jaurès onun yanıldığını göstermeğe çalışırken “İlim” ile “İhtilâl” arasında neden tezat ve anlaşmazlık gördüğünü anlayamıyor. İlim, nasıl yeni bir dünya kurmağa yarar mücerret fikirlerden hareket ediyorsa, ihtilâl de yeni bir içtimaî dünya kurmak için, yıkılmak üzere bulunan eski içtimaî düzenin enkazından doğan ve yeni menfaatleri temsil eden “Fikir”lerden hareket etmiyor mu? Ya ihtilâl ile birlikte “İlim”i de mahkûm etmeliyiz, yahut her ikisine aynı hakkı vermeliyiz. Aksi takdirde neticesizlik, mantıksızlıkla karşılaşmak gerekir. Bu suretle ihtilâl, klâsik felsefenin telkin ettiği “Vuzuh”u içtimaî sahada aradığı içindir ki insanın serpilmesine ve “Emek”in inkişafına engel olan kayıtları iyice görmüş ve kenara atmıştır. Taine gibi düşünenler, ihtilâlin sadece bir “Tebehhür, bilgi denizine dalma - Erudition” olmasını, yani içtimaî hâdiseleri inceden inceye araştıran, arşivlerde tozlu kitaplar arasında fikir minyatürlüğü ile meşgul olan bir fikir faaliyeti tecelli etmesini istiyorlardı. Fakat hayır! Klâsik zihniyet, bütün bâtılları, istibdatları ve sınıf imtiyazlarını o kadar sarahatle ve vuzuhla gösteriyor, “Adalet”, “eşitlik” gibi mücerret fikirlerle o kadar iyi aydınlatıyordu ki mutlaka bu içtimaî yapının yıkılması icap ediyordu. Yoksa böyle bir yıkma lüzumu karşısında da her derebeyi, her papaz ve her imtiyazlı fert ile karşı karşıya gelip münakaşa etmek suretiyle mi hareket edilecekti? Hayır! Toptan bir hareket, akla ve tabiata karşı kuvvetli bir haykırış lâzımdır. İşte ihtilâl bu haykırışın tâ kendisinden başka bir şey değildir.

Öteyandan XVIII. asrın **Esprit**'sini tamamen mücerret addetmek ne derece doğru olabilir? Hakkatte Taine bu devri çok iyi tanımıyor. Jaurès misal olarak XVIII. asrın içtimaî tarih itibarile "Muh-tıra"larla dolu olduğunu, iktisadî vakıalar tarihi bakımından derin bir araştırma gayretine sahip bulunduğunu anlatıyor. Devrin iktisatçıları sadece nazarî mütalâalar serdetmekle kalmamışlardır. İktisadî hayatın günü gününe yapılmış müşahedelerile, istatistiklerle dolu "Günlük hâtıralar - Ephémérides" ne kadar çoktur! Feodaliteye ve ilga edilecek idare tarzlarına, ilga ve ıslahatın muslihane surette yapılacak şekillerine dair yığın yığın risaleler, broşürler bu asırda çıkmıştır. El sanayii müfettişlerinin hükûmete verdikleri raporlar bu hususta çok ders vericidir. Bütün bunlara bakarak diyebiliriz ki hiç bir asır, kendi vukuatı karşısında, ihtilâl öncesi devir gibi dikkatli davranmamış, müşahedede bulunmamıştır. Yine diyebiliriz ki hiç bir ihtilâl Fransız ihtilâli kadar, zengin vesikalar vasıtasile hazırlanmış değildir. Mirabeau bir gün Kurucular Meclisinde şöyle bağırmıştı : — Şimdi artık etüd yapmağa, ihtiyacımız yoktur. Çok şükür fikirlerle beraber bunlara tekabül eden realiteler de vardır. Maalesef Taine bu ciheti görememiştir.

Bununla beraber 1789 malî bütçesindeki açığını kapamak üzere toplanan meclisten doğan Fransız ihtilâli için "Bütçe açığı" meselesi birkaç defa işaret ettiğimiz gibi sâdece bir bahanedir. Eğer, yeni bir sınıf — içtimaî bir değişikliği yakından takip eden ve bu cemiyet içinde İstihsale hâkim olmağı düşünen yeni bir içtimaî sınıf — olmasaydı, bu felsefe, hiç bir netice vermiyecekti. Bu yeni sınıf, kentliler içinde türeyen burjuva sınıfıdır.

19. Burjuvazinin teşekkülü ve Yüksek Burjuvazi :

Bundan evvelki muhtelif illet serileri vesilesiyle sık sık yeni bir "Kentli - Bourgeois,, sınıfın ortaya çıktığını, XVIII. asırda kendi varlığını hissettirdiğini, nihayet 1789 meclisine açık başla, yani diğer papaz ve asilzade tabakalarile aynı kıyafet ve tavırda, çıkmak suretile bu beraberlik, hattâ üstünlük hissini açığa vurduğunu anlatmıştık. Şimdi, bu yeni sınıfın zuhurunu, netice addettiğimiz ihtilâlin bir illeti gibi ele alacağız.

Bu asrın felsefesini, meselâ Rousseau'yu takip eden kasabalı ve şehirli Fransız halkı, yavaş yavaş toprağa kavuşma, servet edinme hâdiselerine müvazi olarak yeni bir sınıf olmak gururunu duymağa başlıyor. Fransız ihtilâlinin hararetli senelelerinde **Jacobin** ismi altında anılan bu kentli ve kasabalı insanlar, yakından müşahade edildiği takdirde, papazın ve asilzadenin hareketleriyle incinmiş bir hâleti ruhiyeye sahiptirler. İhtilâli yapan enerji, işte bu psikolojide gizli bulunan hâleti ruhiyeden ibaret tir¹⁷.

Jaurès burada, bundan evvelki illeti tetkik ederken tenkit eylediği Taine'i tekrar göz önüne alıyor. Taine inkılâptan önceki "Cemiyet bünyesi"ni araştırırken âdeta yeni bir burjuvazi sınıfının mev-

17) Jacobin, ihtilâlden evvelki Fransa'da mevcut bir dinî tarikata mensup olanlara verilen sıfat idi. Bu tarikat Saint - Jacques'ın velâyeti altında bulunuyordu, ki isim de oradan geliyor. İhtilâl esnasında en müfrit, hararetli ihtilâlcilere sembolik olarak Jacobin denilmiştir. Robespierre'i müdafaa edenler de bunlardır.

cudiyetini bilmemezlikten gelmişti. Yalnız asilzade-lerin vaziyetinden bahsederken bunların bir kısım topraklarının “Burjuva”lara geçtiğine geçer ayak temas etmiş, fakat XVIII. asrın iktisadî istihalesinde mühim bir rol oynamaya başlayan bu yeni sınıfın mevcudiyetini esaslı surette kabul ettiğine dair hiç bir delil vermemişti. XVIII. asrın felsefî sistemlerini onlardaki “mücerret” fikirleri tetkik ederken sanki bütün ihtilâl bu “mücerret” fikirlerin eseri imiş gibi düşündü. Hakikatta bu felsefî nazariyelerin temel cevherinin, gittikçe büyüyen bu yeni sınıftan ibadet olduğunu gözönüne alamadı ve sadece kitaplara takılı kaldı, kitapların anlattığı içtimâî realitenin kendisini göremedi. Hülâsa burjuvaziyi ön safta duran bir sınıf yapmaya hizmet etmiş hâdiseleri, meselâ tasarruf hareketini, sinâî ve ticarî gelişmeyi toprak edinmeyi, istihsalin artan temposunu, teşebbüs bekâsını.. ilh. anlayamamıştır.

Burjuvazi deyince neyi anlamalıyız? Burjuvazi, bir ehram halinde tasavvur edildiği zaman yukarı tarafında (Yüksek burjuvazi - La haute bourgeoisie) yi görüyoruz. Bunlar, ihtilâlden evvelki Fransa'nın büyük müteahhitleri, mültezimleri ve esham sahipleridir. Devlet vergiyi onlara iltizama vermektedir. Bu vaziyette yüksek burjuvazinin, ihtilâl için nasıl bir menfaat takip edeceği akla gelebilir. Demek ki mültezimlik yapacak kadar müsait durumdadırlar. Yakından görülürse, mevcudiyeti yeni olan bu burjuvazi, servet burjuvazisi olarak kılıç burjuvazisini, aristokratları, hor, aşağı görmektedir. Diğer taraftan Krallığa, daha vakti gelmemiş vergilerin iltizamını peşinden ödeyecek kadar iktisadî kuvvet sahibidir. Bu kuvvet mutlaka mukabili olan siyasî bir mertebeye kavuşmalıdır.

Yüksek burjuvaziye mensup bazı fertleri, bu iltizam usulüne, binaenaleyh onu idame rejimine son derece taraftarlıkları da akla gelirse de bu, bizim için, ehemmiyetsizdir. Ortada yeni ve ileride “sermaye” haline gelecek bir servet vardır. Bu servet, sermaye (kapital) krallığını, “İlâhî kuvvete dayanan krallık”a ikame etmek istiyor. İçlerinden bazılarının ihtilâle kurban gittiğini göstermek mümkündür. Meselâ kimya âlimi Lavoisier bu çeşit burjuvalardan idi. Buna rağmen, bu iltizamcı sınıf, bilerek veya bilmiyerek ihtilâli hazırlamıştır. Bu hazırlama ameliyesi de servet terakümü neticesinde vukua gelmiştir.

Teraküm, birikme merkezliğini Paris yapıyor. “Paris levhası - Tableau de Paris” ismindeki eserinde Mercier, o devrin Paris’inde yüksek burjuvaların sahip oldukları serveti etraflıca anlatmakta, diğer Fransız şehirleri yanında Paris bu bakımdan müstesna bir manzara arz etmektedir. Paris’in iktisadî hayatına hâkim olan yüksek burjuvaların psikolojisine başlıca iki his hâkimdir: **Kendilerine iltizam temin eden rejimin devamı, bu rejimin bir gün kendi servetlerini müsadere edeceği korkusu.** Zaman geçtikçe ikinci his daha çok kuvvetlenecektir.

20. Orta ve küçük Burjuvazi :

Burjuvazi ehramının alt kaidelerinde sadece orta burjuvazi denen içtimaî tabakalar bulunuyor. Fransa şehirlerinde geniş, büyük halk tabakalarını bunlar teşkil etmektedir. İhtilâle hemen rastlayan senelerin bütçelerindeki gelir, irat sahibi olan bu tabakalar tarafından temin edildiği gibi krallık hazinesinin borçları da yine bunlarca karşılanacaktır.

Bundan dolayı burjuvazinin bu tabakası da, Devlet-ten alacaklı bir vaziyettedir. Bir gün krallığın bir kaç kelimelik bir emirle bu alacaklı zümrenin hakkını inkâr etmesi güç değildir. O halde yapılacak şey krallığın temsil ettiği siyasî mevkii elde etmekten ibarettir. Devlet bütçesinde açık arttıkça ve devlet borcu çoğaldıkta, bu orta burjuvazinin sınıf şuuru da kuvvetleniyordu. Fransız ihtilâlinden bahseden müelliflerden Rivarol'un "Fransız ihtilâli irat sahibi olan bu orta burjuvazi tarafından yapılmıştır" sözü bu bakımdan çok doğrudur. Burjuvazi, devletin kendine olan borcunu Kraldan kurtarıp millete yüklemek ve böylece daha sağlam bir garanti elde etmek için ihtilâl yaptı. Küçük burjuva, biriktirdiği serveti, buhran günlerinde Krala verdikten sonra o paranın papazlara ve asillere nasıl geçtiğini görünce, bilhassa geri tediye edilmeyeceği kaygusuna düşünce ihtilâl için lâzım olan psikoloji de teşekkül etmiş bulunuyordu. Bu hâleti ruhiye ise, Fransanın hiç bir yerinde, Pariste olduğu kadar taşkın bir hale gelmemiş idi. Mahiyeti bu suretle kolayca anlaşılabilecek olan bu tarafı, İhtilâl'de ayrı bir sosyo-morfolojik illet sayılacak kadar mühim olduğundan biraz sonra onu ayrıca ele alacağız.

21. İktisadi Serpîme :

Şimdi Fransa ihtilâlinden önceki devrin iktisadî hayatını gözönüne alabiliriz. Jaurès için iktisadî - teknik hâdiselerle fikrî ve manevî unsurlar evvelce işaret olunduğu gibi birbirine kaynaşmış bir halde-dir. Hattâ XVIII. asır felsefesine öncelik hakkı verdiğine göre tarihî maddeciliğe pek sadık görünmeyen bir sosyolog karşısındayız demektir.

İhtilâlin arifesindeki kuvvetine işaret ettiğimiz burjuva sınıfı, bir taraftan fikirce prensip sahibi, yani iktidar mevkiine iştirak etmek azmini her sahada gerçekleştirmeye azmetmiş görünürken, öbür taraftan ticarî ve sınaî hayattaki mevkii de kendisini zaten buna sevketmektedir. XV. ve XVI. Louis zamanında iç ticaret, hârikalı bir gelişme geçirmiştir. Büyük burjuvazi kadar orta ve küçük burjuvaziler de bu inkişaftan hisselerini almaktadırlar. XVIII. asrın ikinci yarısında Fransız şehirlerini gezenler, dükânların arzettiği servet ve ihtişama hayran kalmışlardır.

Ticarî inkişafın bir memleketteki derecesini en iyi gösteren işler yollar ve nakil vasıtalarının vaziyetleridir. Bu devrede çiftçi tabakalarının geniş yol yapma siyasetine karşı şikâyetlerine vakıf oluyoruz. Gerçekten de krallık, ticarî hayatın gelişmesini kolaylaştırmak için 10.000 fersahlık ve 42 kadem genişliğindeki yollarla Fransayı bir şose ağı halinde örmeğe başlıyor. Şüphesiz çiftçilerin topraklarından yola giden kısım için yaptıkları şikâyetler cevapsız kalıyor. Yaptığı öldürme âletini Fransız ceza sistemine kabul ettiren Dr. Guillotin'in bu meseleye ait bir eserinde ticaret erbabının krallık nezdindeki nüfuzu ve tesiri pek iyi tasvir edilmişti. Guillotin'in verdiği mukayeseli malûmata göre 1614'te kapanan Etats - Généraux'daki ticaret erbabının nüfuz ve ehemmiyetçe, 1789'da toplantıya davet edilen Etat - Généraux'dakine nisbetle hiç olduğu anlaşılmaktadır. Burada dolayısıyla 1789 içtimasında ticaret erbabının oynadığı rolün ehemmiyeti belirmektedir.

Ticarî vaziyetin parlaklığını gösteren ikinci iz, banka muamelelerinin genişlemesidir. 1776'ya ka-

dar Fransa'da sarraflık ve basit bankacılık kâfi gelirken bu tarihten sonra "İskonto kasası - Caisse d'Escompte" isimli büyük bir bankanın kurulduğu görölüyor. Sermayesi 10 milyonu bulan bu banka, sür'atle büyümüş ve ihtilâlin koptuğu sene de sermayesi 100 milyona baliğ olmuştur.

22. Fransız Lonca Rejimi :

Bu ticarî inkişaf hâdisesinin bir başka cephesini görmek lâzımdır. Bu cephe "Lonca, korporasyon - Corporation" noktasında toplanır. Orta çağdar XVI., XVII. ve XVIII. asırlara devredilen ve Fransa tipindeki bütün Garp memleketlerinde müşterek olan lonca rejimi, ticarî faaliyetin liberal gelişmesine mânidir. Muayyen meslekte ilerleyebilmek, çıraklık şakirtlik, kalfalık derecelerinden geçip usta mertebesine, patron mertebesine erişebilmek için takip edilmesi mecburî merhaleler vardır. Bazan çırağın ve kalfanın, "Ustalar loncası"na usta olabilmek için muayyen bir vergi vermesi icap ettiği gibi, ondan sonra yapılacak işin nevini seçmekte de serbestlik yoktur. Ticaret ve sanayide ancak filân sahada çalışabilir. Filân çeşit eşyayı, falan nev'a mensup sanatkârlar yapabilirler. Hülâsa burada anlatılmasına lüzum olmıyan bir takım tahdidler vardır. Bu tahdidler, ihtilâlin arifesinde bir nevi zanaat aristokrasisine bile meydan vermişti. Ustalığa, patronluğa yükselenler, ancak babalarından, yahut kaynatalarından muayyen meslekleri devir alanlardır. Şüphesiz bütün Fransanın ticarî ve sınaî hayatı bu gibi loncaların tahdidleri arasında sıkışmış değildi. Jaurès, XVI. asrın lonca rejimini tedkik eden Fransız sosyologlarından Hauser'le loncalara

ait eseri bulunan Martin Saint - Léon'u hatırlatıyor ve onlarla birlikte Fransız esnaf loncaların tesirini tahdit ediyor.

Gerçekten taşra şehirlerinin bir çoklarında esnaf, kendisini lonca tahdidlerinden sıyrabilmiştir. Hususile büyük ticaret erbabı, muayyen bir iş ile alâkalı olamıyacak kadar geniş ve çeşitli faaliyetlere sahiptirler. XVI. asırdan beri ticaret işleriyle banka işleri beraber gitmektedir. Lonca fikri, bu ticarete ve bankaya filân çeşit işlerin ticarî muameleleriyle uğraşmayı tahmil edecek kadar müstebit olamamıştır. Bir Fransız limanına ithal edilen müstemleke eşyasını tasavvur edelim. Fransız tüccarları bu eşyayı vapurdan alıp hemen Paris'te veya başka bir yerdeki tüccara satacaktır. Belki bu tüccar da hemen bir başkasına devredebilir. Ticarî kapitalizmin bu şekli, anlattığımız misalin de gösterdiği gibi, orta çağımsı, binaenaleyh ağır ve yeknasak olan lonca ananelerinin tasavvur edemiyeceği kadar tez ve seyyal bir mahiyet taşımaktadır

Şu halde kenar, köşe şehirlerde ve kasabalar-daki esnaf ile, büyük ticaret erbabı, kapitalizmin fecrini temsil eden ilk kapitalistler lonca kaidelerine tâbi değildirler. Bu iki kutup arasında ticaret şirketlerinin inkişafı, loncaların sert tarafını zayıflattı. Şöyle ki muayyen bir sanatın loncasına mensup âzalar, meslekî faaliyetleri haricinde yeni teşekkül eden şirketlere iştirak edebilirlerdi. 1675 Fransız ticaret kanunu, inkişafa başlayan şirketlerin hukukî şekillerini tesbit ettikten sonra zanaat erbabı kadar asillerin de aynı şirket mahfillerinde birleştiği görüldü Aslında ehemmiyetsiz gibi görünen bu hâdise, neticeleri itibarile, çok mühimdir. Savary'nin "Ticaret diksiyoneri" isimindeki eserinden hayli misaller

getiren Jaurès, komandit ve anonim şekilli şirketlerin bu ehemmiyetli neticeleri doğurmakta gecikmediğine işaret etmektedir. Hususile anonim şirketler, isme kayıtsız kalan hisse senetleriyle lonca zihniyetinin tam aksi bir manzara arz ediyor. Loncada her fert bellidir; yalnız şu veya bu tüccar faaliyete iştirak edebilir. Halbuki bir kaç hisse senedine sahip kimse, o hisse senetlerinin mecmuu ile girişilen bütün teşebbüslerde nazari olarak müşterek değil midir? Jaurès, İngiltere ve Hollanda'nın lonca rejimine de temas ederek, bu rejimin iktisadî ve ticarî inkişafa, bazılarının zannettiği gibi, hiç de engel olmadığını düşünmektedir. O halde, kapitalist değişme ile korporatif rejim tamamille birbiriyle ters düşen ve beraber bulunmalarına imkân olmayan iki hâdise değildir. Şekle bakılırsa birbirleriyle ters düşmemeleri icabeder: Lonca rejimi tahditçidir, ananeci ve muhafazakârdır, kapitalist sistem ise rekabetçi, inkılâpçı ve yenilik taraftarıdır. Fakat Fransanın, İngilterenin ve Hollandanın iktisad tarihleri bunların beraber bulunabildiklerini, eskinin yeniye kösteklemediğini göstermektedir¹⁸.

18) Jaurès bu vesile ile modern cemiyetlerde kolektivist ve komünist temayüllü müesseselerle, kapitalist sistemin bakaya müesseselerinin de beraber bulunabileceğine işaret ediyor. Müellifin bu işaretinin, kendisinin hakikî temennisi olduğunu, bu bakaya kapitalist müesseselerin de bugün zail olan lonca rejimi gibi, ileride ortadan kalkmasını temenni eylediğini kayde lüzum görmüyoruz. Stalin'den sonraki Sovyet siyasî edebiyatında görülen «Beraber bulunma - Coexistence» formülü, bir millet içindeki durumun milletlerarası şekli olsa gerek!

Lonca rejiminin Fransa'da zennedildiği gibi, iktisadî gelişmeye mâni olmadığını gösterdikten sonra iktisadî gelişmeyi takip edelim.

23. Müstemlekecilik ve Dış Ticaret :

XIV. Louis'nin ölümünden sonra başlayan Şark ticaretinin iktisadi gelişmede büyük bir rol oynadığı malumdur. Bir İngiliz, Lord Chesterfield, 1750'de, Fransanın, İngilizler elinden Şark ticaretini nasıl aldığını şikâyet ederek anlatır. Fransanın 1715'teki dış ticaretinin miktarı, 1715 ile 1790 arasında dört misline çıkıyor. Hususile şeker sanayii mühim bir yer işgal etmektedir. Fransa ile müstemlekeleri arasında karşılıklı ithalât ve ihracat, ihtilâlin vuku bulduğu seneye ait bir rakamla 296 milyon frank kıymetinde bir meblâğa yükseliyor. Bir çok kolonilerde sanayi Fransız aileleri elindedir. Bir misâl: Sait-Dominique de 27.000 beyaz, 405,000 esiri kullanmakta, bu esirler 792 şeker işletmesinde, 705 pamuk sanayiinde.. ilh. çalışmaktadır. İhtilâlin koptuğu sene, menfaatlerini korumak için Paris'te teşekkül eden "Fransız müstemlekeçileri haberleşme derneği" ismindeki bii cemiyetin 455 kapitalist âza toplaması ve Barnav vasıtasile inkılâba müessir olması, Fransa haricine çıkan müstemlekecilik enerjisinin, yani Fransadan taşan iktisadî kudretin ehemmiyeti hakkında bir fikir verebilir. Jaurès'in saniiyet fikirlerini temsil eden Fransanın, bu müstemlekecilik sıralarında göttüğü esir ticaretini de kaydetmeği unutmuyor. İhtilâlden bir sene evvel, 1788'de Saint - Dominique'e 29,206 zenci çıkarılmış! Yalnız Jaurès bunu Fransa'dan ziyade Fransız burjuvazisine mal etmekte, ticarî burjuvazinin teşekkü-

lünde zenci esaretinin az rolü olmadığını belirtmektedir.

24. Şarkın ve Türkiye'nin Yeri :

XVIII. asrın Fransasında uyanan iktisadî faaliyeti objektif surette göstermeğe yarayan izler en ziyade Fransız limanlarının manzaralarıdır. Bunlardan Nantes, Marseille, Bordeaux pek bereketli bir faaliyete sahne olmaktadır. Bordeaux, şarap ticaretine, Marsilya manifatura eşyasına vasıtalık yapıyor. Saint-Dominique'in ham şeker, Bordeaux'nun şekerleme fabrikalarında işlenip süslenmektedir. Beş on patrona ait şekerleme fabrikalarının ocakları toptan 3,600 ton kömür yakmaktadır! Bordeaux limanlarında, bu limanlarda Fransız bayrağından başka bayraklı gemiler de arı kovanı gibi işlemekte ve bütün bu faaliyetler ticarî ve sınaî bir kapitalizmin hakikî ve mecazî manâlarda da nasıl ocak tüttürdüğünü göstermektedir. Beynelmilel manzara, yalnız limana girip çıkan gemilerin bayraklarında görülmüyor. Jaurès'in, Camille Jullian'ın "Bordeaux tarihi"nden getirdiği ve bizim zikre lüzum görmediğimiz misaller, Hollandalı, Alman... ilh bir çok kapitalistlerin şehre nasıl kozmopolit bir renk verdiğini göstermektedir. Aynı hareketli ticarî ve sınaî faaliyet, Marsilya'da da vardır. Bütün Akdeniz halkları, Marsilya'dan geçen yol üzerinde ticaret yapmaktadırlar Jaurès'in unuttuğu bir noktaya biz sadece işaret edelim. Fransa ile Türkiye arasında XVI. asırdanberi devam eden ve devir devir Türkiye aleyhine olmak üzere gelişen ticarî faaliyet Fransız kapitalizminin gelişmesine tesir etmemiştir. XVIII asrın sonlarında Marsilya ile Mançester ve

Hamburg arasında Türkiye mevzuu dolayısıyla uyan rekabet, bu vesile ile zikredilmeden geçilemez¹⁹.

Maamafih Jaurès bu noktada büsbütün susmuyor. Lord Chesterfiel'in mütaalealarına dayanarak XVIII. asırda, Fransa ile İngiltere'nin Şark pazarları, bu arada Türkiye pazarı için nasıl mücadele ettiklerini kaydediyor. İzmir, İstanbul, Selânik, İskenderiye, doğrudan doğruya Marsilya'ya bağlıdır. Fransızlar, İngilizlere karşı Amerikalılarla el birliği ettikten sonra bu faaliyet büsbütün arttı. Rekabet harbi mensucat üzerinde idi. Jaurès şöyle diyor: "Marsilya tüccarları, Languedoc manifatura eşyasını ilerlettiler, hattâ yardımda bulundular. Marsilya Şarktan yün getiriyor, onları kumaş haline soktuktan sonra tekrar Şarka ihraç ediyordu." Görülüyor ki XVIII. asrın kapitalistleşen Fransa'sı için İstanbul ile Saint - Dominique aynı ehemmiyeti haizdir²⁰.

25. Deniz Ticareti :

Aynı faaliyet Nante'da görülmektedir. Bu şehrin tarihini yazan Guépin, XVIII. asrın başlangıcından sonraki inkişafı anlatırken diyor ki: "Nante'in esas-

19) Bk. Z. Fahri: Tanzimat ve İctimai hayat, 1940. Gerek bu broşürde, gerek onu da ihtiva eden «Tanzimat» adlı eserinde bu hususa dair bazı araştırmalar mevcuttur.

20) «La puissance économique de Marseille portait sur Constantinople et sur Saint-Dominique était équilibrée. Sur les 300 millions d'échanges 150 millions représentent le mouvement des importations et des exportations: 150 millions représentent la production industrielles de Marseille même. Cette activité diverse et ample suscite une bourgeoisie riche et fière.» Bk. Jaurès: A.e.e., C. I, Sf. 75.

lı ticarî faaliyeti müstemlekelerle oluyordu. Gemi hamulelerini teşkil eden eşya, zencileri süslemeğe yarar renkli mensucat, şarap... dan ibaretti. Müstemlekelerden Metropola dönen vapurlar müstemleke erzakını getiriyordu ki bunların büyük bir kısmı Hollanda vapurlarına devrolunmakta, Kuzey Avrupa'ya nakledilmektedir.”

Daha XVIII. asırdan çok önce bu bölgenin burjuvazisi, her mânada teşkilâtlanmıştı. 1646 da kurulan “Ticaret ve Deniz nakliyat şirketi”, sonraları Colbert'in vücade getirdiği meşhur “Hindistan Kumpanyası”nın hisselerini alacak kadar kuvvetlenmişti²¹. Bu servette zenci ticaretinin de tesiri inkâr edilemez. Jaurès, sosyalist ruhu ile bunları anlatırken muhtarip olmaktan kendini menedemiyor ve şöyle diyor: İnsanlık tarihile ne hazin bir istihza! Bordaux ve Nante da esir ticareti ile edinilen servetler, hürriyete muhtaç olan ve şirketin umumî kurtuluşuna çalışan burjuvaziye bu gururu verdi, 1666 da Guiné sahillerine 37,430 esiri alabilecek 108 gemi gönderildi. Yapılan ticaret 37 milyon getirecektir!

21) Jaurès'in burjuva servetine ait olmak üzere şahıs ve miktar zikretmek üzere verdiği malûmatı buraya nakletmeyi lüzumsuz sayıyoruz. Geçer ayak saydıklarımıza birisini daha ilâve emtek için şunu zikrederim. On sekizinci asırda İngilizlerle Fransızlar arasındaki müstemleke rekabeti sırasında İngiliz donanmasına karşı bir donanma tertip edecek kadar kuvvetli olan bir sefine sahibi, Georges Roux, yalnız başına Martinique'in Fransa'ya mal olmasını temin etmiştir.

<u>Yılı</u>	<u>Ton</u>	<u>Gemi sayısı</u>
1778	1,876	7
1779	5,485	24
1780	4,760	17
1781	16,800	34
1784	16,130	33

Başlıca üç büyük limanı, Bordeaux, Marsilya ve Nante'ı misal olarak alan Jaurès, Nante burjuvazisinin diğerlerine nisbetle daha çok şuurlu ve teşkilâtlı olduğunu kaydediyor. Bilhassa sınaî müesseseler itibarile de zenginleşen Nante'in Fransız ihtilâline habercilik yapan bir hâdisesi üzerinde durmak icap etmektedir.

26. İhtilâlin Habercisi Olan Bir Hareket :

İhtilâlden evvel Fransa'nın muhtelif mıntıkalarında toplanan mahallî Etats-Généraux'lardan birisi de Bretanya'nın merkezi olan Rennes'de toplanıyor. 1787 yılında bu meclise Nante'dan gönderilecek mebuslar vesilesile, Nante burjuvazisi, Nante belediyesinden bazı taleplerde bulunmuştur. Her zamanki gibi Etats-Généraux'ların sadece bir merasim ve gösteriş meselesi olmasını istemeyen üçüncü tabaka, yani burjuvazi şunları istiyor :

1 — Üçüncü tabakanın mebusları 10 binde bir mebus hesabı ile seçilecektir. Bu mebusun asalet ile, yahut sonradan asilleştirilmiş tabaka ile. mültezimler zümresile bir alâkası olmamalıdır;

2 — İki dereceli seçim tatbik edilmelidir;

3 — Üçüncü tabakanın mebusları sayıca, pa-

paz ve asilzade tabakasının mebuslarına müsavi olmalı ve reyler her baş üzerine hesap edilmelidir;

4 — Vergi bütün mutasarrıflar üzerine eşit tevzi olunmalıdır.

Nante belediyesinin asalete mensup uzuvları bu dileklere muhalefet ettiler. Hürriyet peşinde koşan burjuvazinin menfaatlerinden ayrılmayan ameleler, belediye meclisini sardılar ve halka bir Beyanname ile hitap ettiler. Nihayet kraldan tasavvut istendi ve Bretanya Etats-Généraux'suna yapılan tekliflerin kabul edilmesi bildirildi. Kral, şikâyeti Bretanya Etats-Généraux'suna gönderdi, meseleye alâka göstereceğini de vadetti. Etats-Généraux toplandığı zaman asilzadeler, üçüncü tabakaya çok kayıtsız davrandılar. Bunun üzerine Rennes burjuvazisi ateş püskürdü. Burası burjuvazi merkezlerinden biri olduğu kadar aynı zamanda bir kültür merkezi idi. Çıkan bir hâdisede iki burjuva talebe öldürüldü. Rennes Nante'a müracaat edince Nante borsasındaki toplantı, bir sene sonraki ihtilâlin bütün azametini canlandırıyordu. Rastgele bir genç hatibin: "Hemşeriler! Vatan tehlikede! Onu müdafaa için yürüyelim!" feryadından sonra kabul edilen bir kararın şu satırlarına bakınız: "Bu beyannameyi imza eden bizler, insaniyet ve hürriyet namına düşmanlarımıza karşı siperler kurmağa yemin ediyoruz. Verdiğimiz iki şehide bir türbe yapalım ve katillerin kanı dökülünceye kadar mezarları üstünde ağlıyalım!

Bir sene sonra patlıyacak ihtilâlin iktisatçı ve kültürce kuvvetli olan Nante ve Rennes'deki haberciliğini yapan bu hâdise sebepsiz değildir. Bir defa her mîntikadan ziyade burada burjuvazi şuurlu bir

sınıf halini almıştır. Rennes Üniversitesi, bu şuuru kuvvetlendirecek bir kültür terbiyesi bakımından çok kuvvetlidir. Fakat Jaurès tarihi maddeciliği pek fedâ etmediği için dikkatimizi çekiyor ve diyor ki: “Lâkin Nante burjuvazisinin iktisadî olgunluğu ve büyümesi olmaksızın, Rennes talebelerinin delikanlılıkları ve hareketleri dumanlı sözler halinde çabucak zail olacaktı. Nante da büyük bir istihsal ve mülkiyet kuvveti teşekkül etmiş olduğu içindir ki Bretanya gençliği Rennes’de büyük bir coşkunlukla hareket eden tefekkür ve vecd kudreti haline gelmişti.”

Fransa’nın batı bölgesi, büyük sanayiin ilk defa geliştiği sahalardan biridir. Burada iktisadî hayatın gelişmesini ve burjuvazinin hâkimiyetini gösteren bir başka objektif vakıa ile karşılaşırız. Şöyle ki maden sanayii için lâzım olan odunun tedariği diğer iki imtiyazlı sınıfı kuşkulandırmaktadır. Ormanların büyük bir kısmını ellerinde bulunduran papazlar, “Defter - Cahier”lerinde “gittikçe tehlikeli bir hal alan odun istimaline asgarî bir had tayini”ni istemektedirler. Loren mıntıkasına ait bir “Defter - Cahier”, memleketin her tarafını fabrikaların kapladığını, bu fabrikaların, yalnız ormanları istihlâk etmekle kalmayıp, orman sahalarını çıplaklaştırdığını, krallık lâzım gelen tedbirleri almadığı ve meselâ fabrika adedini tahdit etmediği takdirde vaziyetin her bakımdan fenalaşacağını ileri sürüyor. Fakat ziraî sınıf ile sınaî sınıfın da menfaatlerinin çarpıştığını göstermek itibarile, ehemmiyetli olan bu gibi şikâyetlere rağmen burjuvazi, yolunda yürüyecek, fabrika dumanı uğruna kömürün sanayi sahasında tatbikine kadar ormanları imhaya devam edecektir.

27. Mirabeau ve Burjuvazi :

İhtilâl yapan içtimaî sınıfın, ihtilâli hazırlamada olduğu kadar idame etmede de rol oynadığını, ihtilâlin hararetli yıllarının hâdiseleri arasında görmekteyiz. Mirabeau burjuva sınıfının iktisadî faaliyetteki yerini belirten bir nutkunda öteki sınıflara bir "grev" tehdidi savururken, aynen günümüzün proleter sınıfları tarafından kapitalistlere, burjuvaziye karşı yapılan reaksiyonları hatırlatıyor: — "Kendinize geliniz! Her şeyin istihsalini temin eden bu halkı (burada halktan maksat burjuvalar, ameleler ve köylülerdir) küçük görmeyiniz! Kendinize geliniz, müthiş olmak için sadece faaliyetini durdurması kâfi gelen bir halkı küçük görmeyiniz!"

Hakikatte bu ses, en geniş, Sismondivâri mânasile anlaşılan "emek"nin sesidir. Emek sahipleri, gayri müstahsil olan zümrelere karşı haykırmaktadır. XIX. asrın ikinci yarısındaki sosyalist mantığı kullanarak neden burjuvaların, fabrika amelesi ve köylülerle elbirliği ettiğini sormağa hakkımız yoktur. Amele ile burjuva arasındaki tezat, henüz belirmemiştir. Şimdilik papaza ve asilzadeye karşı gelenler, sadece emek ve çalışma hürriyetini elde etmek, iktidar mevkiine geçmek istemektedirler. Bunu işaret eden Jaurès, Sosyalist ve Marxist ruhunun temayülllerini dile getirmekten kendini menedemiyor: "1789 un zavallı heyecanlı amelesi! Ne kadar çok ıztıraplar ve hayal kırıklıkları ile karşılaşacaksın!"

Mirabeau Marsilya'dan Aix'e gelirken onu alkışlayanlar arasında yalnız burjuvalar değil, ameleler de vardı. Bunları sonraki hâdiseler karşısında hayal sukûtuna düşmüş addedeceğiz. Bununla beraber Jaurès, burjuvazinin iktidar mevkiine gelmesinde,

Marxizmi takip ederek, yarınki proleter hâkimiyeti uğrunda zarurî bir geçit addetmiş görünmek için aynı zamanda, amelenin buna diyalektik gelişme adına teessüf etmemesini de ileri sürmektedir.

28. Teknik Gelişme :

Tarihî maddeciliği evvelce anlattığımız anlayış ve kavrayış içinde takip eden Jaurès'in Fransız ihtilâlini hazırlayan illetler arasında büyük sanayie mahsus "teknik" in rolünü kabul edeceği tabiidir. Jaurès'den evvel, Fransız ihtilâlini Marxist görüş ile yoklayan Lassalle'ın da düşündüğü gibi XVIII. asrın ortalarından sonra insan eli yerine makineyi ikame etmek, adeta elde edilmesi ve varılması gerek bir ideal olmuş, aynı zamanda içtimaî refah, nüfus artışı bakımlarından bu hâdisenin mes'ut neticeler doğuracağı ileri sürülmüştü. Meselenin bu nikbîn safhasını bir tarafa bırakarak Fransız ihtilâline rastlayan çeyrek asır içinde sınaî tekniğin gerçekten büyük sanayi tekniği olup olmadığını araştıralım. Eğer böyle ise Fransız ihtilâlini, iktisadî, teknik amile hem de büyük sanayi tekniğine bağlamak icabedecektir.

Bilindiği gibi büyük sanayi tekniğinin vatani İngiltere'dir. Makinist Jay, ilk evvel 1774 te eğirme makinesini keşfetti²². Fakat eğrilmiş ip, çabuk dokunmazsa, yani dokuma işi iptidaî aletlerle yapılır-

22) Buharı harekî bir kuvvet olarak kullanma fikrinin ilk evvel Salamon de Caus isminde bir Fransız tarafından ele alındığı, onu takiben Papin'in pistonlu makineyi icad ettiği, nihayet İngiliz Watt'ın buhar makinesini kemale erdirdiği malûmdur. Bk. H. Freyer: Endüstri çağı, 1952, İstanbul.

sa maksat hasıl olamazdı. Bu yüzden ancak 1785 de Cartwright tarafından, dokuma makineleri icad edildikten sonradır ki 1774 keşfi işe yaramış ve Manchester'e malûm olan hüviyetini vermiştir. Eğer Fransız ihtilâlinden evvel Fransa'da bu neviden büyük sanayi cihazı mevcut ise, ihtilâl "netice"si ile teknik "illet" arasında bir münasebet aramak doğru olur.

29. Küçük Sanayi Tekniği :

Jaurès esas olarak endüstri tekniği ile Fransız ihtilâli arasındaki illet - netice bağıllığını kabul etmemektedir. Bir defa büyük sanayii temsil eden makineler, Fransız ihtilâlinden evvelki Fransa'ya hemen hiç girmemiş denecek kadar az ve tesirsizdir. Anlaşıldığına göre 1773 sıralarında Amiens'e İngiliz eğirme ve dokuma makinaları girmiştir. 1780 de bir İngiliz mucidi, Price, Rouen de bu neviden ikinci bir tecrübe yapıyor. Fakat bu gibi münferit hâdiseler, büyük sanayi tekniğinden bahsetmemize müsait değildir. Fransız ihtilâli, büyük endüstri âletlerinin Fransa'ya tamamilen girmesinden çok evvel cereyan etmiştir. Fakat bu, ihtilâl ile her hangi bir iktisadî faaliyet arasında münasebet bulunmadığını söylemek değildir. Aksine ötedenberi işaret ettiğimiz gibi iktisadî kudret, Fransız ihtilâline zemin hazırladı. Lâkin bu, evvelâ ticarî neviden bir iktisadî faaliyet, sonra büyük sanayi âletleri, tekniği ile henüz cihazlanmamış bir sınaî faaliyetten, zanaat ile endüstri arası bir sanayiden ibarettir. Kaldı ki, büyük sanayi ile Fransız ihtilâli arasında bir münasebet tasavvur etmek, tabiatı ile, büyük sanayiinin mahsulü olan şuurlu bir amele sınıfının bulunmasını dü-

şünmektir. Böyle bir düşüncüyü ise ancak 1848 vesilesi ile sürmek mümkün olacaktır. 1789 da henüz, burjuvazinin menfaatlerinden ayrı bir menfaat güden amele tabakası mevcut değildir. Çünkü teknik, henüz bütün itibarile küçük sanayi tekniğidir. Her ne kadar bazı mıntikalarda (meselâ Normandiya'da) büyük sanayi tekniği yaygın ise de, Lassalle'ın ve Marxistlerin anladığı mânâda, bir münasebet tesis edilemez. Büyük sanayiın Fransa'ya girdiği gerçekten mevcut olan delillerile isbat edilse de, büyük sanayi ile birlikte ortaya çıkması lâzım gelen tahaşşüt (Concentration) ve temerküz (Centralisation) hâdiselerinden eser yoktur. Mevcut küçük ve büyük sanayi "dağılmış - dissémmé" ve "evimsi - domestique" manzara arz ediyor. İhtilâlin arifesinde hâkim sınaî şekil de bundan ibarettir. Nitekim ihtilâlden evvel Lyon'da belediye reisliği yapan Roland'ın mümkün olduğu kadar az ücret verme ve esirleri itaat ettirme hususunda bir formül ortaya atması da temerküzün, tam mânası ile anlaşılan büyük sanayiın, netice olarak amele arasında bir sınıf şuurunun bulunmamasından ötürüdür. Bununla beraber demokrat Roland'ın, Lyon amelesi için yaptığı hayırhah teşebbüslerin kıymetini de inkâr etmek haksızlık olur. Şu kadar ki o, ihtilâl arifesindeki burjuvazinin heybeti karşısında burjuvazinin menfaatini güden formülleri ortaya koymak zaruretinden de kendisini kurtaramamıştır²³.

23) Bununla beraber Lyon, Fransız ihtilâlinin arifesinde amele sınıfı şuuruna hâkim olmak bakımından başta gelen bir bölgedir. Bu hususta Jaurès okuyucuya Wahl Maurice'in araştırmalarını hatırlatmaktadır. Kendi de bu müelliften bir çok misaller getiriyor. Fakat Lyon'daki diğer iç-

30. Grev Tarihçesinde Lyon'un Yeri :

Bununla beraber, Lyon'un içtimaî tarihi, Lyon amelesinin, diğer bölge amelelerinden ayrıldığı hususiyetleri gösteriyor. Hem bu hususiyet. ihtilâlden pek çok evvel başlamıştır. Hauser'in araştırmalarına dayanan Jaurès 1539 da Lyon matbaa işçilerinin, bugünkü büyük grevlere benzer grevini anlatmaktadır. Grevi yapanlar, adeta bugünkü işçi gibi, ücretin azlığından, gıdasızlıktan şikâyet ediyorlar, ustaların her hangi bir şekilde işleri yürütmeleri için tehdit savuruyorlardı. Patronlar, tıpkı bugünkü patronlar gibi, "çalışmak istemeyenlerin bir ekalliyet tarafından tehdit edildiğini" ileri sürerek, asrî sendikalara benzeyen "Çıraklar Birliği"nden, bu ekalliyetin aforoz edilmesini istiyorlardı. Üç ay kadar devam eden bu grevin neticesi olarak çırakların bir araya gelip birleşme hakları kendilerinden alınmış, böyle bir greve bir daha teşebbüs ettikleri takdirde ustalara verdikleri zararı tazmine mahkûm edilecekleri bildirilmişti. Bir daha greve teşebbüs eden matbaa amelesi, evvelâ yine belediyece, sonra Kralın bir fermanı ile cezalandırılmıştı. Diğer taraftan aynı ferman, patronun lokavt hakkını tanımakta, çalışma müddetini sabahın beşinden akşamın sekizine kadar uzatmakta olduğundan bundan cesaret alan matbaa sahipleri, 13 saati 16 saate

timai tabakaların birbirlerine olan kuvvetli tedahül ve nüfuzları, bu şuurun tesirini azaltmıştır. Gerçekten her yerden ziyade Lyon'da asilzadeler, papazlar ve burjuvalar arasında menfaat çarpışmaları asgarî dereceye inmişti. Nitekim papazların ve asilzadelerin Cahiers'leri, tıpkı burjuvaların Cahier'leri gibi Kraldan islahat istemektedirler.

kadar çıkarmışlardı! Arada bir yine Krala şikâyet-
te bulunan işçiler, yeniden kendilerini cezalıyan ve
ustaları himaye eden birinci 1541 fermanına ilâve
olarak 1544 fermanının çıkmasına sebep olmaktan
başka bir şey yapamamışlardı. Buna rağmen yine
haykırmakta devam eden Lyon matbaa işçileri, bu
defa da sükûte mahkûm edilince, hiç değilse usta-
ların da, kendilerine karşı lokavt yapma hakkına
malik olmamalarını, kendilerine verilen cezanın be-
denî, cismanî olmaması talebinde bulunmaktan vaz-
geçmediler. Kopardıkları feryatta “Tabîî hukuk”tan
bahseden satırların bulunması 1789 u hazırlayan
uzun bir safhayı anlatmak bakımından ne kadar
mânâlıdır!

Aynı neviden bir isyanı, daha sonra ipek doku-
ma amelesi arasında da görüyoruz. Maurice Wahl’ın
bu hâdiselere ait izahları, tamamen modern bir pro-
leter hareketinin mevcudiyetini ortaya koymaktadır.
1774 de, 40.000 kadın ve erkek amelenin grevi ta-
mamile bunu gösteriyor. Keza Lyon’daki amele ha-
reketleri sırasında İsviçre’ye ve İtalya’ya firar et-
mek isteyen amele kabilelerinin silâhlı krallık kuv-
vetleri tarafından menedilmesi, yüksek burjuvazinin
adeta krallık ve asilzadelerle işbirliği ettiğini de an-
latmaktadır.

Bütün bu gibi hareketler, vaziyeti düzeltmek
şöyle dursun, amelenin durumunu vahimleştirmek-
ten başka bir netice vermemiştir. Grevlerden evvel
fabrika bürolarında yarı yarıya mümessil bulund-
rabilirken şimdi ancak dörtte bir nisbetinde temsil
edilmeğe başladılar. Üstelik bulundukları müesse-
selerden çıkıp başka yerlerde çalışmak hakkı da
kendilerinden alınmıştı.

Bu hal bütün Lyon bölgesi amelesinin şiddet-

li bir hareketine sebep olmakta gecikmedi. Bir kaç gün için Lyon, amelenin eline bile geçti. Fransız ihtilâlinden şu kadar yıl evvel, Fransa ortasındaki bu proleter hareketini sosyalist Jaurès mânâlı ve dikkate değer olduğu kadar garip de bulunuyor. Neden? Çünkü "amele şuuru, henüz müstakil bir düşünce ocağı, muhtar bir hayat kaynağı olmamıştır." Hemen sönen firarî bir ışık parlamış ve kaybolmuştur. Bir kaç günlük hâkimiyetten sonra, Krallık askerleri şehre girince her şey olup bitmiş bulunuyordu. Fakat 1786 da tekerrür eden bu neviden bir isyan — ki bu isyana "iki metelik isyanı: Emeute des deux sous" derler — 1744 hareketine nisbetle biraz muvaffakiyetli oldu. Lyon'un bütün sanayi ameleleri, bu defa şehri işgal gibi bir hareketten ziyade pasif bir mukavemet gösteriyordu. Hükûmet, istenen ücret artırımını kabul etmekle beraber lüzumlu gördüğü tenkilden de geri kalmadı. Tenkil işine iştirak eden topçu taburu zabitlerinden biri müstakbel Napoléon'dur!

Gerek 1744, gerek 1786 hareketleri, Lyon'un Fransız şehirleri içindeki müstesna mevkiini göstermeğe yeter. Fakat diğer taraftan bu hareketleri, Marxist bir zihniyet ile tam amele hareketi saymak ne derece doğru olur? Zira harekete katılanlar arasında küçük san'at erbabı da vardı. Jaurès bunların "Fabrikatör proleterya - Proléteriat fabricant" olduğunu söylüyor. Hep "usta"lardan müteşekkildir, çoğu evlerde iş yapan ustalardır. Sınıf şuuru itibarile bu ustalar, daha doğrusu bu "usta - amele: maîtres - ouvriers"ler XVIII. asrın proleterleriñden daha ileri idiler. Büyük fabrikatör zümreye karşı, mübhem şuurlu amele ile birlikte karşı koymak istiyorlardı. Mamafih asıl menfaat iştiraki, kendilerile yüksek

burjuvazi arasındadır. Bir başka çeşit içtimaî teşkilât hayaline muhtaç değildiler. Onlara verilecek vasıf, olsa olsa muhafazakârlıktır.

Fransız ihtilâlini hazırlayan burjuvazinin en çok geliştiği şehirlerden birinde küçük sanayi erbabının, ustaların, evlerde çalışan orta, küçük esnafın bu memnuniyetsizliği, muayyen bir plân ve teşkilâta meydan verecek mahiyette değildir. Her ne kadar müstakil bir tabaka oldukları görüşü varsa da, bu telâkki bakımından o devrin amele kütlesine nisbetle daha şuurlu ise de istedikleri belli bir şey yoktur. Hattâ 1789 Etats-généraux'suna mümessil gönderme işinde ekseriyeti kazanmalarına, mümessillerin hemen hepsinin bu "usta - amele"lerden mürekkep olmasına ve Tiers - état'nın Cahier'lerinin kendileri tarafından kaleme alınmasına rağmen hiç bir sarîh dileklerine tesadüf edemiyoruz. Zaten ne isteyebilirlerdi? İstedikleri şey, büyük ve yüksek burjuvazinin istediğinden ayrı bir şey olamazdı. Kollektif mülkiyeti istemek, kendileri için mânâsız olurdu. Esasen XVIII. asrın en babayiğit komünistleri bile nihayet ziraî mülkiyetin sosyalizasyonunu düşünüyordular. Hattâ yine onlara göre büyük sanayi meydanı, teşebbüsün, ferdiyetin, rekabetin sahasıdır. Küçük esnaf, büyük fabrikatörlere tâbi olmalarına rağmen yine ferdî mülkiyet taraftarıdır. Şüphesiz, biraz sonra proleterleşeceklerini, ellerindeki mülkiyetin, küçük sermayenin ve âletlerin de gideceğini sezseleirdi başka türlü hareket etmeleri muhtemeldi. Esasen bir asır sonraki sosyal şartların doğuracağı bir hissi, bir asır evvel ortada görmek mümkün olamazdı.

Hülâsa, küçük esnaf, tarihî vaziyeti icabı, büyük sanayi ve yüksek burjuvazinin mahkûmu ola-

caktır. Yeni bir teşriî temayül ve arzu ancak bu burjuvaziden çıkabilirdi. Nantes'da, Bordeaux'da, Marsilya'da olduğu gibi Lyon'da da, küçük sanat erbabının zanaatkârların tahrikâtına rağmen, büyük burjuvazî hâdiselere nizam verecektir. Hazırlanmakta olan ihtilâl, burjuvazi ihtilâlinin tâ kendisidir.

31. Mükiyet Müessesesi ve Barnav Teorisi :

Fransız ihtilâlini hazırlayan sebepler arasında XVIII. asır felsefesinin yerini ve rolünü Jaurès'in nasıl anladığını ve anlattığını yukarıda gösterdik. Teşekkülünü tamamlayan ve tam surette şuurlanan bu burjuvazi, sahip olduğu iktisadî kudretin elde etmek istediği iktidar mevkiinin ideolojisini yapacak bir felsefî terbiyeden de mahrum değildir. Hattâ isminden şimdi bahsedeceğimiz bir hatîb mütefekkir, Barnav, tarihî maddecilik doktrinini sahibinden, yani Marx'dan çok evvel, bu ideolojiyi iktisadî bir kadro içinde ve pek sağlam bir metodolojiye uyarak izah etmiş olmak itibarile ayrıca dikkate şayandır²⁴.

Jaurès, Fransız ihtilâlinin dayandığı iktisadî vaziyetin nazariyesini yapan Barnav'ı Karl Marx'dan evvel iktisadî maddecilik güden bir mütefekkir gibi gözönüne alarak eserinden oldukça bir uzun parçalar naklediyor. Biz de, bilhassa ileride tetkik olu-

24) Marx'ın bu müellifden haberdar olmadığı görülüyor. Barnav'ın «Fransız ihtilâline giriş - Introduction à la Révolution française» isimli eseri, kendisinin **İdamından** (1793) sonra, 1845 de hemşiresi tarafından tedarik edilen el yazıları sayesinde neşredilmiş, yani «Komünist beyannamesi»nin yazılmasından üç yıl evvel M. in Paris'te bulunduğu sıralarda neşredilmiştir. Biz Barnav'dan yapılan nakilleri Jaurès'den alıyoruz.

nacak Marx'dan evvel Marxist bir izah denemesi veren Barnav'ı tanıtmak için, Jaurès'i takip edeceğimiz²⁵.

Bundan evvel H. Taine'in, XVIII. asır felsefesini nasıl mücerret fikirler sistemi saydığını, fakat bunun doğru olmadığını, çünkü fikirlerin karşılığı olan realiteleri yakından görmediğini kaydetmiştik. Barnav, Taine'in bu aldanışını bütün derinliği ile göstermektedir. Barnav şöyle başlıyor: "Fransa'yı sarsan büyük ihtilâli münferit bir surette düşünmek, etrafımızı çeviren hâdiselerden ve önceki asırlardan koparmak suretile onu anlamağa çalışmak beyhude bir gayrettir. Fransız ihtilâlinin mahiyeti hakkında bir hüküm vermek ve hakikî illetlerini göstermek için daha uzaklara bakmak, daha geniş bir sistem içinde işgal ettiğimiz mevkii gözönüne almak lâzımdır. Derebeylikten bugüne kadar Avrupa hükûmetlerini birteviye şekil değiştirmeye sevkeden umumî hareketi görmek suretiledir ki vasıl olduğumuz nokta ve bu noktaya bizi ulaştıran illetler açıkça anlaşılacaktır."

32. Barnav'a Göre Sosyolojik Gelişme :

Barnav bu illet fikrini, tabiat illetlerinin hâdiselere tatbik ettiği illet fikrile karşılaştıracak kadar etraflı bir düşünce sahibidir: "Şüphesiz hükûmetlerin değişiklikleri, ihtiraslara ve beşerî iradeye bağlı olan diğer bütün tabiat hâdiseleri gibi, cansız maddenin hareketlerine tatbik edilen sabit ve hesaplı

25) Tarihi maddeciliğin «sahib»i olarak Marx'ın düşünülmesi, tarihî, sosyolojik bir mesele sayılabilir. Bk. Z.F.: Sınıf mücadelesi, 1938, İş Mecmuası, Sayı: 16.

kanunlara tâbi tutulamaz. Bununla beraber müşterek tesiri siyasî vakıalara meydan veren bu illet çokluğu içinde, eşyanın tabiatına bağlı bir kısım illetler vardır. Bu kısım illetlerin sabit ve muntazam tesiri ârizî illetlerin tesirine o kadar üstünlükle hâkimdir ki, muayyen bir zaman ve mekân içinde zarurî denebilecek bir suretle kendi neticelerini vücuda getirirler. Hemen daima milletlerin çehrelerini değiştiren âmil, eşyanın tabiatına bağlı olan bu esaslı illetlerdir. Bütün küçük vakıalar, onların neticeleri içinde vücuda gelmiştir. Tarihin büyük merhalelerini onlar hazırlarlar. Hemen daima bu vakıaların esasını teşkil ettiği zannedilen ikinci derecedeki illetler, ancak tayin edici bir rol oynamaktadır.”

Tarihî maddecilik içinde ayrı bir doktrin cinsi teşkil eden iktisadî maddeciliğin ana sezgisini kavramış olan Barnav devam ediyor: “Cemiyetin ilk devrinde avcılıkla yaşayan insanın hiç bir mülkiyeti olmadığı söylenebilir.. Elindeki mülkiyet eşyası, ok, yay, avlanan av, örtünmeğe mahsus derilerden ibarettir. Toprak kolektiftir. Bu vaziyette başlangıcı görülen siyasî müesseselerin temeli mülkiyet olamaz. Böyle bir yerde demokrasi, tabîî eşitlikten ve istiklâlden başka bir şey değildir. Bir mücadele esnasında şefe ihtiyaç, monarşinin ilk unsurlarını teşkil eder. Cahil insan yığınlarının büyüklüğü nisbetinde büyük olan bilgi kredisi, böyle bir yerde rahip, kâhin ve tabibler... aristokrasisine meydan vermektedir.”

Şüphesiz değişmesi mukadder olan bir hayat karşısında Barnav, demografik hâdisenin ehemmiyetine işaret ediyor: “Nüfusun artması insana daha bol ve daha devamlı erzak ihtiyacı hissettirince, istihşâlin bir kısmı, yaşayabilmek uğrunda feda edi-

liyor. Halk, burada çoban hayatı yaşamağa başlamıştır. İşte mülkiyet müessesesi bu safhada müesseseler üzerine tesir ediyor. Gerçekten sürülere ihtimam etmeğe başlayan insan, avcılık devrinin hürriyetinden mahrumdur. Zengin ve fakir müsavvatı bozulmuştur. Artık tabiî müsavattan eser aramamalıdır. Mülkiyetleri elde edenler kuvvet ve kudret vasıtasile servet ediniyorlar ve servet vasıtasile siyasî kuvvetlerini büyütüyor ve sağlamlaştırıyorlar. Nihayet bu çağdaki cemiyetlerde aristokratik veya monarşik kudretin hudutsuz bir genişlik kazanacağı şartlar da mevcut olabilir. Aşya'nın muhtelif mıntıkalarından alınabilecek misaller bunun şahididir"²⁶.

Fakat bu hal de sabit değildir. Nüfus artmaktadır. Yeni gıda menbaları aramak lâzımdır: "Bu vaziyette insan gıdasını toprakta aramağa mecbur kalır. Artık göçebelikten kurtulur ve rençber olur. Mülkiyet mevzuu şimdi yalnız toprağı istilâ eden sürü değildir. Toprak ta mülkiyet mevzuları arasına girmiştir. Eşya, yavaş yavaş kollektif mülkiyet mevzuu olmaktan çıkar. Tarlalar, ormanlar, nehirler bile mülkiyet mevzuuna girer. Sahası günden güne artan mülkiyet hakkı, kuvvetin tevzii işine gittikçe daha müessir surette tesir edecektir"²⁷.

26) Bu son cümlemin altını çizen Jaurès, yukarıda da işaret ettiği gibi, Marx'dan evvel iktisadî maddeciliği bir içtimâî hâdise vesilesile ileri süren Barnav'ın bu bakımdan haiz olduğu ehemmiyeti canlandırmak istiyor.

27) «Alors la propriété commence à influencer sur les institutions... Ce droit (mülkiyet hakkı) acquérant chaque jour plus d'étendue, influe toujours plus puissamment sur la distribution du pouvoir.» K. Marx'ın Fransa'da bulunduğu zamanlarda basılan ve bu çeşit fikirlerini ihtiva eden «Giriş» den habersiz kalması imkânsızdır.

Ziraî olan bir halkın son derecedeki hayat basitliği, demokrasi ile ahenkdar olabilir. İlkin böyle bir zanna düşeriz. Fakat Barnav bu mantikî mülâhazanın tecrübelerle alâkası olmadığını söylüyor: "Daha derin bir mülâhaza, bilhassa tecrübe, bir halkın ekin ekme çağına geldiği bu çağı takip edecek ticarî ve sınaî devreye henüz dahil olmadığı ânın, aristokratik kuvvetin en çok şiddet kazandığı bir içtimaî rejim merhalesi olduğunu gösterecektir."

Toprak mülkiyetinin ilk dağılışında hâkim olan prensipten bahsederken şöyle düşünüyor: "Toprağın ilk dağıtımının müsavat dairesinde olması nadirendir, belki de hiç vukua gelmemiştir. Sırf işgal hakkı ile elde edilmiş bâkir ve boş toprak üzerinde bir taksim vukua gelmiş ise, cemiyetin bu üçüncü çağa dahil olduğu ânda bazı siyasî müesseselere malik olmasından, bazı hâkimiyetlere sahip bulunmasından dolayı, toprağın dağıtılması, herkesin sahip olduğu sürü mikdarına, kuvvetin derecesine, içtimaî hiyerarşi içindeki sırasına göre cereyan edecektir. Sürüsüz bir fakire geniş sahaların verilmesi neye yarar? Böyle bir fakir kendiliğinden zarurî olan ile iktifa edecektir. Halbuki bir şef böyle geniş bir sahayı sürülerile doldurur, hizmetkârlarile, esirlerle ekip biçebilir. Çünkü esareti doğuran harbin, ziraatı ve çalışmayı bir ihtiyaç haline getiren nüfusun artması hâdisesinden önce olması gibi, insanlara tasarruf etmenin de hemen daima toprağa tasarruf eylemeye tesadüf etmesi cemiyet tarihinin alçaltıcı şartlarından biri olmuştur." Keza devam ediyor: "Toprak tasarrufu fütuhâtçılık neticesi olursa, dağıtım eşitsizliği o devrin adetlerine göre daha büyük olacaktır. Fütuhât, hemen daima mağlûpların ellerindeki mal ve mülkün büyük bir

kısının alınması ve ekseriya bu mağlûpların esarete mahkûm edilmesi ile neticelenir. Galipler arasında da istifade edenler ve zenginleşenler sadece şeflerdir... Bu suretle ziraatın başladığı andan itibaren, sahip olunan toprak parçaları birbirine eşit değildir. Başlangıçta nisbî bir denge olsa da zamanla gittikçe dengesizlik artacaktır. Yalnız toprak gelirinın mevcut olduğu yerde, büyük mülkiyetlerin tedricen küçükleri yuttuğu kat'î bir prensiptir"²⁸.

Bu vetîre şu şekilde cereyan ediyor: "Yalnız toprak geliri olan yerde, çok küçük toprağa malik olan, ya ihmali neticesi olarak, yahut mevsimlerin icabı olarak, zaruret karşısında kalır. O zaman zenginlerden istikrazde bulunur, zengin de kendi tasarrufunda her sene bir parça ikraz eyler. Bu hal, küçük toprağın da, önünde sonunda ödünç veren tarafından, temellüküne sebep olur. Zengin fakiri ne kadar fakirleştirirse, onu o nispette tâbiyeti altında bulundurur. Fakiri kendi toprağında çalışmak, buna mukabil evini beslemek mükellefiyetini, adeta bir lûtuf gibi ileri sürer ve onu hizmetkârı arasına sokar. Eğer kanun musaitse hürriyetini bile satın alır. Bu suretle köylü, tabiatın kendisine ver-

28) «C'ets un principe certain que là où il n'existe pas d'autres revenus, qui celui des terres, les grandes propriétés doivent peu à engloutir les petites; comme là où il existe un revenu de commerce et d'industrie, le travail des pauvres parvient peu à attirer à lui une portion des terres des riches.» Bk. Jaurès, C. I, Sf. 122. Müellif Barnav'dan aynen naklediyor. Biz de siyasî ve iktisadî sosyoloji bakımından çok mühim olan bu fikirleri bazı titiz ve araştırmacı talebe ve ilgililere yarar diye asıl metinleri ile Jaurès'den alıyoruz.

diği bütün istiklâli feda eder. Köylüyü yaşatan toprak, aynı zamanda kendisini zincirleyecektir”

Türkiye’deki toprak meselesini araştıranlar için bir **faraziye** olacak kadar mühim olan bu çok pozitif izahın en dikkate şayan tarafı şudur: “İhtiyaçlarile de tâbi bir halde kalan zavallı köylü, kendisini köydaşlarından ayıran ve ayrı bulunduran çalışmasının tabiatı icabı bir kat daha zavallı olmuştur. Zayıflara kuvvetlinin tesirine karşı cemiyet sayesinde mukavemet etmek imkânını veren sebep, insanların şehirlerde toplanmasıdır. Bu gibi toplanmaları çoğaltan ve devam ettiren de fenlerin, zanaatların gelişmesidir²⁹.

Barnav, köylü psiskolojisini çok güzel tasvir ediyor. Zavallı, çobanlıktaki kabiliyetlerini, tabîi imkânları da kaybetmiştir. Başiboş hayat yaşayan insanın karakteristik olan muhayyile canlılığı, artık kalmamıştır. Fakat öteyandan, zanaatların tekniklerin eseri olan yeni kabiliyetlerle donatılmış değildir. Mutad şekilde yalnız bulunan, yeknesak ve devamlı bir çalışma mecburiyeti karşısında kalan köylü, tabiatın düşürebileceği kadar düşmüştür. Böyle bir vaziyette aristokrasi devam eder: “Bir taraf-

29) Jaurès bu satırları büyük harflerle yazarak dikkatimizi çekmeğe çalışıyor: «Dès que les arts et le commerce parviennent à pénétrer dans le peuple et créent un nouveau moyen de richesse asecours de la classe laborieuse, il se prépare une révolution dans les lois politiques, une nouvelle distribution de la richesse, produit une nouvelle distribution du pouvoir. De même que la possession des terres a élevé l’aristocratie, la propriété industrielle élève le pouvoir du peuple, il acquiert la liberté, il se multiplie, il commerce à influencer sur les affaires». Kz. Sf. 123.

tan ziraî halk bu hayatı yaşadıkça ve fenlerden yaşadığı hayat şartları icabı olarak tecahül ettikçe, diğer taraftan toprak mülkiyeti yegâne servet olmakla devam eyledikçe aristokrasi saltanatı da sürecektir”

Fakat “cemiyetlerin tabîî yürüyüşü” bu halin devamına müsaade edemez. Çünkü nüfusun artması, ziraî serveti takip edecek ticareti ve küçük sanayi doğuracaktır. Şüphesiz bu yenilik kolay değildir. Toprak sahipleri, vaziyeti sezdikleri için ticarî ve sınaî gelir menbalarının gelişmesine mani olacaklardır. Barnav, bütün bunları modern bir sosyolog zihniyetile hep “cemiyetlerin tabîî yürüyüşü - La marche naturelle des sociétés’ olarak görüyor. Toprak geliri sahiplerinin engel olması ne kadar tabîî ise, iktisadî şartların önünde sonunda vücuda getireceği ticarî ve sınaî inkişaf da aynı nisbette zarurîdir: “Zanaatlar, fenler ve ticaret halka nüfuz edince, emekçi sınıfının imdadına gelen yeni bir servet vasıtası yaratınca, siyasî kanunlarda bir ihtilâl hazırlanır. Servetin yeni bir dağıtım tarzı, siyasî hâkimiyetin de yeni bir tarzını icap ettirir. Toprak mülkiyeti nasıl aristokrasiyi yükseltti ise, sınaî mülkiyet te halkın iktidarını yükseltir. Halk hürriyetini kazanır, nüfuzu ve tesiri artar³⁰”.

Barnav’ın izahı anlaşılıyor: Sınaî servetin artışı sınaî ve ticarî burjuvazinin kuvveti, toprak mülkiyetine dayalı aristokrasi kudretini zayıflatıyor. Toprak aristokrasisi sistemine, ticaret, mübadele bağlarıyla birbirine bağlanan, modern monarşinin

30). «Les révolutions de ces trois agents (propriété de la terre, force publique, richesse mobilière) ont été celles des gouvernements.» Bk Jaurès. C. I. Sf. 124.

merkezileşmiş kuvvetini ikame ediyor. Muhtelif Avrupa memleketlerinde bu vaziyetln husulü, ticarî ve sınaî mülkiyetin kemiyetçe ve keyfiyetçe taşıdığı ehemmiyet nisbetinde çok veya az derecede mühim olmuştur.

33. Marx'dan Evvel Marxizm : İhtilâlin İzahı.

Bundan sonraki Dersler'de etraflıca yokliyaçımız Marx'dan evvel yapılmış bir maxist izah ile karşılaştığımız aşikârdır. Marxist olan Jaurès de bunu açıkça söylüyor. Yalnız bir nokta: Barnav, burjuvaziye kadar gelişmeyi iyice tesbit etmişse de gelişmeyi takip ederek sınaî ve ticarî merhaleden sonra gelecek proleter merhalesini sezememiş ve içtimaî yürüyüşün diyalektiğini âdeta statik bir noktada durdurmuştur. Buna karşılık Fransız ihtilâlinin, daha evvelki İngiliz ihtilâlinden ayrı hususiyet taşıdığını farkediyor. XVII. asırdaki İngiliz ihtilâli sınaî gelişme ile alâkadar olmadığından aristokrasiden gelme unsurlarla daha çok karışıktır, belki de biraz vaktinden evvel olmuş bir ihtilâldir. Halbuki Fransız ihtilâli XVIII. asrın sonuna kadar gecikmiş ve sınaî kuvveti artan burjuvazinin eseri olarak ortaya çıkmıştır. Almanya'da ise sınaî gelişme, Fransa'ya nisbetle çok sonradır. Bu meseleyi "Catèchisme industriel" eserinde Saint-Simon araştırıcaksa da Barnav öncelik hakkına sahip bulunmaktadır. Ona göre İngiliz ihtilâli vaktinden evvel olmuş, aristokrasi tarafından da müdafaa edilmiş bir ihtilâl iken Fransız ihtilâli, sınaî hayata hâkim bir burjuvazi tarafından aristokrasi aleyhine yapılmış bir harekettir.

Şimdi Barnav'ın yukardaki iktisadî tarih felse-

fesini tamamlamak için Fransız ihtilâlini nasıl izah ettiğine işaret edelim.

Muellife göre Avrupa hükûmetlerinde aristokratik olanların temeli toprak mülkiyeti, monarşik olanların temeli âmme kuvveti, demokratik olanların temeli menkul servettir. Bu üç âmilin geçireceği inkılâplar, aynı zamanda hükûmetlerin de inkılâbı sayılır. Uzun derebeylik zamanlarında, yalnız toprak mülkiyeti mevcut olagelmıştır. Dinî ve askerî aristokrasi, her şeye hükmetmiş, halk esarete mahkûm olmuştur. Fakat fenlerin, zanaatların doğuşu, sa'yin mahsulü olan menkul ve sınaî mülkiyete meydan vermiş bulunmaktadır.

Bu suretle ortaya çıkan küçük sanayi tedricen, büyük toprak sahiplerini kuvvetten düşürüyor, servet yaratan ve çalışan sınıfa terakki imkânını veriyor, o nisbette de unutulmuş, eski demokrasi ve müsavat fikirlerini canlandırıyor. İhtilâlden önceki Fransa, bu istihalenin cereyan etmekte olduğu bir sahne sayılabilir.

Barnav Fransız ihtilâline mülkiyet münasebetlerinin istihalesi prensibini şöyle tatbik ediyor:

1 — “Nahiye - Commune”ler, emek neticesi olarak servet edinmişler, bu servet sayesinde müslihane bir şekilde toprak sahiplerinden toprak almışlardır. Feodal bir rejim bu suretle bütün XVIII. asır devamınca tedricî bir çökmeye maruzdur.

2 — Menkul mülkiyetin, servetin, sınaî gelişme ile gittikçe kuvvetlenen vaziyeti Avrupayı, bu arada Fransayı ruhanî kuvvetin tesirinden kurtarmaktadır.

3 — Demokrasinin esası ve Devletlerin millî

birliğinin âdeta çimentosu olan menkul mülkiyet, bütün mülkiyet şekillerini değiştirecektir.

Fakat bu gibi tesirlerin ve illetlerin, mutlaka bütün Avrupada aynı hükûmet şeklini doğurması icab etmez. Nitekim icab etmedi de. Barnav'ın kendisini dinleyelim: Mevkilerin coğrafî vaziyeti elverişli olduğu nisbette bu illet (yani menkul servet), muhtelif hükûmetler doğurur. Halkın küçük bir devlet içinde bulunduğu yerde Cumhuriyet şekli çıkar. Büyük bir bölge de halkın, vergi vasıtasile monarşik müesseseyi (Prensin ve halkın müşterek düşmanı olan) aristokrasiye karşı müdafaa etmek mecburiyetinden başka bir şey yapamıyacağı yerde mutlak monarşiye meydan verir. Uzun zamanlar asilzadelere karşı sülâleye hizmet ettikten sonra kalkınmayı ilerletebildiği yerde ihtilâl koparır, hükûmetteki mevkiini alarak mahdud bir monarşi tesis eyler. Bütün bunlara mukabil halkın pek zayıf bir surette idareye nüfuz eylediği yerde, derebeylik rejiminin fedaratif ve aristokratik şekilleri kendilerini muhafaza edebilmiş, hattâ bu şekiller zamanla daha sağlam ve muntazam bir şekil almıştır. İşte bütün Avrupa hükûmetlerince müşterek olan bu neviden bir ilerleme, Fransada demokratik bir ihtilâl hazırlamış ve bunu XVIII. asrın sonunda gerçekleştirmiştir.

34. Sosyolojik İlliyet Problemi :

Barnav'ın bu izahında üzerinde durulması lâzım bir illiyet görüşü görülüyor. Ona göre siyasî içtimaiyat meselelerine tatbik edilen bir illiyetin, mutlaka her içtimâî ve siyasî bünyede aynı neticeyi doğurması lâzım değildir. Nitekim sınaî terakki

ve iktisadî değişiklikler anlattığımız muhtelif neticeleri doğurmuşlardır. Mühim olan taraf Barnav'ın, Fransız ihtilâlini ne gelip geçici bir vak'a, ne de Parise mahsus mahallî bir hâdisе addetmiyerek bir coğrafya parçasının topuna hâkim iktisadî bir yürüyüşün, mülkiyet münasebetlerindeki değişikliğin zarurî bir neticesi addetmesidir. Bu bakımdan Fransız ihtilâli, bütün Avrupaya ait umumî bir vakıanın, sınaî mülkiyet ve menkul servet hareketinin, Fransa denen coğrafya parçası üzerinde vücuda getirdiği ve biraz yüksekçe olan bir tepe sayılabilir. Bün-yeye hâkim olan Fransız burjuvazisi, her memleket burjuvazisinden ziyade şuur sahibidir. Keza her mülkiyetten ziyade* Fransada burjuvazi, "eşitsizliğin ve zulmün anası olan arazi mülkiyeti"ni parçalamıştır. Yoksa arazi mülkiyeti içinden bir müsavatçılık cereyanının çıkması, sınaî faaliyetsiz ve menkul servet ve mülkiyetsiz mümkün olamayacaktır. Sınayi ve ticaret erbabının, muazzam ve korkunç asalet arazisini parça parça satın almaları hâdisesi olmasaydı, asalet monopolunun toprak ve köylü üzerindeki ağır tazyiki asla zayıflıyamazdı. Fransız ihtilâli, böylece toprak mülkiyeti ile sınaî ve menkul mülkiyet arasındaki tezadın eseridir. Barnav bu tezadı, Marx'dan evvel ve onun usulile pek güzel göstermiştir.

Aslında bir protestan aileye mensup olan Barnav'ın dinî hâdiseleri de "iktisadî" ile izah edişine burada işaret etmek yerinde olacaktır. Ona göre Reform'u sınaî mülkiyetin gelişmesi vücade getirmiştir. Eğer Papalığın ruhanî kudretinin hiç değilse yarısı Reform tarafından izale edildi ise bu, ancak sınaî ve menkul mülkiyetdeki değişikliğin eseridir. Hattâ katolik cemiyetler de bu bakımdan Reform

ile, Papalığın boyunduruğundan kurtulma işinde protestan cemiyetlerle müşterektirler. Şimdiye kadar hareketsiz olan cemiyetlere hareket veren burjuvazi, tefsir ve hareket kabul etmiyen dinî naslara, dogma'lara tefsir ve hareket hürriyeti sokmuştur. Bu suretle iktisadî hürriyet ile dinî hürriyet arasında bir münasebet vardır.

Fakat Barnav'ın, Marx'dan evvel marxсист görüş güttüğü ve Fransız ihtilâline bu görüşü tatbik ettiği ne kadar doğru ise, takip eylediği iktisadî maddeciliğe idealizm karıştırdığı da o nisbette aşîkârdır. Burjuvazinin idealizmine ehemmiyet verir. Kendisine göre burjuvazinin vecdi ve coşkunluğu, tarihin en idealist hareketlerinden birini temsil etmiştir. Sinaî mülkiyetin hürriyetini temin etmekle aynı zamanda insanlığa hareket ve hürriyet getirmiş, anlaşma ve ahenk bahşetmiş, hayatı söndüren derebeylikler elindeki köylüye, fabrikadan esen ılık ve lâtif bir hava, hürriyet havasını tatdırmıştır. İhtilâl, hülâsa, bütün gönüllere ulvî bir insanlığın heyecanını aşıyor. Bu heyecan içinde içtimaî sınıfların yükselen egoizmi ile insanlığa muhabbet ve sadakat duygularını birbirinden ayırmak güçtür. Egoizm ile insanlık birbirine o kadar karışmıştır.

35. Barnav ve Jaurès.

Şüphesiz Jaurès, burjuvaziye atfedilen bu idealizmi kabul etmez. Fransız sosyalizminin bir taraftan ihtilâlin zaruretini gösterirken, öte yandan, bu ihtilâlin burjuvaziye yardım eden amele ve köylüyü sonradan ihmal eylemesinden dolayı, memnuniyetsizlik beslediğini biliyoruz. Barnav'ın idealizmi vesilesile de aynı işareti kendisi yapıyor. Barnav,

âdeta kapanmış bir tarih felsefesi güdüyor, avcı cemiyetin mülkiyetinden, (yani olta, yay, ok, deri elbise...den), sınaî ve menkul mülkiyete (yani kapitalizme) kadar olan mülkiyet münasebetlerini izah ettikten ve Fransız ihtilâlini, sınaî mülkiyetin zafelerini gösterdikten sonra her şeyi bitmiş saymaktadır. Fakat, sınaî mülkiyetin de ötesinde bir başka iktisadî şeklin kendisini hissettirip ettirmediğini araştırmıyor, sezemiyor bile. Sınaî mülkiyeti, sa'yin ve emeğin mahsulü olan menkul serveti, zulmün, işgalin futuhatın eseri olan büyük toprak mülkiyeti ile çatıştırıyor. Buna peki diyelim. Sosyalist ruhlu sosyoloğumuz Jaurès, Marxist görüşe sadık olarak Barnav'a soruyor: — Bu sınaî ve menkul mülkiyette yeni bir imtiyaza meydan vermiyor mu? Yeni imtiyazlar neticesinde yine emek erbabı ezilmiyor mu?" Jaurès, fabrika halini alan eski bir şatonun yeni sahibi burjuva tarafından Fransız ihtilâli sıralarında verilen dört yüz kişilik ziyafete işaret ederek bunu ve buna benzer vak'aları neden Barnav'ın bir hâdise olarak gözönüne alıp düşünmediğini, burjuva hâkimiyetinin asalet hâkimiyeti yerine geçmesi hâdisesini neden aynı tarih felsefesinin eleğinden geçirmediğini soruyor. Fakat hayır! Kendisi de burjuva olan Barnav'ın bunu sormaması daha tâbiîdir. Seçim işinde yalnız vergi verebilen mülkiyet sahiplerine hak tanıyan bir burjuva ihtilâli, bu ihtilâl zamanında da mevcut olan işçi tabakasının menfaatlerini düşünemezdi. Burjuvazinin sınıf şuuru ve takip ettiği siyasî ideal o kadar kuvvetli ve gergindir ki, henüz aynı kuvvete sahip olmayan bir başka sınıfın, işçi sınıfının, menfaatini akla bile getirmeyecektir. Tarihin maddî ve iktisadî diyalektik yürüyüşü ile de telif edilemeyecek olan

böyle bir hâdise —yani ecîr ve mülkiyetsiz işçi tabakasının menfaati ve ideolojisi hâdisesi— 1789'un içtimaî ve siyasî havasında vücuda gelemezdi.

Bütün bu izahlar, Fransız ihtilâlini bir netice gibi hazırlayan ve en geniş mânada gözönüne alınan iktisadî illetin ne kadar girift ve karışık olduğunu gösteriyor. Bu girift illetin ticarî, sınaî sahalardaki tezahürlerini, teknik sahadaki tecellilerini, mülkiyet münasebetlerinde vücuda getirdiği değişikliği gördük. Avcı cemiyet mülkiyetinden, sınaî cemiyet mülkiyetine geçiş vesilesi "iktisadî illet" dediğimiz "Griftlik - Complexe"nin bir başka cephesinin araştırılması, bu illetin tam anlaşılması için zaruridir. Burjuvazi, büyük arazi mülkiyeti hâkimiyeti yerine, sınaî ve menkul mülkiyetin —kapital'in— hâkimiyetini ikame edecektir. Bunun bir başka ifadesi şudur. Feodalizm yerine kapitalizm geçmektedir.

36. Kapitalizm ve Paris :

İçtimaiyat, içtimaî müesseselerin ve içtimaî hâdiselerin izahını yaparken bu müessese ve hâdiselerin bulunduğu coğrafî şekli, sosyal cereyanların ortaya çıktığı faaliyet merkezlerini ihmal etmemektedir. Coğrafî realiteden ziyade üzerindeki insan hayatının aldığı şekle yönelen bu dikkat, Fransız ihtilâli vesilesile Paris'e yöneltilebilir.

Bundan evvel sırası geldikçe bazı Fransız şehirlerinin burjuvazinin teşekkülündeki rollerine temas etmiştik. Bu şehirler, burjuvaziye meydan verdiler ve onu yaşattılar. Fakat birde bu burjuvaziye siyasî kuvvet aşıl原因 ve fikirce şuurlandıran bir şehir vardır : **Paris**.

Paris'in burjuvazi merkezi olması XIV. asırla

başlar. Fransayı İngilizlerin elinden kurtarmak için Paris "Loncalar — Corporations"ının hareketi, bizi kendi mevcudiyetleri ile karşılaştırıyor. 1357'de **Etajenero**'daki Paris mümessilleri tarafından yazılan emirname, diğer şehirlerin burjuvazileri tarafından takip edilseydi, Fransız ihtilâlinin küçük bir nümunesi daha o zamanlar vücade gelmiş olurdu. Buna mukabil meselâ XVI. asırda Guise'ler katolik papazlarına dayanarak, doğmaya başlayan dinî ve fikrî hayatı baltalarken Paris, lâzım gelen vazifeyi ifa etmemişti. Bu gibi hâdiseler karşısında Paris burjuvaziye müsait olan protestanlığa karşı gelmişti. Dahası var: Paris, Fransayı İspanyaya teslim etmeğe kalkmamış mıydı? Lâkin bu tereddütler sebepsiz değildi. Jaurès, Paris burjuvazisinin henüz iktisadî şuur birliğine ermediğini, bu yüzden lâzım gelen manevî ve ahlâkî cesareti duyamadığını kaydetmektedir. Aksine olarak iktisadî kuvvet, Kliseye aittir. Muhtelif mahallerde dilenci ve işsiz kafiyesi, Kilise tarafından beslendiği gibi, dinî ve sıhhi bir çok müesseseler Kilise tarafından idare olunmaktadır.

Bununla beraber vakıalar ağır ağır Paris'i burjuvaziye mal edecekti. XVII. asrın ilk yarısında **René Descartes** ve metodu bu devrin malıdır. **Monge, Laplace, Berthollet** bu cereyanın sonraki mümessilleri olacaklardır. Gerçi Descartes bir yazısında: "En büyük tepelerde tenhalıklarda gezer gibi geziyorum. Rastladığım insanlar, benim için bir ormanın ağaçlarından başka bir şey değil!" demiş ve bununla yalnız kaldığını söylemek istemişti. Hakikatte ise XVI. asırla, XVII. asrın ilk yarısı kuvvetlenmeğe başlayan burjuvazinin, serbest tefekkürün serpilme çağıdır. Bu devrede "Jansenisme - Jan-

senizm", katolikliğin "Dogmes - Naslar"ı ile fikir hürriyeti arasında ahengi temine çalışan dinî bir cereyan rolünü oynuyor. İlk zamanlarda krallık ve krallığın şehri gibi görünen ve hakikatte öyle davranan Paris, yavaş yavaş Fransa'nın ana merkezi olduğu şuurunu kavramağa başlıyor. Daha doğrusu krallığın merkezi olan Paris, aynı zamanda Fransa'nın kalbi olduğunu hissetmektedir. XVIII. asır, Paris'i fikir faaliyetinin ve servetin merkezi yapıyor. Feylesoflar ve iktisatçılar Paris'te düşünürken, aynı zamanda bütün Fransayı alâkadar eden meselelerle meşguldürler. Fiziokrat iktisatçı Dr. Quesnay ve talebeleri ziraî Fransa'yı düşünmektedirler. Sanayi düşmanı görülen Fiziokrasi, ziraî sahada liberalizm istediğine göre, dolayısıyla liberalizm ihtiyacında olan burjuvaziyi de müdafaa etmektedir.

37. Paris'in Morfolojisinde Değişmeler :

XVIII. asır, Paris morfolojisinde dikkate değer değişikliklerinin olduğu bir asırdır. İhtilâlin cereyan ettiği seneler zarfında Paris 700.000'lik bir şehirdir. Bu mikdar on yedinci asrın başından itibaren başlayan tedrici artmanın azametini gösterir. Modern şehircilikten eser olmadığı için bataklık mahallelerle dolu Paris bu nüfus çokluğundan şikâyetcidir. Denize yakın olmadığı için kendi kendine yetmek mecburiyetinde olan Paris, netice olarak yiyecek, giyecek ve yakacak sanayiini tamamlamaya çalışıyor. Ekmekçilik için kurulan bir mektep, Paris ekmekçiliğine şöhret temin etmektedir. "Paris'in manzarası - Tableau de Paris" sahibi Mercier'den Jaures şunu naklediyor: "Ben 1758 de bir çift ayakkabıya 3 lira 16 metelik vermiştim. Aynı ayakkabı-

ya 1789 da altı lira, 10 metelik veriyorum. Deri daha az iyi, fakat ayakkabı bugüne nisbetle daha zarif. Asilzadelerle burjuvaların ayakkabılarını imal eden patron, siyah bir elbise, ince ve pudrası yerinde bir tuvalet sahibidir, ipek gömlek giyiyor. Adeta bir "Zabit kâtibi - Greffier" edasını takınıyor!"

Aynı gelişme yapı işlerinde, mimarîde görülmektedir. Bugünkü Paris opera binasının 75 günde yapıldığını kaydeden Jaurès, bu misâle daha bir çoklarını ilâve ediyor. Hülâsa Paris, bugünkü Paris, mimarî manzarasını XVIII. asra borçludur. Yapı işleri müteşebbisleri ve müteahhidleri, Paris burjuvazisini kuvvetlendiren mühim unsurlardan birini teşkil edeceklerdir. 1789'daki Parisin yapı ve mimarisini tasvir eden Monin (Paris'in 1789'daki hali - Etat de Paris en 1789) isimli eserinde XVIII. asırda Paris sokak ve mahallelerinin nasıl teşekkül veya değiştiğini etrafı anlatmaktadır. Jaurès bu tafsîlâtın bir kısmını naklederken, burjuvazinin gelişmesini objektif surette göstermek maksadını, ihtilâle rastlayan Paris sokaklarının ve mahallelerinin arzettiği serveti, tarih ve rakamlarla anlatmağı hedef ediniyor ve her zaman hücum ettiği **Taine**'in nasıl olup da bu servet serpilişini bilmemezlikten geldiğini ve inkılâbın sadece mücerret fikirlerin mahsulü olduğunu düşündüğüme bir daha şaşıyor!..

Paris'in morfolojisindeki bu inkişaf burjuvaziyi kuvvetlendirirken aynı zamanda krallığı da tatmin etmektedir Niçin? Çünkü Krallık, azamet ve ihtişam isteyen iradesinin tahakkukunu görüyordu. XVI. Louis'nin, ihtilâlden altı sene evvel, 1783'de şehrin ve yolların genişletilmesi için verdiği emir malûmdur. Orta çağdan kalma dar sokaklar ve çı-

kıntılı, girintili yollar, âdeta krallık azameti ile mütenasip görülmüyor. Bu hal karşısında yalnız kilise direnmeye çalışıyor. Kendi müşterilerinin (yani fakir Paris'lilerin küçük evlerinin, büyüyen şehir içinde ortadan kalkmasına pek razı olmuyor. Kilise yeni yolların açılmasına karşı gelmekte, kendi imtiyazlarını biraz sonra tehdit edecek bir hareketin başlangıcını mübhem bir surette de olsa, sezmektedir. Asılzadelere gelince, onlar da, hâdiselerin garip tesirile, Parisin büyümesine ve yenileşmesine taraftar görünüyordı. Modası geçen kâşanelerini istimplâk edilme suretile elden çıkarmak ve kazanmak, bu suretle yüksek burjuvazinin yaşadığı lüks hayata kavuşmak, yeni inşaat ve mimariden zevklenmek istiyorlardı. Yenilik zevki onları da sürüklemektedir. Fakat bütün bu inşaat ve yenileşme işlerinin alemdarlığı, teşebbüs ve icraat itibarile burjuvaziye ait bulunuyor. Neticeden onlar da istifade edeceklerdir. Bundan başka yıkılmayan ve bugüne kadar asilzade kâşanelerinin bir kısmı da burjuvaziye geçmektedir.

Bu vaziyeti, yani büyüyen Paris'teki gayri menkullerin burjuvaziye aidiyetini, daha müsbet bir surette izah için, ihtilâle rastlayan Paris'teki 25 000 parça binanın —ki bu sayıya dinî müesseseler ve onlara ait binalar dahil değildir— iki asırdanberi kuvvetlenen yeni bir içtimaî sınıfına ait olduğunu göstermek lâzımdır. Jaurès bunun için, Parisin eski ve etraflı bir haritasını zikrediyor. Mimar Verniquet tarafından yapılmış olan ve her binanın sahibinin ismini de veren bu şehir haritası, bütün mal sahiplerinin burjuva olduğunu göstermekte, Paris Salnameleri ise burjuvalara ait olan bu binalarda mal sahiplerinin değil, kiracıların oturduğu

gösterilmektedir Marxist mütefekkirimiz bundan şu neticeyi çıkarıyor: Bir sokağın evlerinin sahipleriyle sakinleri arasında hemen hiç bir beraberlik yoktur. Hiç bir zaman mülk sahiblerinin isimleri, kiracılarına ait isim listelerinde mevcut değildir. O halde Paris evleri, burjuvalar için birer istihsal ve kazanç vasıtasıdır. Bu olgunluğun objektif bir delili daha: Bina sigortacılığı doğuyor. Bütün evler M.A.C.L. (Yangına karşı sigortalanmış ev - Maison Assurée contre l'incendie) işaretini taşımaktadırlar. Sigortacılık ile uğraşanlar da ayrı bir zümre teşkil edecek kadar ehemmiyet kazanmışlardır. Böyle bir kazanç ve istihsal kaynağı olan şehir, yeniliği daha çok arttırmak, burjuvazi için bir gaye teşkil etti ise ve daha da edecek ise bundan tabîî ne olabilir? Bu yüzden Paris'in eğik bükük manastırlarını bunlara bağlı binaları istimplâk etmek şehrin yapı hamlesine hız vermek lâzımdır. Hareketin kuvvetine bakınız ki XVI. Louis'nin kendisi kilise tarafından miktarı altı bin olan körlere, hasta ve fakirlere tahsis edilen müesseseleri burjuva müteşebbislere teslim ediyor, bu suretle sonradan kendisini devirecek sosyal sınıfın —yani burjuvazinin— kuvvetlenmesine fırsat veriyor.

XVII. ve XVIII. asırlar esnasında cereyan eden bu inşaat hamlesi, öte taraftan bazı müesseselerin kilisenin elinden alınmasını ve dinîlikten çıkarılmasını da gerektirmektedir. 1664'e kadar kilisenin idare ettiği Paris hal'i, bu tarihte laikleştirilecek, kiliseye vergi ilga olunacaktır. Hastahaneler de aynı muameleye tâbi. Bu suretle bütün Paris sitesinin belediye idaresi, 1789'dan evvel zaten burjuvazinin eline geçmiş bulunmaktadır.

Nihayet Paris'in diğer Fransız şehirlerine göre-

arzettiği idarî bir hususiyetten bahsedelim. 1789 Ocak ayında XVI. Louis'nin vilâyetlere gönderdiği bir emirname Paris etajenorosuna gönderilecek mebusların, taşrada "Kraliyet hâkimleri - Prévôts" vasıtasile iki dereceli bir seçim suretile ve lonca olarak seçilmesini, fakat Paris mebuslarının, altmış Paris mahallesinde doğrudan doğruya seçilmesini bildiriyor. Bu tarz, Paris burjuvazisinin sermayeder, maliyeci, irat sahibi, hâkim, âlim, feylezof, tüccar, zanaatkâr... ilh. gibi muhtelif zümrelerin bir araya gelmesi neticesini doğuracaktır. Hakikatte bu tarz zaruri idi. Çünkü 700,000, nüfuslu bir şehirde her bölgeyi ayrıca loncalara ayırıp seçim yaptırmak umumî bir güçlüğü mucip olacaktı. Bu umumî güçlük, muhtelif zümrelere mensup burjuvaların birleşmesi gibi burjuvazi ve ihtilâl lehine bir netice doğurdu, burjuva mebuslar arasında bir kaynaşma oldu, meslek ve zanaat ayrılıkları ikinci derecede kaldı. Nihayet yukarıda söylediğimiz gibi. henüz sınıf şuuruna ermemiş olan Paris proletaryası ile iş ve gaye birliği eden bu birleşik burjuvazi, tabîi surette ihtilâlin kahramanı olacaktır.

38. Sol ve Sağ :

Bugünkü Fransa'nın siyasî hayatına hâkim olan particiliğin kökleri, sosyalizm ile alâkasını yokladığımız Fransız inkılâbında aranmalıdır. Tarihî usule tâbi olarak bu arama ameliyesine kadar götürdüğümüz takdirde ortaya çıkmış iki cereyan görürüz: 1) İhtilâl fırkası, 2) Mukabil ihtilâl fırkası. Her birinin içinde ayrıca kanat'lar vardır.

14 Temmuz müteakip, mukabil ihtilâl fırkasının şefi demek olan Artois kontu - ki XVI. Louis'nin

kardeşidir - bir taraftan Fransa'nın içini karıştırmaya çalışırken öte taraftan aristokratlara hicret lüzumunu telkine başlamıştır. Kraliçenin kardeşi olan Avusturya imparatoru II. Joseph'e Fransa'dan gönderdiği bir mektupta şöyle diyordu:

"Bütün dünyanın en güzel monarşisi olan Fransa elden gidiyor. İstenen şey, Fransa'yı en hicabaver demokrasiler içine düşürmektir. Bu maksat için akla gelmedik cinayetler meydana getirilmektedir... Siz, haşmetli bir hükümdarsınız, hükümdarlığa ait olan hukuku takdir edersiniz... Müsaadenizle söyleyeyim ki Fransa kralının dâvası, bütün hükümdarların dâvasıdır ve bütün hükümdarlar bu neviden bir akibet karşısında endişe duymalıdır... Size şunu da söylemeliyim ki benimle aynı mukadderata tâbi olan Fransız prensleri aynı hissi taşımaktadırlar. Kralımıza ve vatanımıza hizmet ederken kanımızın son damlasını dökmeğe hazırız..."

Şüphesiz Artoist Kontunun monarşisi ile Fransa arasında bir muadelet düşünmesi doğrudur. Fakat Fransız tarihi, monarşisinin bir kaç defa şekil değiştirdiğini, en sonra millî duygu ve birliğe hitap ettiğini gösteriyor. Yoksa yabancıya müracaat suretile Fransa'nın kurtulacağını düşünmek gibi bir sapık düşünce, ancak, kör bir sınıf egoizminin neticesi olabilirdi.

Avusturya imparatoru, Fransız kontundan daha geniş bir zihniyete sahip. Kendisi de Avusturya'da vaktile aristokrat ve papazlarla mücadele etmişti. Öte taraftan Fransa ile ihtilâfa düşmek Avusturya'nın siyasî menfaatlerine de uymuyordu. Konta gönderdiği cevap, vatanperverlik dersleriyle doludur. İmparator bu cevabında Fransız Kralının doğrudan doğruya hiç bir şikâyeti olmadığını, Kralın

millet ile beraber olduğuna bütçe açığını kapamak için toplanan meclisin verdiği kararlara hiç bir kuvvetin karşı gelemeyeceğini, particilik zihniyetinden vazgeçerek Kral, Kraliçe ve milletle birleşmek icabettiğini bildiriyordu.

Fakat cevap, sağ'larca iyi karşılanmıyor. Fransa'daki hareketlerin İmparator tarafından teşvik edildiği zannı bile var! Aristokratların ve papazların yavaş yavaş Fransadan ve meclisten çekilişi devam etmekte, Kralın kaçırılması, iç harbin başlaması projeleri hazırlanmaktadır. Bu esnada ne Kral, ne de Kraliçe mukabil ihtilâlcilerle hemfikir değildiler. Hattâ kraliçenin Konta karşı antipatisi de vardır. Lâkin, halka dayanmak da imkânsız. Aynı emniyetsizlik Kralda fazlasile mevcut. 1790 senesinin 4 Şubatında mecliste beyanatta bulunduğu ân gibi bazı ânlarda kendisini halk ile beraber hissediyor, "Ben ve halkım!" hitâbı ile başlayan konuşmalarında bu duygusunu belirtiyordu. Hattâ "Benim halkım" derken meclisin sol unsurları kendisini alkışlıyor, sağ unsurlar susuyordu. Fakat biraz sonra Aristokratların imtiyazını muhafaza temayülünü, icra kuvvetinin takviyesini istemekten de geri kalmıyordu. O zaman, bir dakika evvel alkışlayan sol unsurları da sükûta, hattâ müstehzi bir tebessüme mecbur etmekte. Burjuvazi, düşündüğü İçtimaî ve iktisadî nizamı kurmak için icra kuvvetini ele almak arzusunda. Yoksa kuvvetli bir kraliyet kabinesi, bilhassa kararları altı sene talik edebilecek bir veto hakkı, imtiyazlar... mevcut olduktan sonra ihtilâl neye yarayabilirdi?

Bu sıralarda Meclisin azametini Mirabeau temsil ediyor. Mirabeau ne istiyordu? Meclisin tam mânâsile sesini aksettiren hatip, krallığın samimî

tarafı. Hattâ krala Veto hakkının verilmesini bile kabul etmektedir³¹. Yalnız kralık, ona göre ne ilâhî, ne de ananevi bir müessesedir. O, bütün bir cemiyettir. “Bir kral, diyor, cemiyetin şefidir. Krallık ancak cemiyet vasıtasile ve cemiyet için kurulmuştur”. Keza, Krala karşı şöyle diyor: “Sizi kuvvetli yapan halktır, o size hizmet ediyor. Kendi hayrı için size itaat ediyor. Daha açık konuşalım: Halk size para veriyor, hizmetinizi ödüyor. Hem de oldukça bahalı surette. Çünkü sizden, size verdiğinizden fazlasını alacağını düşünüyor... Hülâsa siz bir ecîrsiniz, ve ecîrden başka bir şey değilsiniz. Ücretini verdiğimiz adamı, bize fena hizmet edeni geri gönderme ise tabîî bir haktır”. Doğan ihtilâli söndürmeğe çalışan krallığa karşı XVIII. asrın hukuk felsefesini dikkate şayan bir meharetle krallık müessesesine tatbik eden cesurane bir hitap! Fakat aynı silâhı aynı zamanda krallık lehine halka karşı kullanan Mirabeau, hakikatte krallık ile demokrsinin sentezini yapmağa çalışmaktadır³².

39. Mirabeau ve Krallık :

Mirabeau, iki senelik faaliyetini bu gayeyi elde etmeğe Krallığı, halk ile birleşmek suretile kuvvetlendirmeğe çalıştı. Millet kanunları yapacak.

31) Bk. T. Z. T. : Türkiye’de siyasî partiler, 1952, İstanbul. Bu eserin baş tarafında Fransa’da «sağ», «sol» ve «orta»nın Fransız particiliğinde zuhuruna dair faydalı bilgiler vardır. Sf. 38.

32) Şöyle bir söz Mirabeau’ya «Veto hakkına sahip olmayan bir Kralın memleketinde yaşamaktan ise İstanbul’da yaşamağı tercih ederim!»

Kral kanuna göre hareket edecek. Başka bir ifade ile Krallık millîleşmelidir. Jaurès'in ifadesi ile diyebiliriz ki bu ânların realitesini en iyi tartan Mirebeau'dur. Mirabeau'nun plânı tahakkuk etseydi belki ananevi Fransa ile ihtilâlcî Fransanın ahengi görülecekti.

Fakat hâdiselerin cereyanı, daha bereketli olmadı mı? Hürriyet ve ihtilâl, böyle bir telifin tahakkuku takdirinde, bugünkü gibi Fransa'nın damarlarına işlemeyecekti, denebilir. Öteyandan eski Fransa Kralının, yeni vaziyete hemen intibak edeceğini ummak ta beyhudedir. Bir defa Mirabeau, Krallığa böyle bir ferağatı telkin edecek ahlâkî otoriteye malik değildir³³. Her ne kadar bazılarının iddia ettiği gibi satılmış farzedilmese bile, ananevi kuvvetlerin hortlamasını akla getirmeyişi, sadece bir aldanma eseri olsa da, az değildir. Kendi plânına göre Kral, Fransa'yı terketmiyecek, yalnız Paris'teki kör kuvvetlerin esaretinden kurtulmak için, Rouen'e gidecek, oradan ihtilâle katıldığını ve meclisi oraya çağırıldığını ilân edecektir. Fakat hem ihtilâlin merkezi olan Paris'ten uzaklaşmak, hem de halka dayanmak, bir tenakuza düşmek değil mi? Ya Paris buna muvafakat etmezse ne olacaktı? Şüphesiz o zaman dahili bir mücadele başlayacak. Zaten mukabil ihtilâl de bunu beklemiyor mu?

Ortada Mirabeau'dan başka, plân sahibi kim vardı? Meclise baktığımız zaman sağ tarafta hiç bir kimse göremiyoruz. Merkezde de belli başlı bir kanaat yoktur. İngiliz sistemi taraftarlığı yapan ve âyan meclisi de isteyen Mounier, merkezin belli

33) Jaurès burada Mirabeau'nun Kraldan maaş aldığı rivayetine işaret etmek istiyor.

başlı bir şahsiyeti. Fakat Moderaniztm ismini taşıyan bu merkez cereyanı, Maunier'nin İngiltere'ye gitmesiyle kapanmış demektir. Zaten Mounier İngiltere'de yaptığı neşriyatla ihtilâlin esaslarını çürük gösteren fikirler ortaya atıyor. Merkezi temsil edenler arasında bulunan Malouet de Mirabeau'dan ayrılan telâkkileriyle Kralı ihtilâl tarafına çekmek teşebbüsünde bulunmaktadır.

Sağın ve merkezin bu vaziyeti karşısında sol unsurlara yani üçüncü tabaka mensuplarına baktığımız takdirde hepsini bir birlik olduğunu görüyoruz. Hemen hepsinin ağzında Rousseau yaşıyor! Meselâ Salle'e göre Jean-Jacque, XVIII. asrın en büyük feylesofu. Grenier, "İçtimaî mukavele" nazarıyesi müdafii. Ona göre yalnız cemiyetin bütün değil, her ferd veto hakkına sahip olmalı! Sol'lar :

- 1) Eski rejime karşı antipati**
- 2) İcra kuvvetinin keyfî hareketine isyan**
- 3) Aristokratların küstahlığına isyan,**
- 4) Papazların dinî müsamahasızlığına isyan,**
- 5) Mecnunca mukavemet eden saraya karşı nefret**

bakımından birlik halinde. Aynı zamanda yeni doğan proletaryaya karşı sistemli bir mukavemet, ihtilâlin sollarını daha çok birleştirmektedir. Mamefih yakından bakılınca sol'ların kendi aralarında üçe ayrıldıkları görülür. Bunlardan Lameth'in, Barnave'in ve Duport'un teşkil ettiği bir üçlü grup vardır ki umumiyetle Fransız particiliğinde "Triumvirat" unvan altında gösterilmektedir. Sağlara yakın sollarla müfrit sollar arasında merkezî bir mevki işgal eden bu unsurlarla Mirabeau arasında hayli ihtilâflar çıkmıştır. Pek vazih olmayan fikirlerine

göre Krallık muhafaza edilmelidir. İstedikleri şey mülkiyet müessesesinin daha çok demokratlaşmasıdır. Barnav'a gelince, 27 yaşında meclise seçilen bu genç hatibin de seciyesi çok hercâidir, Varennes'den getirilen Kral ailesinin müşavirliğini yapmağa kadar varacaktır.

40. Robespierre ve Fikirleri :

Solların müfrit unsurları içinde en ziyade fikir sağlamlığına sahip olan Robespierre sadece halkın hâkimiyetini istemektedir. İleri sürülen tahminlere rağmen komünizm ve sosyalizm ile bir alâkası yoktur. Bu hususta yegâne istediği şey, derebeylerinin elindeki arazinin millileştirilmesi olmuştur. Telâkki itibarile o tam bir demokrat. Kanaatına göre küçük mülkiyet sahipleri, esnaf, fakir tabakası hiç bir surette mukabil ihtilâl taraftarı olamazlar. Millî hâkimiyeti tehdid edebilecek unsurlar ancak asillerle, yukarı burjuvazi mensuplarıdır. Asıl halk, ihtilâli istemektedir. Halktan kastettiği şey de, kendi emekleriyle hayatlarını kazananların yekûnu. Bilindiği gibi "Halk - Peuple" kelimesinin 1789 edebiyatında pek sarîh mânâsı da yoktur. Muhtelif zamanlarda muhtelif zümre ve tabakalara ad olmuştur.

İçtimaî felsefesi itibarile Robespierre Rousseau'nun talebesi sayılır. Yalnız bir fark. Rousseau için demokrasi, bir idealdir. Bu bakımdan Rousseau biraz bedbindir. Fakat Robespierre, tersine demokrasinin gerçekleşebileceğine bütün varlığı ile inanmaktadır. Fransa bu gerçekleşmenin sahnesi olacaktır. Onu, siyasî hayatı boyunca bu telâkkisinin samimî taraftarı olarak görmekteyiz. Krallığın ve

asaletin şüpheli hareketleri, halkın mümessilliğini yapan Robespierre'in mevkiini kuvvetlendirmeğe yaramaktan geri kalmamıştır³⁴.

41. İhtilâl ve Sosyalizm :

Konvansiyon (1792) ile ilk Napolèon hükümeti darbesi arasında (1799) geçen zaman, Robespierre'in temsil ettiği sol'un hâkimiyeti devresidir. İçtimaî mesele, Marxist manâda anlaşılan sosyalizme doğru değilse bile ferdci ve ziraî ve sosyalizme, daha doğru bir ifade ile demokrasiye müsait hal tarzları bulmaktadır.

XIX. asıra girerken, içtimaî Meselenin Fransa'daki manzarası dikkatle takip edilecek bir takım çizgiler gösteriyor. Arkasında askerî zaferler taşıyan bir büyük adam, 1799'da iş başına geçince, hele 1802'de konsüllüğünü hayat kaydı ile sağlamlaştırınca vaziyet değişecektir. Başka bir renkte yeni bir sağ cereyan hâdisesi ile mi, yoksa her ihtilâlden ve inkılâbdan sonra bir otoritarizmin meydana gelişini sosyolojik bir kanun olarak ortaya koyan içtimaiyatın umumî fikirlerinden birine elverişli yeni bir misal ile mi karşılaşırız? Bu meselelerden birincisi Fransız siyasî partiler tarihini, ikincisi ise siyasî sosyolojiyi alâkadar eder. Birin-

34) Bilindiği üzere Robespierre, 1792 de «Umumî selâmet — Salut public» komitesinin reisliğini yaptı. Bu devrede Konvansiyon, Fransa'da birinci Cumhuriyeti ilân etmiş, dış düşmanları hezimete uğratmış, dahilinde millî birliği kurmuş, derin bir vatanseverlik cereyanı yaratmıştır. İki sene süren bu devre sonunda asil sol cereyan mümessili ve şefi Robespierre, 27 Temmuz 1794'de giyotine gönderilecektir!

ci nokta, Fransız inkılâp hâdisesinin XIX. asırdaki Fransız sosyalizm tarihi için taşıdığı ehemmiyeti belirtecektir. Zira bir taraftan 1792'deki birinci, 1848'deki ikinci ve 1870'deki üçüncü Fransız Cumhuriyetleri, öteyandan Fransadaki "İçtimaî mesele"-ye XIX. asır boyunca istikamet veren siyasî ve içtimaî cereyanlarla XX. asrın başlarına doğru ortaya çıkan Fransız Sosyalist Partisi ve Birinci Dünya Harbi nihayetinde zuhur eden Fransız Komünist Partisi...ilh. hep ilhamlarını Fransız inkılâbı dediğimiz mühim tarihî hâdiseden alacaklardır. O kadar ki 1917 Rusyasındaki komünizm inkılâbı da, kendisini doğru veya yanlış, 1789'un devamı sayacaktır.

Fransız inkılâbını sosyalizm bakımından araştıran bu hâdise belli bir metodolojinin, J. Jaurès usulünün tatbikatı nümunesi olarak nihayet verirken tekrar edelim. Gerek 1789 dan sonraki Fransa'da, gerek XIX. asırda muhtelif memleketlerde beliren bütün sol cereyanlar, prensiplerini bu büyük hâdiseden çıkarmışlardır. Buna rağmen Fransız inkılâbı ile sosyalizm, bilhassa Marxist sosyalizm, Sombart'ın ifadesile proleter sosyalizmi arasındaki bağıllık objektif bir sosyoloji karşısında pek sağlam görünmüyor. Sosyalizm için lâzım olan objektif ve subjektif şartlar henüz hazır değildir. Bu hazırlığın belli bir kaç unsuru mevcut. Fakat ortada sosyalizm hâdisesinin isteyeceği şuurdan, emek sahiplerinin teşkilâtından, iş veren (müteşebbis, kapitalist) ile emek veren (gündelikçi, amele, işçi) zümreleri arasındaki sınıf çatışmasından, sa'y ve sermaye anlaşmazlığından ortada henüz bir eser yoktur. XVIII. asır boyunca mülkiyet müessesesi aleyhinde yükselen seslere de bu bakımdan aldanmamalıdır.

Gerçekten bu sesler çok aldatıcıdır. Meselâ evvelce ismi geçen Linguet de rastlanan şu satırlar gibi: "El işçileri, kendi emeklerinden çıkan bolluktan aslâ istifade etmemektedirler... Esaretin ilgasının bu zavallılara temin ettiği hakikî kazancın neden ibaret olduğu araştırılmağa değer. Bütün kazandıkları şey, açlıktan ölme korkusu ile her an muazzep olmaktadır... Amelelerin hür olduğu, efendilerinden kurtulduklarını söylemek acı bir istihzadan başka bir şey değildi..." Bu neviden düşüncelerin sahiplerini sosyalist addetmemek, Fransız inkılâbında müessir olmuş bir zavallı işçi zümresi düşünmemek imkânsız değil midir? Halbuki vaziyet büsbütün başkadır. Linguet, Efendisiz kalmış yani loncalardan kurtulmuş gündelikçiler namına söz söylerken hakikatte. feodaliteye dönme gibi bir ideal takip etmektedir. Yazdığı satırlar J. Jaurès'e göre mazi hasretinden, eski rejimi takdir namına yapılmış bir demagojiden ibarettir.

Yine kendisinden evvelce bahsettiğimiz Mably'nin yazılarında da aynı neviden aldatıcı bir taraf vardır. Mal ve mülkiyet müsavatını müdafaa ederken, tıpkı günümüzün sosyalistleri gibi bir lisan kullanıyor: "Her Avrupalının istifade ettiğini zanneylediği hürriyet, yeni bir Efendiye tâbi olmak için eskisine bağlayan bağları koparmaktan başka bir şey değildir. İhtiyaç onu yine esir kılacaktır..." O halde ne yapmalı? Mably, büyük şehirlerin amele zümrelerini aralarında organize olmağa, mülkiyet eşitliği istemeğe mi dâvet edecektir? Hayır! Hakikatte Mably, büyük şehirden, sınaî inkişaftan nefret ediyor, sınaî amelenin nefrete şayan olan bir içtimaî duruma meydan veren sebebler arasında bulunduğunu söylüyor. Böylece ana görüşü feodalizme dönüş üzerinde toplanmaktadır.

Fransız ihtilâlinin hemen arifesindeki şahsiyetlerden Necker'in fikirlerinde de böyle bir aldatıcı taraf vardır. Şu satırlara bakınız "Mevcut sefaletin ilk temeli, mülkiyet sahiplerinin, kendilerine yarayan bir emek mukabilinde mümkün olduğu kadar az, yani asgarî ihtiyaç derecesini tatmin eden bir ücret vermeleridir... Bütün medenî müesseseler, mülkiyet sahipleri için yapılmıştır... Denebilir ki mahdud miktarda bir insan zümresi, toprağı aralarında taksim ettikten sonra, halk kütlesine karşı birlik ve garanti kanunları vücade getirmişlerdir. Sayısı en fazla olan vatandaşlar sınıfı için hemen hiç bir şey yapılmamıştır. Mevcut mülkiyet kanunları neye yarar? Onlar müdafaa edecek hiç bir şeyleri olmadığını söyleyeceklerdir. Hürriyet kanunları mı? Yarın çalışmadığımız takdirde öleceğiz diyeceklerdir."

Fakat aldanmıyalım! Buradaki mülkiyet sahipleri, büyük toprak sahipleridir. Necker'in temsil ettiği menfaatler, sınaî, ticarî sahada beliren genç kapitalizmin menfaatlarıdır, mücadele ettiği menfaatlerse büyük toprak sahiplerinin ziraî kuvvetidir. Daha sarîh olarak istenen şey, arazi sahiplerinin kendi buğdaylarını serbestçe harice ihraç etmemeleridir. Çünkü Fransa buğdayını Fransaya hasretmekle buğday fiyatını düşürecek, dolayısıyla burjuvazinin işine yarayan amelenin ücretleri yükselmeyecektir. Yoksa işin içinde işçi sınıfının menfaati namına ileri sürülmüş bir dilek yoktur.

Bununla beraber ihtilâle tesadüf eden bir çeyrek asırda, modern sosyalizmin dâvaları yok değildir. Meşhur papaz, Meslier, bıraktığı bir vasiyetnamede, belki meslektaşısı Campanella'dan müteessir olarak bugünkü komünizmin telâkkisini güdecek

mülkiyet müessesesine hücum etmiştir. Keza Morrelly, Babeuf —ki bugünlerde makaleleri “Devrim yazıları” altında Türkçeye çevrilmiştir— şuurunu bulmamış olan proleteryanın mevcudiyetini ve burjuvaziye karşı olan muhalefet vaziyetini pek iyi sezmışlerdir. Bilhassa Babeuf, ihtilâlden iki sene evvel yazdığı bir “Mektup - Broşür”de, mülkiyetin ve sanayi mamullerinin bütün insanlara teşmili zaruretinden bahsetmişti. Sosyalizm tarihinde “Babeuvisme”, herhalde ihmal edilmeyecek bir dönüm noktasıdır. Şu varki, Paris’in amele kütlesi, bu fikirlere henüz yabancıdır. Halkı ve proleteryaı katır şeklinde, burjuvaziı de bu katır üzerine binmiş biri tarzında temsil eden resimleri muhtevi diğer bazı broşürler de bize Fransa’nın bütününden sırfınazar, Pariste olsun şuurunu bulmuş bir proleteryanın mevcudiyetini göstermekten uzaktırlar. Hattâ Moret’nin, ihtilâlin koptuğu sene “üçüncü tabakayı, yani burjuvaziı tek bir sınıf addetmek yanlışır. Hakikatte bu sınıf menfaatleri birbirinden tamamen ayrı, hattâ birbirine aykırı iki sınıftan müteşekkildir.” demesine rağmen sınıflar ve tabakalar realitesi henüz bu mücerret formüle tekabül etmekten uzak bulunmaktadır.

42. Burjuvazi ve İşçi Sınıfı :

Bir proleterya şuurunun mevcut olduğunu farzetsek bile, Jaurès böyle bir şuurun taktik itibarile hiç bir mânâsı olamayacağına haklı olarak işaret etmektedir. Çünkü sosyal vaziyet tabiî surette ameleı burjuvazi ile beraber harekete sevk ediyor Böylece herhangi bir ayrılık ihtilâlin kuvvetini azaltacak, belki mukabil ihtilâli, yani geriye dönüşü, sınıf im-

tiyazlarının muhafaza ve teessüsünü kolaylaştıracaktır. Bir iş görölmeden diğerine başlamak, emekçi sınıfın hukuku namına burjuvaziye hücum etmek, eski rejimi, muhafazakârları, asîlleri ve papazları kuvvetlendirmeyecek mi idi? Diğer taraftan tarihî maddecilik icabı olarak proletaryanın asıl bundan sonra demokrasi sayesinde olgunlaşacağı, feodalite enkazının herşeyden evvel burjuvazi hâkimiyeti ile ortadan kalkacağı düşünülecek olursa müphem veya vazır bir proletarya şuurunun kuvveden fiile çıkmasına da lüzum görülecektir. O halde amele sınıfı bizzat kendi menfaati namına burjuvazi ile birleşmeli idi. Nitekim birleşmiştir de. İhtilâlden önce bir amele sınıfı şuuru mevcudiyeti meselesi, müsbet şekilde halledilse de ihtilâlden hemen sonra, amelelere verilmeyen seçim hakkının neden bir hareket doğurmadığı meselesi yine ortaya çıkmakta ve bizi düşünmeğe dâvet etmektedir.

Gerçekten inkılâp, demokrasinin tatbikatını, amele tabakası aleyhine bir takım tahdidlere maruz bırakırken, Paris amele muhitlerinde hiç bir reaksiyon görölmemiştir. İhtilâl senesinin mayısında ortaya atılan ve 180,000 amele ve esnaf namına yapıldığı bildirilen protesto, bazı müellifler tarafından bir amele hareketi gibi gösterilmekte ise de mesele tetkike muhtaçtır. Protesto iyice tahlil edilirse görülür ki işin içinde nihayet tezgâh sahibi patronların talepleri vardır. Bu patronlar Etat-Généralux'ya girmemişlerdir. Binaenaleyh sözü geçen Protesto. bir kısım burjuvazinin diğer kısım burjuvaziye karşı yükselttiği bir hitaptan başka bir şey değildir. Nitekim Paris burjuvazisine ait Cahier'lerde, Paris proletaryasının mevcudiyetine, taleplerine dair hiç bir iz yoktur. Yalnız bu defterlerin birinde "on çocuk sahi-

bi gündelikçilerin vasıtasız vergiden muafiyeti” ne dair bir maddeye tesadüf edilir. Fakat bu maddenin de ruhu, burjuvazinin yan gözle baktığı ve aşağı gördüğü işçiyi seçimden uzaklaştırmak endişesini gizlemektedir.

43. Proletarya Endişesi :

İnkılâptan evvel umumiyetle halk tabakalarını ve bu arada işçiyi himaye mümkün mü idi? Böyle bir iddia hiç bir zaman doğru olamaz. Bunlar dinî ve beşerî ahlâk düşüncesi tesirile her cemiyette ve her zaman mevcut olabilecek şeylerdir. Nitekim ihtilâlden önceki Fransada da bu nevi insaniyetperver teşkilâtlar vardır. Meselâ bir sosyalist Fauchet’den bahsedildiği görülür. Hakikatte papaz olan Fauchet’nin güttüğü ahlâki telâkki proleter sosyalizmi ile alâkadar değildir. Keza Dupont de Nemour’un fakirleri himaye, işçileri sevmeye için tam ihtilâl senesi intişar eden “Millî din” eseri de sosyalizm ile ilişkili değildir. Nasıl ilişkili olsun ki eser sahibi ameleye “en zarurî ihtiyacı karşılayacak” miktarda ücret verilmesini, devlet atölyelerinde ki ameleye hususî ve serbest atölyeleri izhar etmiyecek surette yevmiye verilmesini istemektedir.

44. Diyalektik Yürüyüş :

Bu gibi kaynaklarda görülen insaniyetçi düşüncelerin dış şekline aldanarak ihtilâlin teşekkülünde sosyalist bir cereyan görmek: İşte Jaurès’in istemediği ve şiddetle tenkit ettiği nokta. İşçi şuurunun birliğinden sarfınazar “Compagnonnage”lar arasında ihtilâflar da mevcut olması, buna karşılık

çeşitli burjuva merkezlerinin samimî surette birleşmeleri inkâr edilmez bir realitedir.

Fakat bu hal, işçinin Fransız ihtilâlinde bir kuvvet olmadığını söylemek mânâsına alınmamalıdır. Bilâkis aksine proletarya, ihtilâlin direklerinden biridir. Yalnız şu ihtirazî kaydı unutmamalıdır: **Burjuvaziye yardımcı bir proletarya**. Daha evvelki Derslerde gösterdiğimiz "Fransa = Fransız burjuvazisi" muadeleti esas itibarile devam etmektedir. Çünkü XVIII. asrın ideolojisine hâkim olan burjuvazi, bu asrın sonundaki büyük tarihî hâdiseye, yani ihtilâle de, hâkimdir. Hatırlıyorsunuz Sieyès'in "Tiyerzeta nedir? Hiç bir şey. Ne olacak? Her şey! Ne olmak istiyor? Bir şey!" formülünden bahsetmiştik. İhtilâl, burjuvazinin "bir şey" olması demektir.

Sombart'ın ifadesile proleter sosyalizminin dayandığı işçi sınıfının hiç bir rolü yok mudur? Bu sorguya iki çeşit cevap verilebilir. Evet! vardır. Fakat bu proletarya, **Marx**'ın talebesi ve hakikî tercümanı olan **Jaurès**'in deyişile, sosyalistçe bir proletarya, yani büyük sınaî işletmelerdeki emekçi zümresi değildir. Mevcut proletarya, ancak "paçavra içinde proletarya - Proletariat en haillon, Lumpenproletariat"dır. Teşkilâtli olmayan proletarya oldum olasıya Şarkta ve Garpta ve bütün dünyada mevcut olan, ezeli fakirlik ve zenginlik farklarından veya ehemmiyetten düşmüş esnaf zümresinden doğan şehirlere akın eden dağınık köylü ve kentli fıkara tabakasıdır. Bu zavallı tabaka ise, ihtilâlde belli başlı ne rol oynamış olabilir mi? Oynamış olduğunu farzetsek bile —ki burjuvaziye yardımcı rolünden bahsetmek mümkündür ve doğrudur— bu yardım, burjuvazi tarafından istismar edilmiştir ve daha da edilecektir. Kısacası şu ki Fransız ihtilâlinin Marxist sosyalizmle —bu, noktayı tasrih etmeliyiz— alâkası

sinaî proletariyanın burjuvazi ile çatışma halinde teşkilâtlı olarak ihtilâle tesir etmesi ile ölçülecektir. Halbuki böyle bir tesirden bahsedebilmek için gerek Hegel'in aklî "Cedel, diyalektik - Dialectique, Dialektik" bakımından, gerek Marx'ın iktisadî, teknik "cedel"i itibarile bir defa burjuvazi sentezinin teşekkülü ve ekonomik âlemde saltanat sürmesi "potansiyelini kullanması" lâzımdır³⁵. Ancak bundan sonradır ki bu sentez içinde, tezadlar, sınıf menfaati çarpışması vücade gelecek, XVIII asır boyunca burjuvazinin şuurlulaşması ve teşkilâtlanması işi aynile XIX. asırda proletarya içinde gerçekleşecek, XVIII. asırda gayri menkul sermayeye karşı vaki olan itirazlar XIX. asırda menkul sermayeye, kapital'e yönelecektir. Başka bir ifade ile burjuvazinin hatibi Sieyès'e'in ağzından çıkan "Bir şey olmak" arzusu, proletariyanın yarınki hatibi tarafından beyan edilmeli, hâdiseler de bunu kuvvetlendirmelidir ki sosyalizm temayülü önce temayül ve cereyan olsun, sonra vakıalaşmaya yönelsin. Daha müşahhas konuşalım: Fransız ihtilâlinden evvel 200 bin imtiyazlıya karşı 25 milyonluk bir burjuva sınıfı tek bir vücut halinde şuurlu ve teşkilâtlı bir hale geliyor. İhtilâli yaptıktan sonra iş başına geçip liberal, kapitalist nizamı tatbik ediyor. Eğer proletarya da, idare makinesini ele almak, içtimâî ve iktisadî nizama sosyalist bir şekil vermek istiyorsa her şeyden evvel, XVIII. asır sonundaki burjuvaziye benze melidir. Proleter sosyalizminin zaferi ancak bu suretle mümkündür. Yoksa Fransız ihtilâlini, sosyalist

35) Cedel'i isim olan «Le dialectique», cedel'i de sıfat olan «dialectique» karşılığı olarak kullanıyoruz. Fakat felsefe ve sosyoloji terminolojimizde «Cedel»in canlılığını, «Dialektik» lehine kaybettiği görülmüyor.

bir ihtilâl, bilhassa Marxist mânâda anlaşılan bir sosyalizm hâdisesi addetmek, ancak aldatıcı bir düşünce olabilir. Üstelik ilmi hakikatin yanlış anlaşılması yanında, "daha fazla adalet!" parolasını takip eden sosyalizmin hızını ehemmiyetten düşürmek gibi ahlâki ve siyasî bir hatâyâ da düşülmüş olacaktır. Bu bakımdan Fransız ihtilâlinin iç yüzünü iktisadî nizam ve mülkiyet düzeni hakkındaki prensiplerin - yani XIX. asra hâkim olacak liberalizm ve endividüalizm'i - anlamak, Marxist sosyalizmin ne olmadığını kavramağa yardım edecektir.

Diğer taraftan burjuvaziye benzemek, onun gibi bir rol ifa etmek bakımından proletarya ne derece elverişlidir? Sosyalizme ait değerli bir eserin müellifi olan Fransız iktisatçısı Aftalion'un dediği gibi istihsal ameliyesinin yarattığı kıymetin bütünü, proletaryaya atfetmek iktisadî, içtimaî ve ahlâkî bakımlardan doğru ve mümkün müdür? Hâdiseler bu imkânı, ihtilâlden bugüne kadar geçen 175 sene zarfında ne nisbette isbat etmiştir³⁶? Bu süallere şimdilik sadece işaret etmekle kalıyoruz³⁷.

36) Bk. Aftalion: Le fondement du socialisme, 1923, Sf. 32.

37) Gerçekten 1789 esnasında ve ferdasında burjuvazi, «sol»u temsil ediyor. Fakat asrın sonlarına doğru «sağ» olacak ve «sol»u dördüncü sınıf işgal edecektir. Daha sonra bu «sol» da «kanat» lara ayrılacak. O zaman asıl «sol»u 1917 de '«sosyalizm» den doktrin ve terminoloji olarak ayrılan «Komünizmt» teşkil edecektir. Bu suretle «sol» ve «sağ»ın muhtevasının donmuş ve katılaşmış bir kadro olmadığı görülmektedir. Bu muhteva dinamizmi şüphesiz demokrasilerde mevcuttur. «Halk Demokrasisi» adını kullanan Demirperde memleketlerinde böyle bir dinamizmden şüphesiz bahsedilemez.

Üçüncü Fasıl

FRANSIZ İNKILÂBİ VE TÜRKİYE

1. Bir tarih halkası olarak 1789 :

Fransız İhtilâlinin, Avrupa'da yaptığı tesir çevresi çok geniştir. İhtilâlin cereyan ettiği yıllarda bir taraftan takdir ve hayranlık, öteyandan tenkit ve şaşkınlık birbirine karışıyor. İdareci zümrelerde ayrıca bir korku ve endişe de eksik değildi: Meselâ Avusturya, biraz da Hanedana mensub bir kadının XIV. Louis'nin karısı olmasından dolayı Krallığa karşı olan ayaklanmayı üzüntü ile takip etmektedir. Rusya'da Romanof Sülalesi de endişeli. Ancak Paris'in uzaklığı, halka uzanan bir tesirin yokluğu endişeyi azaltıyor. Deli Petro Rusyası, genişleme politikasını ondan sonra gelen Çar ve Çariçeler şaşmaz bir intizamla gerçekleştirirken Fransa'nın kendi iç işleriyle meşgul olmasından da faydalanıyorlar Ural-lar'dan Türkistan'lara, kuzeyde Lehistan'a, Besarabya'dan Doğu Avrupa'ya, Volga'lardan Karadenize yayılan İslav istilâsı, Rus kitlelerinin ve aydın zümrenin 1789dan fazlaca müteessir olmalarını önlemektedir. Avusturya'ya bağlı olan Belçika'nın bu-

gün Hollanda olan sahasında bir kurtuluş hareketi başlamıştır. Çek'ler millî hak iddiasında. Aynı iddialar Polonya ile Macaristan'da da huzursuzluk yaratmakta. İngiltere iki yıl öncesine, Amerikanın istiklâl tarihi olan 1787'ye kadar kuzey Amerikayı, daha sonra Hindistanı elinde bulunduruyor. Kendisine bir aralık müstemlekecilik hususunda rekabet etmiş olan Fransa'yı Hint işinde oyun dışı bırakmıyor. Şimdi'de 1789 ile bünyesi zayıflayacak, bu suretle Ada Kıt'aya hükmedecekti. Bu arada Türkiye ne durumda idi?

Bugünlerde neşredilen bir eser buna benzer sùalleri sorarken sağlam bir tarih usulü ile Türkiye - Fransa münasebetlerini Selçukoğulları devrin-den itibaren ele alıyor¹. 1789'a kadar çizilmiş bir münasebetler çizgisi üzerinde duran müellif şu durak noktalarına işaret etmektedir:

1) Haçlı seferler devri (1096-1291); 2) Niğbolu zaferi sırasında (1396); 3) Osmanogulları devri başlangıçlarında Bizans-Fransa arası münasebetler dolayısıyla (1399); 4) Osmanogullarına karşı Timur - Fransa arası alâkalar; 5) İstanbul fethinden sonra ve Sultan Cem'le ilgili münasebetler; 6) Almanya - Fransa rekabetinden doğan ve Avrupa'da hegemonya kurma peşindeki Almanya karşısında jeopolitik zaruretlere dayanan Türk - Fransız siyasî dostluğu (1525-1536); 7) XVII. asırda yalnızca ticarî münasebetlere inhisar eden ve kapitülâsyonları Fransa lehine sağlamlaştıran dostluk münasebetleri (1539-1683); 8) Rus jeopolitiğindeki dinamizm karşısında

1) Bk. İsmail Sosyal : Fransız İhtilâli ve Türk - Fransız Diplomasi münasebetleri (1789 - 1802), 1964, Ankara, Sf. 360-367.

Fransa dostluğuna ehemmiyet veren ve beklediği karşılığı göremiyen Türkiye; 9) XVI. Louis devri (1774-1798).

Bu son safha, 1789'u da içine aldığına göre Türkiye'nin Fransa ile münasebetleri, İhtilâl yıllarındaki davranışları konumuzu yakından alâkalandırmaktadır. Yukardaki duraklar gösteriyor ki Fransa - Türkiye münasebetleri 1789'dan önceki safhada hususile XVII. asırdan sonra sadece yeni doğan Avrupa kapitalizmi için Türkiye'nin pazar meydanı olması ile ilgili. Kapitülasyonlar, onları veren Sultanların şahıslarından kurtarmak için sık sık yenileştirilmekte, daha da takviye olunmaktadır. İmparatorluk içindeki Hristiyan unsurların himayesi de yavaş yavaş işin içine karışıyor. Bu arada ve XVIII. asrın başlangıcından itibaren "Avrupa - Fransa" muadeletinden mağrur olması gereken Fransa, Aydınlık Felsefesini Orta Doğuda yaymayı düşünmektedir. Sonra Osmanlı İmparatorluğunda kültürel şartlar icabı bu felsefeye karşı bir yönelme isteği de yok. Nihayet XVIII. Asrın siyasi ve içtimaî **İde ve İdea**'lerinin Fransa'daki gerçekleşme kımıldanışları adhi hareketin ideolojik rengi ve yönü hakkında herhangi bir düşünce, tesir alma veya kapma cereyanı yaratamıyor. Bununla beraber üç kıt'aya boy salmış olan İmparatorluğun Başkentinde, 1789'dan haberli bir atmosfer vardır.

2. 1789 ve İstanbul :

Fransız İhtilâli ve Türkiye bahis konusu olurken Türkiye değil, yalnızca İstanbul üzerinde durmak gerekir. Zira yalnız bu Türkiye şehrinde 1789 heyecanı hissediliyor. Fakat bu heyecan bu şehrin Türklerini değil, Frenklerini harekete getirmektedir.

Gerçekten 1789 yıllarında İstanbul, daha ziyade bu şehrin Frenk semti, Pera'sı bir heyecan dalgası içinde. O günleri anlatan ve 1908'den önce Paris'te Elçilik yapan Salih Münir'i dinliyelim : "İstanbul'daki Fransızların, pek azı müstesna olmak üzere, hemen hepsi Marsilyalı idiler. Bunlar Marsilyada bulunan ihtilâlcilerin elebaşlarından aldıkları talimat üzerine hürriyetçilikte **Jakobinler** gibi müfritlik yolunu tuttular. Bir gün toplanıp türlü şamatalarla Sefarethaneyi bastılar ve XVI Louis'nin Elçisi Choiseuil Couffier'i sokağa attılar. Baş tercümanlıktan emekli Beyoğluda yerleşmiş kalmış olan Jozef Fonton namında eski bir memuru kendilerini muvakkaten mümessil tayin edip sefarethaneye oturttular. Choiseuil Couffier birkaç gün misafiretle Moskof sefarethanesinde kalıp sonra Rusyaya gitti. Bu coşkun Fransızlar Fontonu, istedikleri derecede koyu Cumhuriyetçi olmadığı için beğenmeyip biraz sonra azlettiler. Yerine içlerinde şirretlik ve müfritlikte en ileriye varan iki kimseyi mümessil tayin ettiler. Son zamanlarda Fransadan gelen koyu Cumhurlardan Emile Gaudain adında biri cerbezesi ve şarlatanlığı ile İstanbul'daki vatandaşlarına tahakküm edip başlarına geçti. Bir ihtilâl komitesi teşkil etti. Hürriyet uğurunda can feda edenlerin ailelerine dağıtılmak ve yeni rejimin şanını ve nüfuzunu artırmak için faaliyette bulunmak ve propagandalar yapmak üzere ianeler topladı. Bu paralar ile sefarethane bahçesinde yüz kişilik mükellef bir ziyafet çekti. Mızıklar çalındı, şampanyalar içildi. Danslar edildi. Davetliler ihtilâl şarkıları söylediler. "Yaşasın hürriyet Yaşasın müsavat! Yaşasın Cumhuriyet!" diye bağıştılar. İnkılâp yadigârı ve hatırası olarak bir "Hürriyet ağacı" diktiler, hükûmetimizden ruh-

sat alarak ziyafet esnasında Haliçte bulunan bir tüccar gemisinden kuru sıkı top atmak suretile de ilânı meserret ettiler. Fransızlar artık bugünden sonra kablarına sığmaz oldular. Sık sık nûmayişler, ihtifaller, ziyafetler, şenlikler yaptılar.

Babîâli Türkiyedeki Fransızlara hep bir vatanın evlâdı ve aynı devletin tebaası nazarile bakarak aralarındaki zıddiyete ve icra ettikleri nûmayişlere ehemmiyet vermiyordu.

Fransızların mümessilliğe seçtikleri iki kişinin memuriyetleri kendi hükûmetleri tarafından henüz tasdikli değil iken hükûmetimiz erkânının bu müsaadekârlığı Fransızları şımarttı. İnkılâbın alâmeti, nişanesi olarak şapkalarına ve göğüslerine kokardlar (birbiri içinde müdevver kırmızı ve beyaz çuha parçalarından yapılmış alâmet) takarak Galata ve Beyoğlu sokaklarında geziyorlardı. Kokard takmak Avrupada yasak iken Türkler böyle şeylere ehemmiyet vermediklerinden Fransızlara ilişmiyorlar, taşkınca nûmayişlerini bile hoş görüyorlar, Avusturya, Prusya ve Rusya elçilerinin şikâyetlerine pek kulak asmıyorlardı. Sefirler tercümanlarını yollayıp kokardla dolaşmanın menedilmesini ve takanların ve nûmayişçilerin cezalandırılmasını istedikçe Dışişleri Vekili demek olan Reisülküttap Efendi: Bizim devlet islâm devletidir. Fransa meselesinde bîtaraftır. Bizde kokard gibi alâmetler muteber değildir. Gerek Kral taraftarı, gerek Cumhur taraftarı olsun. Velhasıl memleketimizde bulunan Fransızları devletimiz hep Fransız milleti bilir. Ticarete ait işlerine müsaade eder. Dost devletin tüccarını biz misafir ederiz. Ne isterlerse giyerler. İstedikleri alâmetleri takarlar. Başlarına üzüm küfesi bile geçirseler niçin geçirdiniz demek devletimizin vazifesi değildir.

Kendinizi beyhude yoruyorsunuz” zemininde cevaplar ile mukabele ediyordu. Babiâlinin bu yumuşaklığından Fransızlar yüz bulup ecnebi sefarethanelerin önlerinde ihtilâl şarkılarını çağırarak Hükümdarlara sövüp saymağa ve sefirleri “istibdadın hain ve gaddar mümessilleri!” diye tahkire ve halkı müstebitler aleyhine isyana teşviki havi kâğıtlar dağıtmağa çıktılar. Bu beyannamelerde : **“Ey betbaht ve biçare milletler! Ne zamana kadar boyunlarınızı körükörüne istibdadın kılıcı önünde eğeceksiniz? Artık esaret boyunduruğunu silkip atınız!”** tarzında cümleler vardı. Bundan başka Üçüncü Selimin de yakında kokard takınıp ortaya çıkacağını ve Fransa Cumhuriyeti ile ittifak edeceğini işaa etmekte idiler. Elçiler bu nümayişlerden ve tecavüzlerden dolayı şikâyetleri göklere çıkarıp Fransızları meşru Hükümdarlarının cellâdı, ilâhî ve beşerî kanunların tahripkârı olduklarını iddia ile canilikle itham ederek haklarında bîtarafane muamele yapılmaya lâayık olmadığını söylüyorlardı.

Üçüncü Selim ötedenberi Fransanın dostu olduğu gibi devlet erkânı da padişahın efkârına dayanarak aynı hissiyatı beslemekte idiler. Son zamanlarda Türkiye’ye ettikleri fenalıklardan dolayı hele Rusya ve Avusturyaya dargın idiler. Fransızların ise henüz zararları dokunmamış idi. Binâenaleyh vükelâmız sefaretlerce şikâyeti mucip olan hallerden bazılarının mübalâğalı olduğunu ve Fransızlar hakkındaki muamelelerinin bîtaraflık icabatından bulunduğunu iddia ediyorlardı. Fransızların mütecavizane nümayişlerinin çoğundan bîhaber göründükleri de vardı.

Fakat Babiâlinin böylece verdiği değişik anlamlı üstü kapalı izahlar sefaretleri tatmin edemi-

yordu. XVI. Louis'nin idamından beri bütün devletler nazarında kokard isyan, ve "hürriyet ağacı" cinayet ve ihtilâl alâmeti sayılıyordu. Binaenaleyh sefirler hemen kokardların yasak edilmesini ve hürriyet ağacının sökölüp atılmasını tekrar talep ettiler. "Türkiye toprağında (Hürriyet ağacı) gibi makbul olmayan bir alâmetin mevcudiyeti Türkiye'nin caiz olmayacak derecede müsaadekârlığına ve hatta tarafgirliğine delâlet eder. Fransızların şımarıklıklarının, tecavüzlerinin artmasına sebep oluyor" diyorlardı. Bu üç elçi "Fransız cellâdlarının" elçilikle İstanbul'a gönderdiklerini işittikleri "Descorches"u Babiâlinin kabul etmesi ve Fransız ihtilâlcilerinin sefarete girip çıkmalarına ve resmî evraka el sürmelerine göz yumması asla caiz olmayacağına dair nota ile icra ettikleri tebligata ilâveten "Fransızların tecavüzlerine Babiâlinin mâni olmaması şikâyetlerimizi gözönüne almaması Türkiye'nin bîtarafılığının değil, tarafgirliğinin alenî ve aşikâr delilidir. Türkiye'nin kavlen değil, fiilen ve tamamen ve hakiyaten bitaraflık usulüne riayet etmesini talep ederiz. Elyevm Türkiye'nin muameleleri asla bitarafane değildir. Türkiye ile aramızda peyda olan soğuktan gelecek zararları Fransa Cumhuriyetinin dostluğundan gelecek menfaatler telâfi edemeyecektir" beyanında bulunuyorlardı.

Babiâli bu sözlere ve şikâyetlere kulak asmayıp Fransızlara karşı tavır ve muamelesini bozmuyordu. Elçileri de Türkiye'nin kendi devletleri hakkındaki dostluğunun saffet ve samimiyetine ve bîtaraflıktan ayrılmayacağına dair teminatla avutmağa devam ediyordu²".

2) Bk. Salih Münir: İstanbul'da 1789 Fransız İhtilâli,

3. Sosyal yapı farkları :

Eski bir Sefirimizin bu uzun hikâyesine burada yer vermemizin sebebi, 1789'a karşı olan resmî davranışı bütün çıplaklığı ile göstermekten ibarettir. Halk ve münevver davranışları bu davranıştan farklı mı idi? Asla. İki memleketin, Fransa ile Türkiye'nin sosyal yapıları, sınıflar nizamı gibi bu yapıyı ve sınıfları dolduran **insan**'ların psikolojileri, düşünme, duyma tarzları da birbirinden köklü şekilde ayrıdır. Fransa'nın içtimaî sınıflar piramidi, 1789'dan önce ve sonraki şekillenmeleri ihtilâlin sosyolojisine ait Derslerde yetesiye gösterilmiştir. Türkiye'nin sınıflar ehramı ve sınıflar, tabakalar arasındaki münasebetler her ne kadar problemsiz, dâvasız değilse de bunları fikir hayatının sathına iten bir "XVIII. asır", bir "Fizyokratizm", bir "Işık felsefesi" mevcut değildir ve mevcut olamazdı da. İstanbul'daki Fransızların heyecanını ise öteden beri Avrupa müvazenesinde Prusya, Rusya ve Avusturya'ya karşı bir Fransız desteği bulma endişesi ile karşılamış. İmparatorluğun Devlet merkezinin bir semtinde oyun oynayan yaramaz bir çocuğu temaşa eder gibi seyretmiştir. Fransa Kralı ve karısı öldürülür ve Cumhuriyet ilân edilirken İstanbul'daki Osmanlı Devleti Sadr-ı A'zamı (Başvekilli)nin "**Pekâlâ! Bu Cumhuriyet na-**

1935 «Yeni Türk Mecmuası», İstanbul Halkevi Dergisi, Sayı: 30, Sf. 1920-1923. Kz. Bk. İsmail Sosyal: A.g.e., Sf. 115: den Reisül Küttab şikâyetçilere diyor: «Biz size kerrat ile ifa edettik ki Devlet-i Aliyye İslâm Devletidir. Bizde ol maku, le alametlere itibar olunmaz... İstedikleri alâmeti takarlar, Başlarına üzüm, küfesi geçirirler «Niçin geçirdiniz» demek Devlet-i Aliyyenin vazifesi değildir.»

sılsa Avusturya Hanedanının kızları ile evlenemez!" demesi ve bir resmî memurun "Hemen Hazret-i Hak France İhtilâlini... Devlet-i Aliyyenin düşmanı olanlara dahi sirayet ettirip ve çok zaman birbirine düşürüp Devlet-i Aliyyeyi hayırlı neticelere müyesser eylese...³ diye dua etmesi hep yakın bir takım Devlet-lârarası münasebetler yönünden düşünölmelidir. Yoksa 1789 karşısındaki alâka teokratik rejimde herhangi bir islâhat lâzumu, yahut halk'ların **millet olma** basamağına atlaması, Derebeyler Derebeyi olan Kralların, Padişahların hâkimiyetinden kurtulmaları gibi fikirlerle herhangi bir ilgisi tasarlanamaz. Bu itibarla İstanbul Fransız ticarî kapitalizmini temsil eden ve sosyalist sosyolog Jaurès'in de dikkatini çeken Fransız burjuvalarının davranışlarına hâkim psikolojiden iz ve eser aramağı düşünmek bile yersiz olur. Eserinden faydalandığımız dikkatli araştıracının çok güzel ifadesi ile "uzaktaki Hristiyan bir Devletin, bambaşka içtimâî ve İktisadî şartlar içinde, bünyesinde bir değişme olmuşsa, bunun İslâm âleminin başında bulunan Türkiye'nin içtimâî varlığına ve Devlet idaresine tesiri için bir sebep yoktur. İhtilâlin en mühim âmili olan sınıflar arasındaki içtimâî ve hukukî eşitsizlik Türkiye'de bilinmiyen bir şeydi"⁴. Türkiyeden vaz geçtik, Kcnunî devrinden beri arasıra Avrupa'ya geçici vazitelerle gönderilen birkaç elçi bile durumun farkın-

3) Bk. Ahmet Efendi: «Rûznâme», III. Selimin Sır kâtibi tarafından yazılan hatırat, 1949 da basılmış olan bu Hatıralar'dan faydalanan İsmail Soysal'ın eserinden naklettik, Bk. Sf. 103.

4 ve 5) Bk. İsmail Soysal: Fransız İhtilâli ve Türk - Fransız diplomasi münasebetleri (1789-1802), 1964, Sf. 102.

da değildi: "Elçiler Avrupa ahvalini bilmeden yabancı Devlet ricali ile temas ediyorlardı. Esasen bu temaları pek mahdut oluyordu. Üstelik yabancı dil bilmediklerinden temaslarını gayrimüslüm tercümanlar delâletile yapıyorlardı... Diğer taraftan küfür diyarı telakkisi, kafalarında Hristiyan dünyası hakkında bâtil kanaatler yarattığından, objektif bir müşahededen mahrumdurlar. Hatta bir çokları bu vazifelerini hâkir ve bir menfa vesilesi gibi görüyorlardı...⁵"

4. 1789 ve III. Sultan Selim :

1789 ve Türkiye konusu üzerinde durulurken III Selim'in şahsiyeti ile ilgili ve 1789 ideolojisine bağlı gibi görünen bir hususa temas edildiğini biliyoruz. Daha Padişah olmadan önce Fransa Elçiliği ile sıkı temasından⁶, İsveç Sefareti kâtibi vasıtasıyla garb kültürü hakkında bilgi edinmesinden bahsedilir⁷. Dilimize çevrilmiş olan "Şark Meselesi" mü-

6) Bk. Salih Münir: Louis XVI. et le Sultan Selim III, 1912, in «Revue d'Histoire diplomatique, Paris. Biz bu kaynağı görmedik. İ. Soysal'ın verdiği değerli kitabiyat vasıtası ile vâkıf oluyoruz. Bk. İ. S., 'A.g.e., Sf. 365. Salih Münir Paşa, II. Sultan Hamid devrinin son Paris sefiri olup adı Türk Sosyoloji Tarihinde de geçer. Paris'de neşredilen *Meşveret*'in Fransızca ve Türkçe koleksiyonlarına bakılabilir.

7) Burada bahsi geçen Sefaret Kâtibi sonradan neşrettiği «Tableau de l'Empire Ottoman — Osmanlı İmparatorluğu Levhası» isimli eserle Osmanlı Tarihçileri arasına giren Mouradgea d'Ohsonn'dur. Fakat bu temas hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. Yalnız III. Selim'in sonraları ehemmiyetle ele aldığı askerî ve teknik öğretim hakkında telkinlerde bulunmuş olması muhtemeldir.

ellifi Driault, 1789'un felsefesine aşına bir Hükümdar tanıtmaktadır "1789'den beri Padişahlık eden III. Selim genç ve hissi hürriyetle dolu idi. Kendisi hükûmet idaresinde teşkilât ve ıslahat icrasını meyyal ve... inkılâbın meziyetlerine vâkıftı. İstanbul'da bir kulüb tesis etti. Muhtelif renkte ammameli serpuş giyen müslüman vatanperverlerin Bosfor sahillerinde hürriyet şarkıları söylemekte oldukları haberi Paris'te büyük bir meserret ve şevkle telâkki edildi⁸" Fakat gerek Devlet merkezindeki yabancılarla teması, gerek XVI. Louis ile muhabereleleri sadece babasının "Francelû dostluğu" yolundaki öğüdüne sadakat endişesi ile izah edilebilir. Yoksa meselâ Fransız fiziyokrasisi ile, Montesquieu'lerden, Rousseau'lardan ve kısaca "XVIII. Asır"dan gelme bir zihniyet değişmesi ile uzaktan ve yakından ilgili değildir.

5. Jeopolitik Endişe ve Fransa :

Gerçekten İmparatorluğun 1789'daki İstanbul Frenklerinin coşkunluğuna zahirde kayıtsızlık, hakikatte sempati ile bakışı hemen hemen tamamen şu safdil jeopolitik görüşden ve bununla ilgili diplomasiden ileri geliyor:**Prusya-Avusturya-Rusya karşısında Françe, İmparatorluk için destek olabilir.** Diplomatik alanda yalnız kalmak istemiyen Devlet, **I. Fransuva** ile **Kanunî** arasındaki siyasî dostluğun sönük gölgesini takip etmektedir XVI. asrın Avrupa ve Fransa jeopolitiklerinin sevki ile Türk İmparatorluğuna yanaşan Fransa, sonraki asırlarda deği-

8) Bk. E. Driault : Şark meselesi, Türkçesi : Mehmet Nafiz, 1328 (1912)

şen jeopolitik durumdan dolayı bu zarureti hissetmiyebilirdi. Nitekim de böyle olmuş, fakat vaziyeti gören bir Türk Hariciyesinin yokluğundan dolayı XVI. asır dostluk hatırası aldatıcı bir gölge gibi bir düziye takip edilmiştir. III. Sultan Selim'e kadar devamlı Sefaret teşkilâtının bulunmaması bu vukufsuzluğun ancak şekilce bir sebebi sayılabilir. Bütün Avrupa Devlet merkezlerinde daimî elçilik organizasyonları bulunsaydı bile onları çevirecek **baş**lar bulunmadıktan sonra neye yarıyabilirdi? Gerek arasıra geçici vazifelerle gönderilenler, gerek XIX. asrın başından itibaren görülen devamlı sefirler, Merkezi aydınlatacak kimseler değildi, ve olamazdı da. Öte taraftan Devlet Merkezi, 1789 Fransa'sında cereyan eden hâdiselerden pek de habersiz değildir. Bir vesikada "**Burbon Hanedanının zevali**"nden bahsedilmekte ve "Frânçe kavminin galeyanı ve hiç bir tarihte görülmiyen hercû mercû tuğyanı" tasvir olunmaktadır. Fakat ne resmî bir siyasî şahsiyet, ne de serbest bir fikir adamı o "zeval" ile bu "tuğyan"ın "İllyet ve gaiyet - Causalité et finalité"i, sebep ve hedefleri üzerinde durmamıştır⁹.

9) XIX. asrın ikinci yarısında 1789 Fransasının dolaşısıyla yaptığı kültürel tesirleri de «düşünce» denen vetire bakımından olmayıp İstibdat rejimini yumuşatmağa yönelmiş, bu yüzden felsefî düşünmenin kendisi değil, onun başka bir ülkedeki siyasî mahsulleri üzerinde pasif bir tarzda durulmuştur. Alman şarkiyatçısı O. Hashtmann, meselâ «Kannunların Ruhı» ve «İçtimai Muhavele»... gibi eserleri fikir hayatını tatminden ziyade siyasî rejim reçetesi ihtiyacı ile çevirdiğimizi beyan ediyor. Bk. O. Hachtmann : **Europäische**

6. Netice : Türkiye’de 1789 ve sosyalizm :

Netice olarak 1789’un, o yılların Türkiye’siyle herhangi bir kültürel alâkasından bahsedilemeyeceği anlaşıyor. Siyasî ve diplomatik ilgi ise bir taraflıdır ve âdeta bir sâbit fikir haline gelmiştir. Hele 1789 içinde beliren sağ, sol, merkez cereyanlarla, sosyalizme biraz sonra köprülük yapacak **Babeuf**’cü düşüncelerle, giyotin’leri işleten çeşitli fikirlerle alâ-kadarlık, İmparatorluk için tamamen yabancısıdır. Olsa olsa Türk İmparatorluğunun Fransız burjuvazisi için bir istismar zemini teşkil etmesinden bahsedilebilir. Böyle bir istismarı görmek ve önleme kaygısına düşmek meselâ bir zamanlar İmparatorluğun ihracat maddelerine giren zanaat mamullerini endüstri mamullerine doğru geliştirmeye, XIX. asır boyunca bir Mesele olarak düşünmek mümkün olamayacaktır. XVIII. asrın sonlarından itibaren hızla derinleşen çöküş sahipsiz bir cereyan halinde yayılmaktadır. Bu arada İmparatorluk limanlar ile Mançester, Marsilya, daha sonra Hamburg arasındaki ticarî kapitalizm örgüsünün İmparatorluğun gayrimüslim unsurlarını içine alması, nihayet 1839’da Tanzimat’ın “bilâ tefrik-i cins-i mezhep - ırk ve din ayrılığı gözetmiyen” görüşün hazırlanması da üzerinde durulacak bir noktadır. Fakat sadece 1789 ideolojisi ile İmparatorluğun ilgisi problemi üzerinde durulurken gayrimüslim cemaatler üzerinde de vaki bir tesirden bahsedilemeyeceğini sanıyoruz.

Kultureinflüsse in der Türkei, 1918, Berlin, Sf. 9. Avrupa kültürü karşısındaki bu progmatik, netice olarak amprik ve sathî davranışın bugün dahi devam edip etmediği, üzerinde durulmağa değer bir mühim kültür dâvasıdır.

Ancak, 1789'u takip eden çeyrek asır sonunda Rusya'nın da dahil olacağı bir Garb'ın hakikatte Emperyalizm ve nüfuz bölgeleri vücade getirme belirtileri teşkil eden ve gayrimüslim Osmanlılara yönelmiş riyakâr koruma davranışları görülecek, ancak o zaman 1789'un örgüsü içindeki prensipler bu davranışların meşru'laştırılmasında kullanılacaktır.

Fransız inkılâbı ile Türkiye'nin bu alâkasızlığı XIX. asrın eşliğini atladıktan sonraki devrede de devam edecek mi? İmparatorluğun dış siyasetinde Françlû'ya güven ve bekleyiş gittikçe tesirini kaybeder, artık bu dış siyasete "Düvel-i Muazzeme: Büyük Devletler" yön vermeğe başlarken kültürel saha da 1789 ideolojisi yavaş yavaş tesirini gösteriyor ve Türkiye'nin 1839 tanzimat'ı hazırlanıyor. Derslerimizin seyrini değiştirir gibi görünen bu Dersle anlatmak istediğimiz bu yerli tarihî ve sosyolojik probleminden yani "Türkiye ve 1789"dan sonra "1789 ve 1839 münasebeti"ne¹⁰ geçilebilir. Biz, Fransız İhtilâli etrafında Jaurès'e dayanarak bir si-

10) Esasen Fransa'nın 1789 u ve ondan biraz önceki Amerika'nın 1787 si dünyâ ölçüsündeki tesirlerini XIX. asır boyunca Avrupa'da, XX. asır esnasında da Asya ve Afrika'da göstermiş ve hâlâ da göstermekte devam etmektedir. Türkiye ile Rusya'daki tesirleri başka başka alan ve ölçülerde olmak üzere XIX. asrın ilk çeyreği sonlarına rastlar. Rusya için bakılabilir: N. Goudzi, *La Révolution Française de 1789-1794 et la littérature russe*, in «*La littérature soviétique*» Mecmuası, Moskova, 1946, N. 3, 4, 5. Bugünkü Rusya'nın ve 1917 İnkılâbının 1789 u devam ettirdiği yolunda ileri sürülmekte olan iddia ise üzerinde durulmıyacak kadar temelsizdir.

yasî sosyoloji denemesi yaparken memleketimizle 1789'un cereyan ettiği sosyal ânın münasebetini aradığımız için "1789 ve Tanzimat" problemini göz-önüne almıyoruz¹¹. Görüldüğü gibi Fransız münasebeti, siyasî sosyolojiden kültür sosyolojisi sahasına götürecek mahiyettedir. Mamafih bu bakımdan yapılacak derinliğine araştırmaların da bizi en sonunda menfi neticelere götüreceğini şimdiden söyleyebiliriz¹². Ancak 1789 hareketine sahne olan Garbın ladiği aşıkârdır. Garblılaşıma hareketini hazırlayan

11) «1789 ve Tanzimat», hatta «1789 ve İki Meşrutiyetimiz» ve «1789 ve 1923 Türkiyesi» Türk sosyolojisinin çeşitli kollarını alakadar eden ehemmiyetli konulardır. Bu hususta Engelhard'ın dilimize de çevrilen «Türkiye ve Tanzimat», Türk ilim adamlarının 1940 da vücade getirdikleri kolektif «Tanzimat» adlı eser ilim adamlarının 1940 da vücade getirdikleri kolektif «Tanzimat» adlı eser rehber kaynaklardır. Bizim «Tanzimat»ın 100. senesi vesilesiyle yazdığımız bir makale (Bk. Cumhuriyet Gazetesi : 3. Kasım, 1939) ile «Fransız İhtilâli ve Tanzimat» adlı yazı koleksiyonu mahiyetindeki eserimize de bakılabilir.

12) 1789 ve Türkiye münasebetini kültür sosyolojisi yönünden araştırmak isteyenler İsmail Soysal'ın zikrettiğimiz denemesinde bazı ipuçları bulabilirler. Bk. İsmail Soysal: A.g.e, Sf. 29: «Camianın bünyesi ve onun siyasî varlığı olan Devlet, tekâmülden mahrumdur. Diyarı küfr ile yapıcı mânâda temas mevzuubahis değildir. Artık inkişaf ve islahatın karşısına taassup ve cehalet dikilecektir. III. Selim'in saltanatı zamanı bunun ilk bâriz tecrübe devresidir. İmparatorluğun muhtelif ve gayri mütecanis millet ve dinlerden tereküp etmesi, devamlı ve Fransız İhtilâlinin ortaya koyduğu fikirler sebebiyle de artan bir zaâf sebebi olacaktır.» karşısında sathî de olsa bir taklid cereyanının baş-

faktörler arasında **"hiç bir tarihte görülmiyen her-cü mercü tuğyan"**ın tesirleri bulunmaktadır Terbiye ve öğretim sahasında III. Selim bu hareketin öncülüğünü yapacak, hatta reaksiyonların kurbanı bile olacaktır. Buna rağmen bir defa başlamış olan hareket tâ Cumhuriyet ilânına kadar sürecektir Bazı müşahitler, 1923 Türkiye Cumhuriyetini, 1789'un doğurduğu Cumhuriyet Fransa'sının "Kız"ı olarak selâmlıyacaktırlar. Bu bağlayış edebî bir ifade olmakla beraber bir sosyoloji meselesi olarak ele alınabilir. Bu arada 1789'un potansiyel olarak ihtiva ettiği sosyalist düşüncelerden birinin, — 1819'da Paris'de neşredilen "L'Organisateur"ün müellifi Saint-Simon'un sosyalist sisteminin— 19 yıl sonra, Tanzimat'ın ilânından bir sene önce, 1839'da açılmış bir Yüksek Öğretim müessesesinin Ders kitabına girdiği görülecektir¹³. Demek oluyor ki Fransa'da 1789 ve onu sosyalizmin takip etmesine karşılık Türkiye'de de 1789'dan 50 yıl sonraki Tanzimat sıralarında bir Fransız sosyalistinin doktrini Türkiye'nin sosyal realitesiyle şüphesiz bir ilgisi olmaksızın anlatılacaktır.

Görülüyor ki ölçü, çap, muhteva ve zaman farkları birtarafa bırakılmak şartile "Türkiye ve 1789" başlığı altına girecek bazı tarihî ve içtimaî mesele-

13) Bk. Z. F.: «İktisadî tefekkür tarihimizden bir parça, 1942, in «Prof. Fazıl Pelin armağanı», İkt. Fak. Neşriyatı. Bununla beraber 1838 de Saint-Simon'dan bahseden Fakülte Hocasının Serandi Arşizen adlı ve galiba İtalyan bir ecnebi olduğunu, o devrin Türkiyesinde Auguste Comte'un üstadından ve işçi meselesinden ne düşünce ile bahsettiğini bilemiyoruz. Bu noktaya gelecek Dersler'de avdet edilecektir.

ler vardır. Bunların içinde bir kısmı bize geçmiş yolu ile geleceği de işaret etmektedirler. Aktüel cemiyet problemlerini tarihî görüşün ışığı ve verdiği derslerin, öğütlerin klavuzluğu ile ele almanın mânâsını idrak edebilenler için "Türkiye ve 1789", daima üzerinde durulacak ehemmiyetli ders verici bir konu teşkil etmektedir.

Fransız İhtilâlinin sosyolojik tahlilinin yapıldığı, sosyalizm ile ilgisinin düşünüldüğü bir ânda ve memlekette böyle bir sorunun sosyoloji mensubu öğretici ve öğrenici zümresini işgal etmesi kadar tabîî bir şey olamaz. Bu zarureti kısa ve sathi şekilde de olsa karşıladıktan sonra şimdi Dersler'in seyrini takibe devam edeceğiz.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

XIX. ASIRDA SOSYALİZM

XIX. ASIRDA SOSYALİZM

Birinci Fasil

XIX. ASIRA TOPLU BİR BAKIŞ

1. Fransız İhtilâlinde Sonra :

Fransız ihtilâli, tıpkı arzın yüzünü ve yapısını altüst eden bir zelzele gibi Fransıyı değiştirdi. İç-timaî sınıf ve tabakalar piramidini başka bir şekle soktu. Dolayısıyla muhtelif Avrupa memleketlerine -ki bu arada 1820'yi takip eden seneleri ele almak kaydile Türkiyeyi de gözönüne almak mümkündür- de tesirli oldu. Hülâsa Hegel ve Marx'ın tarih felsefelerindeki diyalektik yürüyüş karşımıza yeni bir sentez ve terkip çıkarmaktadır.

Yalnız bu yeni sosyal terkip, tarihin daha önceki asırlarında vücade gelen sentezler ve barış halleri gibi çok devam etmiyor. Meselâ feodalite, muh-

telif memleketlerde, çeşitli hususiyetlerle az çok devamlı bir hayat sürdü. Yunan - Roma medeniyetinin sonunda vücade gelen Hristiyanlık, şöyle böyle sekiz, dokuz asır süren bir sentez addedilebilir. Selçukoğullarından sonraki Anadolu Beylikleri içinden çıkan Osmanlı devri Türkiyesi şöyle böyle beş asır sürdü¹. Halbuki 1789'dan sonra Fransa'da kan ve ihtilâl ile, başka memleketlerde oldukça muslihane bir şekilde kurulan ve burjuvaziyi sınıflar ehramının tepesine çıkaran yeni cemiyet ehramı, teşekkülünün ferdasında hemen antitezlerle karşı karşıya kaldı. Asıl içtimaî mesele, şu sosyalizm denen dâva, emek ve sermaye münasebeti her zamankinden başka bir çapta ve şekilde kendisini gösterdi. Denebilir ki gerek içtimaî mesele, gerek bir mânâda onun aynı demek olan sosyalizm ve ondan çıkma kelimeler, tabirler gibi mefhum ve muhtevaları da XIX. asrın sînesinde vücade gelecekler, yine o asırda kitle ve yığın tarafından alâka, heyecan ile karşılanacaklardır. O kadar ki artık içtimaî meseler, bir iki şehir veya kasabanın meselesi, bir iki mütefekkirin ideolojisi, mahdut zümrelerin meşgalesi olmaktan çıkıyor ve umumileşiyor. Ayrıca bu umumileşme yanında "düşünce-den hemen "iş"e, ve harekete, nazariyeden tatbikata geçen, kara toprak üzerinde sosyal adalet mefkûresini her vasıtaya baş vurarak gerçekleştiren temayül de başgöstermektedir. Niçin? Çünkü ilk Derslerimizde modern sosyalizmin ortaya çıkış

1) Bu hükmü biz makrososyolojik bir görüşle veriyoruz. Aslında bu sosyal makroskopi içinde mikro-sosyolojik yönden uzun bir statik sentez safhası bahis mevzuu olamaz. Bu Kitabın sf. 49-55 ne göz atılsın.

şartları olarak anlattığımız enfusî ve afakî şartlar, bu asır içinde hazırlanıyorlar, çünkü bir Türk halk şairinin, Bayburtlu Zihni'nin evvelce de bir vesile ile takrarladığımız:

**Cihanda çok yaşadık, bilmedik bu-yanda ne var!
Ölüm geleydi gidek, bir görek o yanda ne var!**

Beytindeki felsefe bu asırda altüst oluyor, "o yan - ahiret" yerine "bu yan - dünya"da cenneti yaratmak arzusu doğuyor². Yalnız Fransa için değil, bütün medenî dünya için başlı başına bir tarihî - içtimaî hâdise olan Fransız ihtilâli, işte içtimaî mesele tarihçesinde böyle mühim bir dönüm noktasının başlangıcını teşkil etmektedir.

2. İktisadî Liberalizm :

Fransız ihtilâli ile iktidarı elde eden burjuvazi, aynı zamanda liberal iktisat nazariyelerinin daha ziyade yayılmasına zemin hazırladı. Meselâ A. Smith'

2) XIX. asrın 'Azerbaycan şâirlerinden Sâbir'in şu parçası da bu harekete işaret sayılır:

Gocamışam dişim yok!

Kebapçıyam şişim yok!

Bu dünyada keyf sürem,

O dünyada işim yok!

Bununla beraber «bu - yan» sevgisinin «o - yan» ilgisi ve düşüncesi aleyhine, onu red ve inkârı gerektirici olduğunu sanmamalıdır. Kapitalizmin olduğu kadar sosyalizmin de din felsefeleriyle anlaşılan, hatta dinlerin hayatı ve «buyan»ı sevdirci, ekonomik faaliyeti harekete getirici yönleri de vardır. Bu nokta din ve iktisat sosyolojilerinin ana ve ortak problemlerinden birini teşkil etmektedir.

in eserindeki ana fikirler 1803 te Fransız iktisatçısı Jean Batiste Say tarafından "İktisat kitabı - Traité d'Economie politique" ismi ile neşredildi³. Bilindiği gibi gerek **Smith**, gerek **Say** içtimaî mesele karşısında çok nikbindirler. Büyük sanayi, kapitalizm, rekabet, servetin ve sermayenin terakümü alt tabakalara da refah temin edecektir. Esasen bu gibi fikirler, fikir haline gelmeden evvel XVIII. asır Fransa'sında asıl içtimaî realitenin zihnî ihtiyaçları halinde ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Fakat aynı zamanda içtimaî meseleyi halledilmiş olmaktan uzak gören cereyanlar da için için hazırlanmaktan geri kalmıyor. Bizzat XVIII. asır, henüz şuuruna ermemiş bir "Sinaî emekçiler zümresi - Proletariat"ni hazırlamakta, liberalizmin tam aksi bir iktisat görüşüne, meydana verecek vaziyetler doğurmaktadır. Daha ihtilâl cereyan ederken Hegel ve Marx diyalektikleri için antitez sayılacak hâdisenin unsurları meydana çıkıyor. Gerçi henüz XVIII. asrın istediği sentez yeni teessüs etmiştir. Yeni bir antiteze lüzum yoktur. Lâkin hâdiseler bu mantikî muhakemeye meydan vermiyecek kadar dinamik ve hareketli. Bunun için olmalıdır ki 1803 de **Say**'nin eseri intişar eder etmez muhalif kanaat sahibi olan iktisadî eserler neşrolundu. Meselâ Ferrier 1804 te "Ticaret ile münasebetleri bakımından hükûmet - Gouvernement. considéré dans ses rapports avec le Commerce"i neşretti ve sonraki yirmi sene içinde üç defa basıldı **Aubert de Vitry** 1815 de "Sefaletin

3) Bizde ilk tesirini gösteren Avrupalı iktisatçılardan birinin de J. B. Say olduğu zannediliyor. Bu hususta bakılabilir: Z.F.: Bizde Avrupavari İktisatçılık, İş. 1934, Sayı: 1, 10.

ve umumî saadetin hakikî sebepleri hakkında araştırmalar - Recherches sur les vraies causes de la misère et de l'afélicité publique" isimli kitabı çıkardı. Keza **Ganil** "İktisat nazariyesi - La théorie de l'économi politique" isimli eserini neşreyledi. Bütün bu gibi müellifler, **Say**'nin iktisadî liberalizmine ve içtimaî adalet meselesi karşısındaki nikbinliğine hücum etmekte müttefikler. Meselâ bunlardan **de Vitry**, iktisatçıların iddiasına rağmen milletler içinde servet terakkümünün harice karşı da o milletleri kuvvetli bulunduracağından şüphe ediyordu. Bu halin doğurduğu netice "altın"a sahip olmayanları sahip olanların keyfine bırakmaktan başka bir şey değildir. Böylece çirkin ve frensiz ihtirasları kışkırtmak suretile cemiyet dahilindeki "Nizamsızlık - Désordre" tohumunu bir düziye beslemektedir¹.

Şunu da söyliyelim ki bu reaksiyon yalnız iktisatçılara ait değildir. Eflâtun'dan beri devam eden İçtimaî Mesele, evvelce de izah ettiğimiz gibi ütö-pist seciyesini kaybedip sosyalizm şekline çevriliyor. Şimdi bu değişiklik mekanizmasını tahlil edeceğiz ve XIX. asırla birlikte beliren, gerek dâvâları, gerek tenkit tarzları itibarile hiç te ütö-pizme benzemiyen bu yeni İçtimaî Mesele safhasını bu yeni ve gerek;ek sosyalizmi görmeğe çalışacağız.

3. Sosyoloji ve Sosyalizm :

XIX. asırla başlayan hakikî sosyalizm temayülünü tetkike başlamadan önce biri içtimaiyatla, diğeri içtimaî romanla alâkalı iki noktaya temas ede-

4) Bk. A. de Vitry: Rechérches sur les vraies Causes de la misère et de la félicité publique, Paris, 1815, Sf. 30.

ceğiz. Fransız ihtilâlinden evvelki Fransız içtimaî sınıflar ehramını birlikte incelediğimiz zaman nasıl alt tabakada bulunan "Üçüncü tabaka veya sınıf - Tiers-état"nın, yani burjuvazinin üst tabaka olmak istediğini görmüştük. Keza yine görmüştük ki ihtilâlden önce ve ihtilâl devamınca bu tabaka, müşterek düşmana karşı köylüler ve işçilerle beraberdir, daha doğrusu köylüler ve işçiler onunla birlikte hareket etmektedir. Fakat ihtilâl gerçekleşikten sonra köylüler değilse bile (çünkü "A chacun son champs - Herkese kendi tarlası" formülü artık onlara tatbik edilmiş bulunuyor) proleterler vaziyetin neye müncer olduğunu farketmişler, belki de bir kısım sosyalist müelliflerin psikolojik tahlillerine bakılırsa burjuvaziye desteklemekten pişmanlık bile duymuşlardır. Herhalde Fransız ihtilâli devam ederken ve bilhassa sonraki ehramın alt kısmını işgal edenler içinde proleterlerin de ehram ortalarına çıkma temayülünü taşımağa başladıkları aşikârdır⁵. İşte sosyolojinin yardımı ile tasavvur ettiğimiz bu içtimaî sınıflar ehramı karşısında altta bulunanların üste çıkma arzuları ve bu hususta husule gelen ce-

5) Bk. L. Lévy - Bruhl: Comte'un felsefesi, 1939 - 1942, Fındıkoğlu tercümesi, C. I Sf, 8. Bu vesile ile «Sociologie», «Socialisme» ve «Question sociale» tâbirlerindeki «social - içtimaî» kelimesinin aynı oluşuna işaret edelim. Sosyalist Jaurès ile Sosyolog Durkheim'ın Yüksek Muallim Mektebinden aynı zamanda çıkmaları her ikisinin de hem sosyoloji, hem sosyalizm hakkında neşriyatta bulunmaları, üzerinde durulacak bir nokta olsa gerektir. Sosyoloji ile sosyalizmi birleştiren ve «Sosyalist hareketin sosyolojisi»ne hasredilen Derslerimiz de aynı beraberlikten ilham almaktadır.

reyan, modern sosyalizmin siyasî ve iktisadî dâvasını teşkil edecek, muhtelif cemiyet ilimleri kendi zaviyelerinden içtimaî meselenin çeşitli taraflarını araştıracaklardır. İlk sosyalist müelliflerden biri olan Saint - Simon ile "Logos" (Yunanca: kelam, bilgi, mantık), "socius" (Lâtince: arkadaş, refik) unsurlarından **Sociologie** kelimesini vücade getiren Auguste Comte'un bir zamanlar yeni bir içtimaî nizam kaygusu için birlikte düşünüp çalıştıklarını söylemek kâfidir.

4. Sosyalizm ve İçtimaî Roman :

XIX. asrın gittikçe giffitleşen içtimaî meseleleri karşısında devrin romancılığı nasıl bir tavır takındı? Hemen söyleyelim ki bu asırda roman, hususile içtimaî meselenin en girift bir manzara arzettiği Fransa'da, kökten bir değişiklik geçirdi ve âdeta "içtimaîleşti". Nitekim İngiltere'de de kadın ve çocuk mesaisini tanzim eden 1847 kanunundan evvelki içtimaî vaziyet, İngiltere'de içtimaî romanın doğmasına sebep olmuş⁶, ayrıca parlamento, vaziyeti anketlerle tesbit etmişti. İçtimaî roman, bu anketlerin getirdiği müşahede ve malzemeler üzerine kuruldu⁷.

6) Bk. L. Cazmian : Le roman social en Agleterre, 1904.

7) Meselâ şu müşahedeyi kaydedelim: «Bradly'de işçiliğe başladığım zaman yedi yaşında idim. İşim yün ipliği işi idi. Mesai saati sabahın beşinden akşamın sekizine kadar devam ediyordu. Yalnız arada bir otuz dakikalık bir fasıla vardı. Bu fasıla istirahat ve yemek için idi. Öğleden sonra ne yemek, ne istirahat mümkün değildi. Yemeklerimiz ayak üzerinde ve iş esnasında yerdik. İş müddetim 14,5 saat idi. Ücretim haftada üç frankı biraz geçiyordu.. Bu işde biz el

Fransa'da da durum aynı. 1800 den 1900 e kadar Fransa'da 57,300 romanı mevzularına göre inceliyen **Ph. Audebrand**, fuhuş, cinnet ve fücûr üzerine yazılmış olanların çokluğuna dikkatimizi çekiyor⁸. *Revue des Revues* 1901 Şubat ve Mart nüshaları.

Şüphesiz bu gibi haller birer neticedir. Bu neticeyi hazırlayan sebepler sosyal, hususile iktisadî mahiyet taşımaktadırlar. Bruntièrè'in para meselesile servet endişesinin nasıl roman mevzuu yaptığını⁹, Alfred ve Vigny'nin ise "insanın nadiren, cemiyetin ise daima haksızlık yaptığını"¹⁰ söylemeleri hep aynı sebeplerin tesiri altındadır. Hugo, "Sefiller"de tasvir ettiği içtimaî hayatın vebalini "Kader - Fatalité"e, alinyazısına yüklemekle beraber içtimaî müesseseleri de mes'ul tutmaktadır¹¹. Bilhassa asrın sonuna doğru "Natüralist roman"ı geliştiren E. Zola. aynı zamanda müstakbel yarınki cemiyet hayalini de tasvirden geri kalmamış, "Débacle"da "ebedî insanlığın muhakkak olan gençleşmesi, ümit eden ve çalışan kimseye va'dedilen kurtuluş" düşüncesi hâ-

li kadar çocuktuk ve daima içimizden bir düzineden fazlası işten dolayı hasta idi. Bir değnek de bu çocukları işte tutmak için kullanılırdı. Kamçılarla işi, başlı başına bir us. tabaşına havale edilmiş bulunuyordu... ilh.» Bk. A. Malet: *Revolution, Empire*, 1929, Sf. 585.

8) Bk. Ph. Audebrand: *Cent ans du roman français*,

9) Bk. Bruntièrè: *Le roman naturaliste*, Sf. 17.

10) Bk. Bruntièrè: *Manuel de l'histoire de la littérature française*, C. 1, Sf. 223.

11) Bk. E. Tavernier: *La moral et l'esprit laïque*, «Le roman» faslı, 1903, Sf. 27.

kim değil midir? Hele "Fécondité"de bu düşünceler daha da kuvvetlidir¹².

Umumiyetle XIX. asırdaki, hususile Fransa'nın XIX. asrındaki içtimai meselenin romana nasıl aktettiğine böylece işaret ettikten sonra bunlar içinden en karakteristik olan birini seçerek mevzuumuz bakımından, hususile "Sosyalizm - sosyoloji - sosyal roman üçlülüğü"nün unsurları arasındaki bağıllığı göstermek maksadı ile tahlile çalışacağız¹³.

Seçtiğimiz bu misâl meşhur Fransız edip ve şairi Victor Hugo'nun romanlarından "Sefiller" romanıdır¹⁴. Gerçekten 1789 dan sonraki Fransa'da iç-

12) «Ah! que l'éternelle fécondité monte toujours, que la semence humaine soit emportée par dessus les frontières, aille peupler au loin les déserts incultes, élargisse l'humanité dans les siècles à venir...»

13) Bu mevzu hakkında More'u nUtopia'sını çevirenlerden S. E. bir müzahabesi tavsiyeye değer: İçtimai roman, «Felsefî ve içtimai konferanslar»ın birinci cildi, İş neşriyatından, 1938. Muharrir, XIX. asır Fransasının içtimai romanını bir çok misâllerle izaha başlarken içtimai romanın şu bir kaç tarifini de naklediyor:

«İçtimai roman, cemiyetin halini gösteren romandır» — «İçtimai roman, muayyen bir kitlenin muayyen bir devredekî içtimai problemlerini müşahhas bir şekilde gösteren eserdir.» — «İçtimai roman, içinde yaşadığımız muhitin tablosudur.» — «İçtimai roman cemiyetin hastalığını teşhis eden ve tedavi çarelerini telkin eden realist müşahhededir.» — «İçtimai roman hayata tatbik edilmiş bir sosyolojidir» ... ilh., Sf. 49.

14) Malûm olduğu üzere Hugo (1802 - 1885), 1848 ihtilâlinde sonra Fransa meclisine girmiş, hürriyet uğrunda mücadele etmiştir. Bir aralık siyasî sebeplerden dolayı Pa-

timai meselenin yeniden baş gösterdiğini bu roman kadar hiç bir şey canlı ve müşahhas bir surette ifade edemez. Esasen roman sahibi, romanvâri bir içtimaî mesele teşrihi yaptığını, herkesin dikkatini bu meseleye çekmek için edebî şekli tercih eylediğini daha girişinde de söylemektedir¹⁵. Modern sosyalizm temayülünün iki unsuruna tekabül eden iki içtimaî sınıf tipini pek güzel canlandıran bu romandan bir iki sahifeyi nakletmeği çok faydalı buluyoruz.¹⁶

Proleter tipinin XIX. asırdaki içtimaî meseleye başkalık verdiğine, evvelki asırlarda tam şekilde mevcut olmayan iki yeni içtimaî sınıfın bu asırda va-

ris'den ayrıldı ve 1870 de üçüncü Cumhuriyet kurulunca avdet etti. Panteon'da yatan Hugo, edebî olduğu kadar içtimaî ve siyasî roller de oynamış bir şahsiyettir. Romanları arasında «Deniz ameleleri - Les travailleurs de la mer» ve «Sefiller - Les Misérables» içtimaî mesele tarihçesine girecek eserleridir. Şiirlerinde devrinin içtimaî psikolojisini aksetmiştir.

(15) Bk. V. Hugo: Sefiller, Ş. Şami terremesi, İstanbul, 1934, C. 1. Mukaddeme: «...Asrımızın üç meselesi, yani insanın esafil güruhu namı ile terzili, kadının açlık mecburiyeti ile zillile düşmesi, çocuğun beslenemeyip mahvolması meseleleri hallolunmadıkça... bu kabilden kitapların faydasız olmaması iktiza etse gerektir.»

16) Bu vesile ile kötü ve çirkin bir «İdeoloji hastalığı» ile illetli olmıyan bir Türk sosyal romancılığının ve mahsullerinin Türk sosyolojisi için faydalı malzeme kaynakları olabileceğine işaret etmek isteriz. Amelî derslerimizde bu çeşit konuların alaka duyacak talebelerimizin Türk romanları etrafında yapacakları sosyal tahliller Dersler için de faydalı olacaktır.

kıa olmasından ileri geldiğine bir çok vesilelerle işaret ettik. Hugo'nun romanında bütün hususiyetlerle tasvir edilen iki tipten biri proletaryaya, diğeri burjuvaziye mensuptur. Bütün içtimaî mesele, 1800 den itibaren ana çizgileri içinde, sınıf şuuru ile beliren bu iki tip insan zümresi arasındaki münasebet etrafında teşekkül etmektedir.

5. "Sefiller"i Tahlil : Fantine ve Madlein Baba

Önce konu etrafında birkaç kelime. Montefermier ismindeki küçük kasabasından evvelce 1808 de Paris'e giden Fransız işçi kızı, Fantine, başından geçen maceralar sonunda gayri meşru bir çocuk sahibi. 1818 de Paris'te de işsiz kalmış, kasabasına gitmek üzere arkasında çocuğu, yaya yola çıkmış, yolda uğradığı bir kasabanın sokağında rastladığı bir kadınla ecîrlik durumu hakkında uzun uzun konuşmuştur¹⁷. 1808 - 1818 arasında romanın kahrama-

17) Bk. V. Hugo: Sefiller. . Sami tercemesi, İstanbul C. 1, Sf. 291. Bu konuşmalardan bir parça:

— Görüyorsunuz, kızımı memleketime götüremem. Tutacağım iş buna müsaade edemez. Bir kadın, çocuğu yanında bulunursa, hiç bir vakit iş bulamaz... Hem de ben çok vakit kalamam, çabuk dönerim. Çocuğumu tutar mısınız?

Madam bakalım dedi. Fantine ilâve etti:

— Ayda altı frank verebilirim.

Kadın bu sözü söyler söylemez lokantanın içinden bir erkek sesi:

— Yedi franktan aşağı olmaz, dedi, altı aylığı da peşin verilmeli.

— Veririm!

Erkek sesi:

nı olan Fantine, sefalet içinde bocalarken, kasabası hayli ilerlemiştir. Neden? Çünkü “İki senedenberi bu kasabada küçük yerler için pek büyük vukuat hükmünde olan sınaî mühim bir terakki vukua gelmişti. Bunun bahsimizle alâkası olduğundan tafsili, belki dikkatle okunmasının ihtarı faydadan hali değildir.”

M. kasabasında, ötedenberi İngiltere ve Almanya’nın siyah camlarını taklit etmek san’atı bulunmuştu. Bu camları yapmak için lâzım olan maddeler burada fazlaca vardı. Fantaine avdetinde bu kasabada bu zanaat fevkalâde bir terakki bulmuş idi. 1815 senesinin sonlarında oraya meçhul bir adam gelmiş, camların imalinde reçine yerine bir nevi zank kullanmağı, hususile bileziklerin imalâtında bazı kolaylıklar icad ve talim etmişti...

Bu küçük değişiklik de, zanaatın birdenbire parlayıp terakki etmesine sebep olmuştu. Hakikaten bu küçük tebeddül, sarfolunan maddelerin pek çok ucuz olmasına sebep olmuş, bu ucuzluk evvelâ amele gündeliklerini, bu veçhile memleketin terfih edilmesini, saniyen işin islahı ile, mamulâtın daha ziyade revaç bulmasını, sonra da bu mamulâtı daha ucuz vererek, daha ziyade sarfetmeğı, böylece fabrika işlerinin çoğalmasını intaç etmişti...

Bu suretle bir fikirden üç menfaat doğmuştu.

— Bundan başka ilk masarif için de on beş frank lâzım.
Madam:

— Hepsi elli yedi frank! dedi.

— Veririm. Seksen frankım var. Yaya yürüsem memleketime gitmekliğime kâfi olacak kadar param kalacak. Ora da kazanıp, bir miktar para biriktirince sonra çocuğumu aramağa gelirim!

Üç sene geçmeden hem bu icadın sahibi zengin olmuş, hem de etrafındakilerin hepsini zengin etmişti. Bu adam o memleketin ahalisinden değil, bir yabancı idi. Asıl ve neslinden kimsenin haberi yoktu, geçmiş ahvalinden pek az şey biliniyordu. Bu memlekete pek az, nihayet yüz frank kadar bir para ile gelmiş olduğunu rivayet ederlerdi. Bu küçük sermaye ile hem kendisi zenginleşmiş, hem de bu kadar halkı zenginliğe kavuşturmuş idi. M. kasabasına geldiği vakit, kıyafetinde, tavrında, lisanında bir amele hali vardı.

Anlaşıldığına göre bu adam kendini tehlikeye atarak, ateşin içine girip, yanmak üzere bulunan iki çocuğu kurtarmıştı. Bunlar jandarmâ yüzbaşısının çocukları idi. Bu sebepten kendisinden yol teskiresi istemek, kimsenin hatırına gelmemişti. O vakit ismini öğrenmişlerdi: Madlein Baba! Meharetle yaşattığı bu zanaatin çabucak ilerlemesi sayesinde kasaba büyük bir muamelâtı ticariye merkezi hükmüne geçmişti. Siyah camdan yapılmış zinete müteallik şeylerin en ziyade sarfolunduğu yer İspanya olduğundan, oradan her sene pek külliyetli siparişler olurdu. Kasaba bu işde Londra ve Berlin ile rekabet edecek bir hale gelmişti. Madlein Baba bundan o derece istifade etti ki işe başladığının ikinci sene si büyük bir fabrika yaptırdı ve fabrikayı iki daireye taksim edip bu dairelerin birinde erkek, diğerinde kadın amele kullanmağa başladı. Aç kalan herkes, oraya gidince, hem yiyecek ekmek, hem işleyecek iş bulacağından emin idi. Madlein Baba erkeklerden çalışkanlık, kadınlardan iyi ahlâk ve cümlesinden samimiyet isterdi. Bununla beraber erkekleri kadınlardan ayırmak, kadınlarla kızların namuslu kalmasına hizmet etmek için, fabrikasını iki dai-

reye ayırma fikrinden kendisini kimse çeviremezdi. M. kasabası müstahkem bir mevki olduğu ve içinde asker bulunduğu için sefahatin ahlâkı bozması düşüncesile namusun muhafazasına her şeyden ziyade dikkat ederdi. Kendisinin o kasabaya gelmesi Allah'ın bir inayeti, kaderin bir ihsanı idi. Madlein Baba, gelmezden evvel kasabada günden güne bir gerilik hiss olunmakta idi. Şimdi herkes hayat buldu. İşsizliğin ve sefahatin adı işitilmez oldu. Her bir fakir cebi yokdu ki içinde biraz para bulunmasın, hiç bir fakir evi yoktu ki içinde biraz sevinç görünmesin...

Madlein Baba bu umumî bahtiyarlık içinde bulunuyordu. Lâkin onda tüccarlarda aslâ görülmeyen bir hal vardı. Birinci derece düşündüğü şey kendi istifadesi değildi. Başkalarını pek çok ve kendisini pek az düşünür gibi görünüyordu. 1820 tarihinde Lafit bankasında 630,000 frank parası bulunduğu biliniyordu. Lâkin bu parayı bir tarafa koymazdan evvel kasaba ve fakirler için bir milyondan ziyade sarfetmiş idi...

Fazla uzatmıyalım. Kasabanın hastahanesine yatak ilâve etmiş, iki mektep yaptırmış, devletin muallimlere verdiği ücretleri az bulduğu için arttırmıştır. Kasabada "her taraftan istifade edip zengin olmak isteyen bir adam!" dedikodusu çıkmıştır. Kasabanın mebusu "Allah fikri ile açıktan açığa istihza eden biri"dir. Fakat Madlein Babanın kasabada dindar bir hayat sürdüğünü görünce onun halk tarafından mebus seçileceğini düşünerek kiliseye gitmeğe başlamıştır! Nihayet 1819 da kasabanın belediye reisliği Kral tarafından kendisine verilmişse de reddetmiştir. Keza verilen bir madalyayı da kabul etmemiştir. Halk bu hal karşısında ne hüküm vere-

ceğini bilmiyor! Nihayet halkın ve amelenin teveccühünü kazanmıştır. 1820 senesinde kral yine belediye reisliğini teklif ediyor, halkın da ricası üzerine nihayet kabul ediyor. ilh¹⁸...

8. Proleter ve Burjuva Psikolojisi

Hugo'nun bu vesile ile âdeta burjuva faziletlerini ortaya koyuşunu, liberalizmin, büyük sanayiın adı geçen kasabaya bir mânâda refah ve saadet getirmesini anlatışını bir tarafa bırakalım. Yalnız bununla içtimaî meselenin artık halledilmiş olmadığına dair olan işaretlerine parmak basalım. Muhakkak olan şu ki 1808 - 1818 arasında cereyan eden bu nevden hâdiseler bir düziye büyüyecek, hattâ bida-yette birbirlerine belki sempatik olan bu iki tipin, yani kapitalist ile proleterin haleti ruhiyelerinde radikal bir muhalefet vücade getirecek, XVIII. asır müelliflerinin gayri menkul mülkiyet müessesesine olan hücumları XIX. asırda bir takım müelliflerce menkul mülkiyete, yani kapitale yöneltilecektir. Hattâ bu müelliflerden Fransız Saint-Simon'da, İtalyan müelliflerinden XIX. asır içtimaî meselesini başkalarına delil olacak yeni kelimeler görülecektir. Gerçekten evvelkisi benim bildiğime göre ilk defa "Pro-létaire - Proleter emekçi, yalnız emeği ile geçinebilen işçi", ikinciler de, ilk Derslerimizden birinde işaret ettiğimiz gibi "Socialismo - Sosyalizm" tabirle-

18) Bk. Kz. C. I, Sf. 314. Bu suretle «Sefiller», aynı zamanda burjuvazinin iktisadî ve içtimaî rolünü, fazilet dolu terbiye prensiplerini de izah ediyor. Hugo'nun bu izahında kendisinin amele sosyalizminden ziyade demokrat burjuvaziye taraftar olduğu da hiss olunmaktadır.

rini kullanacaklardır. Nihayet "Bourgeois - Burjuva, şehirli, şehri, kentli" kelimesi, XIX. asırdan evvelki mütevazi mânâsını kaybedecek, şuuruna ermiş, iktidar sandalyasını ele geçirmek ihtirası peşinde koşmuş ve nihayet muvaffak olmuş bir sınıfa delâlet edecektir. Yukarıda bir parçasının kısa bir tahlilini yaptığımız romanın isimlerini kullanarak diyeceğiz ki artık Fantine nevinden erkek ve kadın amele çoğalıyor, Madelein Baba'ya benzer müteşebbisler de organize oluyorlar. Asrın başlangıcındaki karşılıklı sevgi, tabii ve zaruri olarak yavaş yavaş kaybolmaktadır. İşte modern sosyalizmi hazırlayan içtimai zeminin hususiyeti bu noktada görülmelidir.

9. XIX. Asır Sosyalistleri :

Bu zemin üzerine XIX asrın kendine has olan içtimai meselesini ele alan sosyalistleri şimdi tetkike başlayacağız. Asıl sosyalizm tarihi bu müelliflerle mi başlıyor? Yoksa Eflâtun ile başlayan sosyalizm tarihi içinde bu müellifler ayrı bir faslın mevzuunu mu teşkil ediyorlar? Bu suallerin cevabı gerek evvelce vermeğe çalıştığımız sosyalizm tarihi gerek son fasıllardaki izahlarımızla beliren neticele: karşılaştırılmak suretile verilebilir.

XIX. asrın ilk yarısında yaşamış ve tesir etmiş Fransız sosyalistlerinin hepsini birer birer tetkik etmeğe Dersler'imizin kadrosu müsait değildir. Bu yüzden bir seçme zarureti vardır. Bütün İçtimai Me-selecilerin adlarını, doğuşları itibarile sıraya sokan tabloya bakıldığı zaman böyle bir seçmenin ne derece güç olduğu anlaşılır. Seçme, hareket noktasına göre başka başka neticeler verecektir. Bizim seçimize rehberlik eden görüş şudur: Sosyalizm ta-

rihinin mütefekkirlerinden olan Karl Marx bakımından en çok hangileri üzerinde durmalı? Bu sorunun cevabını üç isimde topluyoruz: **Sismondi, Saint - Simon, Fourier.**

İkinci Fesil

SİMON DE SİSMONDI

1. Sismondi ve Hayatı :

Şimdi asıl Sosyalizm asrı olduğunu geçen Ders-
te belirttiğimiz XIX. asrı, nazariyecilerle beraber
gözönüne alacağız. İlk olarak bir taraftan iktisat ve
iktisadî doktrinler, öteyandan sosyalizm tarihi ve
sosyolojisi bakımlarından son derece ehemmiyetli
bir doktrini yoklıyacağız. Bu doktrinin sahibi ırkı ile
İtalyan, kültürel çevresi bakımından Fransız, doğuş
yeri ve siyasî tâbiiyeti itibariyle de İsviçreli olan bir
mütefekkidir: **Simon de Sismondi**.

Asıl ismi Jean - Charles - Léonard Simond de
Sismondi olan müellifimiz Cenevrelidir. Aslen İtal-
yan olan Sismondi ailesi Dauphiné'de yerleşip Cal-
venieme'i kabul ettikten sonra Cenevre'ye göç et-
mişti. Sismondi bu aile içinde 9/Mayıs/1773 de doğ-
du. Protestan papazı olan babası onu Lyon'da bir
bankada çalıştırttı. Fakat Fransız ihtilâli yalnız Sis-
mondi'nin Lyon'daki bankacılık çalışmasına mâni ol-
madı, aynı zamanda İsviçre'deki Sismondi ailesinin
İngiltere ve İtalya'ya göç etmesi neticesini de do-
ğurmuştu.

Sismondi ilk zamanlarda edebî ve felsefî meselelerle meşgul oluyordu. Hayli gezip dolaştıktan sonra 1817 de onun İsviçre’de “Cenup Avrupa Edebiyatı” mevzuu üzerinde bir seri konferans verdiğini görüyoruz. Bu sırada siyasî meselelere karıştı, hattâ Cenevre’nin İsviçre Cumhuriyetine verilmesine teessüs etti. Napolyonla görüştü, nişan teklifleriyle karşılaştı ise de bu nişanların sonradan hürriyetine mâni olacağını düşünerek reddetti. Devrin “Beyaz dehşet - Terreur blanche”ini acı ve ızdırabla karşıladı. Bir çok neşriyatında bu ızdırabın akisleri görülmektedir.

Sismondi 1819 da bir İngiliz kıızıyla evleniyor. Daha evvel de İngiltere’yi görmüştü. İlk zamanlarda iktisadî telâkki itibariyle “Serbest mübadeleci - Libre échangiste” olan ve A. Smith’i takip eden sismondi, İngiliz proletaryasının arzettiği sefalet manzarası karşısında telâkkisini değiştirdi. Kendisini sosyalizm tarihine mal eden, daha doğrusu liberalizme aleyhtar yapan “İktisadın Yeni Prensipleri” isimindeki eser işte bu devrenin mahsulüdür.

Sismondi hayatının sonlarında kendisini başlangıçtaki tarihî tetkiklere hasretti. 1833 de Manevî İlimler Akademisine âza seçildi...

Siyasî ve içtimaî cereyanları itibariyle buhranlı bir devri şahsiyetinde temsil eden Sismondi 1842 de öldü.

2. Eserleri :

Sismondi ilk defa İngiliz Adam Smith’in ve Fransız Say’nin liberalizmini kabul ve izah eden eseriyle neşriyata başladı. Bu eserin ismi “Ticarî Servet - La richasse commerciale” olup 1803 de çıkmıştır.

Fakat sonraki eserleriyle ilk kitabı arasında sanki ayrı müelliflere ait imiş gibi prensip ayrılıkları vardır. Bu ayrılıklar bizzat Sismondi'nin ifadesi ile "Vakıalar ve müşahedeler - Les faits et les observations" a sahip olmadan önce mevcut bir doktrine bağlanma haleti ruhiyesi ile, aynı adamın müşahedeleri bizzat yapan haleti ruhiyesi arasındaki ayrılıklarda aranmalıdır.

Gerçekten ilk eserinin neşrinden sonra Sismondi, kuzey ve orta Avrupa'nın derin değişikliklere maruz kalan memleketlerini gezdi ve haklarında bilgi topladı. 1818 de İngiltere'ye, iktisadî ve içtimaî meselelerin ilk beşiği olan bu sanayi memleketine bir seyahat yaptı. O sırada Edinburg Ansiklopedisi kendisinden "İktisat" maddesini yazmasını istedi. 1820 ye doğru intişar eden ve "Yeni İktisat Prensipleri - Nouveaux principes d'Economie politique" isimli ikinci eseri işte bu Ansiklopedi maddesinin muhteviyatını daha etraflı surette ele almıştır. Üçüncü kitabı 1837 de neşredilen "İktisada Dair Tetkikler - Etudes sur L'Economie politique" dir.

Bunlardan başka zamanında iktisatçı şöhretinden evvel tarihçi şöhretine sahip olmasını temin eden iki tarihî eseri de zikre değer. Bunların isimleri "İtalya Cumhuriyetlerinin Tarihi - Histoire des Républiques Italiennes" ve "Fransızların Tarihi - Histoire des Français" dir.

Sismondi'nin çok geniş kültürünü gösteren eserlerini tarih sırasıyle şunlardır :

- 1 — Tableau de l'agriculture toscane, Genève, 1794.
- 2 — De la richesse commerciale, Geneve, 1803. C. I, II.

- 3 — Histoire des républiques Italiennes du moyen âge, 1807-1818, C. IXVI (ikinci basılışı 1825 dedir).
- 4 — Du papier - monnaie dans les Etats autrichiens et des moyens de le supprimer, Weimar, 1810.
- 5 — Littérature du Midi de l'Europe, Paris 1817; C. I-IV.
- 6 — L'Examen de la constitution Française, Paris 1815 (Moniteur gazetesinde tefrika edilen bu eser, Sismondi'nin Fransa taraftarlığını göstermektedir.)
- 7 — Journal, 1863 Paris.
- 8 — Correspondance avec Mile de Sainte - Aulaire, 1863 Paris.
- 9 — Lettres à Mme d'Albany, Paris 1864.
- 10 — Les nouveaux principes déconomie politique, yahut De la richesse dans ses rapports avec la population, Paris C. I-II, 1819; (Bu eser, Sismondi'nin iki numaralı eserindeki liberalizmden müdahaleciliğe ve sosyalizme dönüşünün ilk vesikasıdır).
- 11 — Etudes des sciences sociales, Paris, 1836; C. I-III.
- 12 — Julia Şevera yahut L'An 492, Paris 1822, C. I-II (Bu eser romanvâri olup Walter Scott gibi Galo-Romen ırklarını tasvir eder).
- 13 — Histoire de la chute de l'Empire romaine, Paris, 1821.
- 14 — Histoire des Français, Paris 1821-44, C. XXXI.
- 15 — Revue Encyclopédique'de bir çok makaleleri.

3. Ana Düşüncesi :

İlk eserini Liberalizme hasreden Sismondi nasıl bir saik ile sonradan büsbütün aykırı bir çığırda yürüdü? Yukarıda söylediğimiz gibi yaptığı seyahatin canlı müşahedeleri kendisini aydınlatınca iktisat ilmine başka bir istikamet vermek lüzumunu duydu. Bu yeni yön, iktisadî hâdiselere "insanî - humaine" gözle bakmaktan ve yalnız iktisadî eşya ile alâkadar olan iktisada daha ziyade o eşyayı istihsal ve istihlâk eden insan unsurunu sokmaktan ibarettir. Bunun içindir ki Almanya'da "İçtimaî Siyaset - Sozialpolitik", Fransa'da "İçtimaî iktisat - Economie sociale" denen ve ekonomik realiteye insan ve emek unsurunu sokan yeni bir bilgi disiplininin tarihçesi umumiyetle sismondi ile başlamaktadır¹. Bildiğiniz veçhile liberal iktisat, istihsal fazlalığından doğan buhranları kabul etmiyerek bunun bilâkis eşya fiyatlarını indireceğini, fiyatlar inince müteşebbisleri başka çeşit istihsellere sevkedeceğini düşünmektedirler. Bu arada "insan"ın mevzu dışında kaldığı âşikârdır. İstihsal fazlalığı dolayısıyla fabrika dışına atılan emekçilerin hali düşünülmemeli midir? Makine ve ihtisas dolayısıyla amelenin fazla istihsalın yapıldığı sanayi şubesinden başka bir şubede çalışabilmesi, intibak edebilmesi için bir zamanın geçmesi lâzım değil midir? Bu arada vücu-

1) Bu yeni sosyal ilmin ilk memleketteki iki adı, Türkiye'deki yüksek kültür müesseselerinin programlarına da aksetmiştir. Bir asır kadar eski olan Yüksek Ticaret ve İktisat Mektebi'nde Fransız, 1937 de İktisat Fakültesinin kurulmasından sonra ise Alman modellerinin tesiri görülmektedir.

de gelecek iktisadî dengesizlik aynı zamanda içtimâî dengesizlik sayılamaz mı? Müteşebbis, bir müddet istihsalî tanzim etmeden de durabilir, mukavemet edebilir. Fakat gündelikçi olan emekçi bu mukavemet kuvvetinden tabiatile mahrumdur. İşte içtimâî sefaletin başlangıcı!

Böyle bir taraftan “fazla istihsal surproduction”, öteyandan bundan doğan işsizlik ve sefalet Sismon-di'deki içtimâî meselenin, başka bir ifade ile Sismondîvâri sosyalizmin iki ehemmiyetli unsurunu teşkil etmektedir.

4. Çevresi :

Bu iki unsuru daha iyi belirtmek için Sismon-di'nin mensup olduğu Fransız kültür çevresini alâkadar eden bir tablo çizmeğe çalışalım ve bundan evvelki bahisde “Sefiller”den naklettiğimiz sahifelerin fazlasıyla aydınlattığı tabloyu rakamlarla daha iyi belirtelim. 1804-1815 arasındaki **Empire** devri, burjuvazinin iktidar sandalyesine yerleştiği bir çağdır. İdare mevkilerini ele geçiren burjuvazi, biraz sonra 1804 de ilân edilen Fransız Medenî Kanunu ile ferdî mülkiyetin temelini hukukça sağlamlaştırıyor ve ceza kanunu ile de icabeden teminatı elde ediyor. Her ne kadar asalet erbabı kısmen Fransa'ya dönmekte ise de bir defa iktidâr mevkiine yerleşmiş olan burjuvazi bundan endişe etmemektedir. Öte taraftan halka ait vergilerin artmağa başlaması, hattâ seçim hakkının geniş ölçüde kullanılmaması burjuvaziyi pek alâkadar etmiyor görünmektedir 1815 - 1830 arasındaki Restorasyon bile kendisine çok zarar veriyor. İrtica kuvvetsiz ve fersizdir. Menkul mülkiyet sahibi olan

burjuvazi zaferinden emindir. Hükûmet, şekli Cumhuriyet olmuş, Meşrutiyet veya Mutlakiyet olmuş, ne ehemmiyeti var! Saray, burjuvaziye el uzatmak mecburiyetindedir, nitekim Madlein Baba'ya Krallık tarafından verilen nişanlar ve rütbeler bunun ifadesidir! Kralın, zarar gören asillere topraklarının parasını vermeğe kalkışması bile burjuvaziyi sinirlendirmemektedir. Zira verilen para, kendisine vaktiyle yardım etmiş olan "Halk"ın sırtından çıkıyor. Vaktiyle açığını kapamak maksadiyle davet edilen 1789 Etacenero'sunda üçüncü tabaka (yani burjuvazi) gayesine nail olmuştur. Şimdi yeni bütçe fazlalığı kendisini alâkadar etmemekte ve :

1800 de	825 milyon frank
1825 de	984 milyon frank
1830 da	1094 milyon frank

dan ibaret gideri bildiren bütçelere karşı bile kayıtsız kalmaktadır.

Yeni bir takım sosyal şartların tesiri altında ihtilâlden evvelki burjuvazi yerine bir başka sınıf memnuniyetsizlik psikolojisine sahiptir: **İşçi**. Nasıl burjuvazi 1789 da bütçe açığının neden ileri geldiğini sordu ise, şimdi de "Halk"ın bu bütçe açığının neden ileri geldiğini sorması lâzımdır. Büyük sanayi şehirlerinin morfolojisinde ve demoğrafisinde de bu başka içtimaî sınıfın meydana verdiği değişiklikler başta gelmektedir. Fransız ihtilâlinden önce dağınık yerlerde çalışan, bu itibar ile sınıf tesianüdünü temin edecek maddî şartlardan mahrum kalan proleterler, şimdi bu şartları elde etmişler, iktisadî rejimler arasındaki başkalık şuuru yavaş yavaş kavramaya başlamışlardır. Bu değişiklik şuuru evvelden mü-

tefekkirlerin “sezgi”lerinde belirecek, sonra 1830 u takip eden vukuat ile kitlelere yayılacaktır. İşte ilk defa asli İtalyan, doğuş itibariyle Cenevreli, kültür bakımından Fransız olan Sismondi, de bu “sezgi” sistemli bir formüle kavuşmuştur.

5. Fazla İstihsal ve İktisadî Buhranlar Nazariyesi :

Umumiyetle XIX. asır sosyalizminde, bilhassa Marxist doktrinde mühim bir mevkii olan buhran nazariyesi, eldeki tarihî bilgilere göre ilk evvel Sismondi tarafından ortaya atılmıştır. Mütefekkire göre makinenin yardımını gören sanayi, “fazla istihsal”e sebebiyet veriyor. Gerçi fazla istihsal hâdisesine liberal iktisatçılar da işaret etmişlerdi. Fakat onlar, başka bir istihsal şubesinin açılmasının fiyatların düşmesinden başka bir netice doğurmayacağını, hâdisenin içtimaî sınıfların vaziyetini alâkâdar eden bir tarafı bulunmadığını düşünmüşlerdir. Halbuki istihsalde terakki, talebin artmamasından ötürü zararlıdır. Eşyanın ucuza mal edilmesi arzusunun müstahsil tarafından güdülmesi ise faydasızdır. Zira sahipsiz ve teşkilâtsiz olan amele çok çalıştırılmakta, bu hususta müteşebbis herhangi bir kayıt karşısında bulunmamakta, üstelik daha fazla ucuz emek elde etmek için kadın ve çocuk emeğine de baş vurmaktadır. Nitekim gerek İngiltere’de, gerek Fransa’da kadın ve çocuk emeğinin kullanılması hâdisesi, sosyalizm temayülünü hazırlamağa çok hizmet etmiştir. Sismondi’nin düşünmeğe başladığı sırada 6-8 yaşındaki çocukların 8 metelik mukabilinde 14 saat çalıştırıldıklarına ait olan malûmatın benzerleri o devirde pek çoktu! Hu-

lâsa fazla istihsalden ileri gelen, hususile İngiltere'-de 1815, 1818, 1825 de zuhur eden ve bütün Avrupa'yı sarsan buhranlar, yalnız iktisadî değil, aynı zamanda içtimaîdir. Nikbin liberaller bu iktisadî buhranın yeni bir denge için başlangıç olduğunu düşünürsünler, Sismondi onu bedbin bir gözle takip etmekte ve sosyal sefaleti önliyecek bir içtimaî politikanın temel düşüncelerini hazırlamaktadır.

6. Sermaye ve Emek Münasebeti :

Liberalizm, XIX. asır başındaki İngiliz ve Fransız iktisatçılarına göre "Serveti artırma vasıtalarını araştırma - Chrématisitique"ya yardım ediyor. Bu, doğrudur. Fakat yine doğru bir vakıadır ki, aynı vaziyet sosyalistlere, bu arada Sismondi'ye endişe vermektedir. Servet ve sermayenin mahdut ellerde toplanması neticesini doğuran bu vakıa, aynı zamanda servet ve emek erbabını da birbirinden ayırıyor. Hattâ demin anlattığımız buhranlar da, fazla istihsalden değil, işte bu emeğin ücreti aynı kalmaktadır. Emek ücreti esasen asgarînin de aşağısında bulunuyor. XIX. asrın ilk çeyreğine ait amele ücretlerinin tetkiki, gündelik miktarının gündelikçinin yaşaması için icabeden masrafların ancak temin ettiğini göstermektedir. Büyük sanayiden, makine ve buhrandan, ilmî keşiflerden istifade eden sınıf, sermayedar sınıftır. Sismondi demek istiyor ki bu istifade her iki sınıfa şâmil olsaydı, yani sermaye ve emek münasebetlerine, husule gelen servet artışı, sermaye birikmesi hâdiseleri aynı derecede tesir etseydi fazla istihsal buhran doğurmayacaktı. Bunun için kapitalizm, memleket dahilindeki pazardan ümidi keserek hariçte pazar bile bulmağa koyulmuştur. "Yeni İktisat Prensipleri"ndeki şu satırlar, bilhassa Marx'ın sosyalizmini hazırlayan fikrî unsurlar bakı-

mından ehemmiyetlidir: “Küçük bir sayıya baliğ olan mülkiyet sahipleri arasında servetin birikimi neticesinde iç pazar gittikçe daralmakta, sanayi dışarıda pazar aramak zaruretleriyle karşılaşmaktadır.”

7. Fakirleşme :

Sismondi Fransız ihtilâlinden sonra burjuvaziden menfaatleri itibariyle ayrılan bir proletaryanın nasıl teşekkül ettiğini çok güzel izah etmektedir “İktisada dair tetkikler”de Proleter kelimesini çok şuurlu bir surette kullandığını şu satırlar gösteriyor: “Rekabetin doğurduğu umumî mücadele ortasında cemiyetin karşısında bulunduğu esaslı değişiklik... beşerî şartlar meyanına “Proleter - Prolétaire”in dahil olmasından ibarettir. Romalılardan alınan bu kelime her ne kadar eski ise de ifade ettiği sınıfın mevcudiyeti itibariyle tamamen yenidir.”

Nüfus meseleleri hakkında da alâka çekici fikirlere sahip olan Sismondi fakirleşme neticesinde ikinci sınıfın çocuk yapmasında değişiklik olduğunu söylüyor. Büyük sanayiden evvelki emekçi tipi, usta ile beraberdi. Buhran ve sarsılma meselesi yoktu, az çok teminatlı ve muayyen bir zaman için devam edecek bir hayatın şartlarına sahibdi. Şimdi bu emniyetten mahrum bir durumda, kapitalistin keyfine kalmıştır. Hesapsız ve plânsız olan rekabet ihtirasiyle tutuşmuş bulunan müteşebbisin herhangi bir “fazla istihsal”i büyük felâketleri mucip olmaktadır.

8. İçtimaî Islahat ve “Morcellisme” :

Sismondi içtimaî mesele karşısında nazarı ve temaşacı bir vaziyet takınmıyan, tesir etmek, içti-

maî bir iş görmek, aksiyonda bulunmak isteyen müel-
liflerdendir. Evvelâ liberalizmin “Bekçi Devlet” fik-
rine karşı gelmekle işe başlıyor. Ferdî menfaatlerin
serbest oyunu, âmme menfaatini temin etmekten
uzaktır, o halde bir nâzım lâzımdır, bu nâzım da
ancak Devlet olabilir.

Nâzım Devlet ilkin istihsalî tanzim eder ve ye-
ni sınaî keşiflerin âni, sarsıcı tatbikatını önler. Fa-
kat nasıl? Bu nâzımlığın tatbikî kıymeti neden iba-
rettir? Bu soru karşısında Sismondi, tereddüt için-
dedir. Bütün maksadı birbirinden uzun mesafelerle
ayrılan servet ile (Sismondi ekseriya **fortune** keli-
mesini kullanıyor) emeği birbirine yakınlaştırmaktır.
Yapılacak iş mutlaka bu yakınlaştırmayı hedef edin-
mekten ibarettir. Ziraatte mülkiyet sahibi köylü ti-
pinin çoğalmasını, sanayide işçi adedi pek mahdut
atölyelerin açılmasını, atölye içinde gündelikçiye
patronuna şerik olma imkânlarının verilmesini... ilh.
istemektedir.

Fakat bu hususta Devletin ve kanun koyucunun
müdahalesini, istemek hususunda Sismondi’nin kat’î
bir fikri yoktur. Şimdilik proleter sınıfının dertlerine
çare bulacak tedbirler ittihaz edilebilir. Meselâ ame-
leye birleşme ve sendika kurma hakkını tanımak,
çocukların çalıştırılmasını yasak etmek, pazar tati-
lini ihdas eylemek, ergin amelenin çalışma saatini
sınırlandırmak, hattâ ameleye ihtiyarlık, hastalık, iş-
sizlik zamanları için garanti vermek... ilh. lâzımdır
Hemen söyleyelim ki Sismondi, bu gibi tedbirlerin
alınmasını Devletten değil, büyük sanayicilerden
beklemekte, makineden ve büyük sanayiden edin-
dikleri kâra karşılık bu vazifeleri ifa etmelerini iste-
mekte, bu suretle Devletçe güdülecek bir içtimâî
politikadan ziyade, hususî sektör ve sendikacılık ta-

rafından sevk ve idare olunacak, tâbir caizse “Hususî İctimâî Politika” düşünmektedir.

İşte sadece sosyalizm tarihine girebilecek bir Sismondi’yi alâkadar eden fikirlerin başlıcaları. İktisat ve iktisadî doktrinler bakımından ehemmiyeti haiz fikirlerini bir tarafa bırakıyoruz.

9. Sismondi ve Sosyalizm :

Şimdi bir soru: Sismondi, sosyalist addedilebilir mi? Bu soruya yekten müsbet bir cevap verilemezse bile müellifimizin sosyalizmi alâkadar eden dağınık bazı mülâhazalarını belirtmeğe yarıyacaktır.

Sismondi’nin hareket noktası iktisadî bir mesele halinde göz önüne alınan istihsal hâdisesidir. Bir kısım ütöhistlerde görüldüğü gibi “iktisadî”yi fena görme psikolojisinden, iktisadî ihtiyaçları asgariye indirmeden uzağız. Müellifimizin meşgul olduğu bu hâdis, on dokuzuncu asır başına mahsus ve bir çok sosyalist mütefekkirlerin mevzuunu teşkil etmiş bir hâdisedir. O halde hareket noktası itibarıyla Sismondi sosyalist sayılmalıdır.

Umumî olan fakir ve zengin ayrılığından büsbütün başka, XVIII. ve XIX. asırlara mahsus yeni bir sınıf ikiliği, Sismondi’de gayet açık surette ortaya atılmıştır. Bu ikiliğin ise, modern sosyalizm dâvasının zeminini teşkil eylediği aşikârdır. Servet ve sermaye sınıf sivrilirken, sermayeden, mülkiyetten mahrum emek erbabı çoğalmakta, emniyet tertibatına ihtiyaç duymaktadır. Bu bakımdan da Sismondi’yi sosyalist saymak lâzımdır.

Bilindiği gibi fazla istihsalden mütevellit buhran meselesi, modern sosyalizmin dâvalarına başlangıç teşkil etmektedir. Nitekim Marxist sosyalizm, ileride

göreceğimiz gibi, sosyalist cemiyetin bu gibi buhranlar neticesinde doğacağını düşünür. Bu meseleyi ise ilk evvel liberal ve klâsik iktisada karşı gelerek ortaya atan Sismondi olmuştur. Ancak bu fazla istihsalı o, Marx gibi tabîî, zarurî ve önüne geçilmez bir hâdise addetmiyor, Devletin nâzım rolünü hemen ifa eylemesini istiyor. Bu suretle sosyalist gayeli “Müdahalecilik - Interventionnisme”in ilk mübeşşirliğini yapmıştır.

Marxist sosyalizm, kapitalist rejimin gelişmesini kendi haline bırakır. Karnında dokuz ay çocuğu olgunlaştıran hâmile kadının rolünü kapitalizm oynar bir siyasî müdahale ile yeni komünist cemiyet basitleşmiş sınıf tezatları kendiliğinden, yahut gebe kadına bir doktor veya ebenin müdahalesine benzer bir siyasî müdahale ile yeni komünist cemiyet ortaya çıkacaktır. Yani bu doğum ânına kadar herhangi bir “İçtimaî siyaset” tedbiri bahis mevzuu olamaz. Buna mukabil ıslahatçı sosyalizm, “içtimaî siyaset” tedbiri mevzuu olamaz. Buna mukabil ıslahatçı sosyalizm, içtimaî siyasetin hakkını ve rolünü tanımaktadır. İşte bu zaviyeden Sismondi ıslâhatçı sosyalizmin içtimaî meseleyi içtimaî siyaset yolu ile çözmenin ilk habercisidir. Yukarıda söylediğimiz gibi ameleye koalsyon hakkının tanınmasını, hattâ bir nevi içtimaî sigortu ihdasını, çalışma saatlerinin azaltılıp ücretin artırılmasını, hattâ amelenin yavaş yavaş “Ecîr - Salarîé” halden çıkarılacak teşebbüse iştirak ettirilmesini ister. Tamamiyle sosyalistçe olan bu dileklerin sahibini sosyalist addetmemek nasıl mümkün olabilir?

Mutedil ve ıslahatçı, içtimaî siyasetçi sosyalizm ile alâkasına işaret ettiğimiz müellif, aynı de-

recede aşırı ve Marxist sosyalizm ile de alâkadardır. Marx ileride göstereceğimiz gibi kendinden evvelki sosyalistlerden hiç birine yer vermezken "Komünist Beyannamesi"nde onun ismini ve fikirlerini zikreder. Gerçekten Marxist sosyalizmin bir çok ana düşünceleri, daha evvel Sismondi tarafından ortaya atılmıştır. Meselâ servetin toplanması, proletaryasyon, sınıf ikiliği, fazla istihsal ve buhran, fazla kıymet nazariyeleri gibi. Şüphesiz bu nazariyelerin esasına 1818 de işaret etmek başka, 1848 de ele almak başkadır. Zira aradaki otuz sene içinde mezkûr nazariyelere vesile teşkil eden hâdiselerden daha gergin bir şekil almıştır. Onun içindir ki 1848 de "Beyanname"sini neşreden Marx, daha enerjik, fikirlerine daha çok hâkim netice olarak etrafına, daha doğrusu etrafındaki işçi kitleleri çevrelerine yaptığı tesir daha büyüktür. Marxizmin nazari unsurlarını böylece hazırlayan bir müellif şüphesiz sosyalizme mal edilmelidir.

Bununla beraber Sismondi'nin iktisadî romantizmini ileri sürerek onu hal ve istikbalden ziyade mâziye mal edenlerin telâkkisi de pek yabana atılmaz. Meselâ **Ch. Gide** ve **Rist** gibi iki selâhiyetli âlim, Sismondi'yi sosyalist addeden **Knies** gibi müelliflerin fikirlerini kabul etmemektedirler. Bunlara nazaran Sismondi, gerçi emekçinin istismarından bahsediyor; fakat bu istismar kâfi derecede ücret almadığı içindir, binaenaleyh alırsa mesele yoktur. Sismondi "fazla kıymet"den, temettüün haksızlığından bahsediyor, fakat bu "fazla kıymet" - ki müellifimiz buna **Mieux-valu** diyor - yalnız emeğin değil, aynı zamanda sermayenin de iştiraki ile vücud gelmektedir. Keza mülkiyeti tenkit ediyor; fakat bu tenkit herkesin parça mülkiyet sahibi olmama-

sındandır. Hattâ mülkiyette kollektizim, ona göre umumî sefaleti ible tevhit edecektir. Mülkiyette muayyen bir dereceyi aşmıyacak kadar müsavatsızlık içtimaî gelişme için bir şarttır da.

Hülâsa bu gibi müvekkitlere göre ihtilâlden evvelki iktisadî ve içtimaî nizama karşı derin bir hasret, burjuva ve kapitalist nizama karşı Sismondi'nin beslediği kinin motifini teşkil etmektedir. İsteddiği ıslahat, XIX. asır kapitalizmini, tabir caizse, modern bir loncalştırma ameliyesine tâbi tutmaktan ibarettir. Nihayet demokrasiyi sevmemesini de buna ilâve etmek lâzımdır.

Simon de Sismondi'nin sosyalist addedilemiyeceği konusunda ileri sürülen bu tenkitlerde doğru bir taraf vardır. Müellifin, sosyalist ruh taşıyan Owen, Fourier gibi mütefekkirlerin sistemlerine hücum etmesi de belki onun için 1791 de Fransa'da, 1814 de İngiltere'de ortadan kalkan eski lonca nizamına hasret beslenmesinden ileri gelebilir. Bu noktayı şimdilik bir tarafa bırakarak sonradan icra ettiği tesiri gözönüne alırsak vaziyet büsbütün değişir. Bir defa klâsik, liberal iktisada ilk defa hücum etmesi, başlı başına bir hâdisedir. Sonra sosyalizm bir taraflı, bir cephele doktrin olmadığına, sosyalizm'den değil sosyalizm'lerden bahsedilmesi gerektiğine göre bir çeşit sosyalizm bakımından sosyalist olmıyan Sismondi bir başka çeşit sosyalizm gözüyle pekâlâ sosyalist sayılmaya hak kazanmıştır. Eserlerinden birinde "Bir kişinin malik olduğu 100.000 frankın vergisi, bir kaç kişinin bir arada malik olduğu 100.000 frankından fazla olmalıdır" söziyle müterakki vergi esasını vazeden Sismondi, tesanütçü sosyalizmin, keza Devlet sosyalizminin, müdahaleciliğin, hülâsa liberal olmıyan her türlü ik-

tisat telâkkilerinin, mülkiyet sosyalizmine giden gerçek yolun, içtimâî ve malî siyaset yolu olduğu çığırının babasıdır.

10. Tesiri :

Marx en ihtilâlci bir eserinde yani "Beyanname"de Sismondi'ye burjuva vasıflı sosyalizm içinde yer verdikten sonra biz ne hak ile onu sosyalizm kadrosundan çıkarabiliriz? Louis Blanc, Rodbertus. Marx kendisini büyük bir alâka ile karşılamışlardır. 1841 de iktisatçı **Buret** proletaryanın acınacak vaziyetinden, "Fransa'da ve İngiltere'de çalışan sınıfların sefaleti - La misère des Classes laborieuses en France et en Angleterre" isimli eserinden bahsederken kendisini Sismondi'nin talebesi diye tavsif etmiştir. Sözün kısası âdeta yeni bir çağ başlangıcında yetişen mütefekkilere mahsus çok cepheli, sonraki sosyalizm mektepleri tarafından paylaşılamıyan bir müellif karşısındayız: İktisadî liberalizme herhangi bir surette hücum eden iktisatçılar gibi, tarihî iktisat mektebi mensupları da iktisat tarihi kültürü çok kuvvetli olan Sismondi'yi ilk müjdeci addetmektedirler. Hristiyan sosyalizmine mensup müellifler kadar müdahaleci, devletçi sosyalistler, tesanütçü ve demokrat sosyalistler, nihayet ihtilâlci sosyalistler hep ondan hareket ettiklerini iddia ediyorlar. Vakıa bakımından da Sismondi'nin bütün bu mektep ve cereyanlara tesir eylediği muhakkaktır. Nihayet bugünkü Batı Avrupa'nın, ger-

cek sosyal adaleti takip eden hür dünyanın, bir Sismondist laboratuvar olduğunu kabul etmek lâzımdır. O kadarki yaşıyan sosyalizm, yumruk ve dipçik, otoritetarizm ve totalitarizm olmaksızın gerçekleşmiş ve gerçekleşmekte olan sosyalizm, Marxist sosyalizm değil, Sismondist sosyalizmden ibarettir.

Üçüncü Fasıl

SAINT - SIMON

1. Hayatı :

Bu Derslerimizde tetkik edeceğimiz sosyalist, Fransa'nın aristokrat bir ailesine mensuptur Şeceresinin Charlemagne'a kadar (742-814) uzadığı söylenen bu ailenin en yakın uzvu XVI. Louis çevresine mensup Düklerden Saint-Simon (1675-1755) olup aynı zamanda zamanının siyasî vukuatına ait "Hâtıralar - Mémoires"ı ile meşhurdur. XIX. asır başlangıcındaki Fransız sosyalizm hareketinin mümessillerinden olan Comte de Saint-Simon, işte bu Dükün torunudur.

Saint-Simon, Paris'te bu asılzade aile muhitinde 17/Ekim/1760 da doğdu. Ailesi onu XVIII. asır Fransasının "Aydınlık - Lumière" felsefesinde mühim bir mevkii olan meşhur Encyclopédie'yi neşreden âlim d'Alembert'in terbiyesine teslim etti. Böylece hususî bir tahsil gördükten sonra orduya intisap etti. O zamanın an'anesi icabı olarak daha 15 yaşlarında teğmen oldu.

Bilindiği üzere, **Encyclopédiste** sıfatını taşıyan

XVIII. asır Fransız feylesofları hür ve laik tefekkür taraftarı idiler. Denizaşırı Amerika'da 1775 de başlayan istiklâl hâdisesini ve siyasî hareketleri dikkatle takip ediyorlardı. Fransa'dan gelen La Fayette'in, Roch ambeau'nun... ilh. yardımlarını da gören Washington, 1776 da Birleşik Amerika'nın istiklâlini ilân etmişti. Bu demokratik inkılâp, Paris'te Krallar, Dükler ve Kontlar ailesine mensup olan ve müstakbel sosyalist cemiyet için plânlar düşünmeğe hazırlanan delikanlıyı da heyecana düşürüyordu. Nitekim 1779 da onu Amerika'da görüyoruz. İngiltere'ye karşı harp eden Washington ordusuna iştirak ediyor kahramanlıklar gösteriyor, yaralanıyor ve Amerika Cumhuriyetinden nişanlar alıyor. Bu sıralarda Saint-Simon, Meksika'ya Panama için bir kanal projesi bile tevdi edecektir!

1783 te memleketine avdet ettiği zaman bir askerî rütbe daha kazandı ve Güney Fransa'daki alaylardan birine gönderildi. Fakat 1788 de İhtilâlden bir yıl evvel askerlikten çekildi, hayatını içtimaî meseleleri tetkike hasretti, arada bir İngiltere ve Almanya'ya küçük seyahatler yaptı. Bu seyahatinde İngiltere'yi yeni fikirlere yabancı, Almanya'yı da lüzumundan fazla mistik bulmuştu. Bu sırada evlendi ise de evlilik çok sürmedi. Tekrar kanal projeleriyle meşgul oldu, bu defa üstelik bir de Madrit'i denize kavuşturacak bir kanal düşünmektedir!

Fransa İhtilâli bu sırada patlak veriyor. Daha küçük yaştanberi evin hizmetçisi kendisini, kendi tenbihi üzerine, her sabah uykudan "Monsieur le Comte! Kalkınız, büyük işler sizi bekliyor!" diyerek

1) «Souvenez - vous, Monseigneur, que vous avez de grandes choses à faire!».

uyandırıyor. Hattâ büyük atasının Charlemagne olduğunu düşünürken aynı ehemmiyet ve azameti felsefe sahasında kazanacağını bile hayal etmektedir²⁾

Böyle bir ihtiras ve muhayyile sahibi olan bir Fransız delikanlısı, acaba dünyaya yeni bir sınıf nizamı getiren Fransız ihtilâlini nasıl telâkki etti? Bu hususta Saint-Simon'un Fourier'den ayrı bir fikre sahip olduğunu ve ihtilâli iyi karşıladığını görüyoruz. Hattâ ihtilâli idare eden meclise bir Beyanname veriyor ve asalet, papazlık tabakalarının ilgasını istiyor. İhtilâl, gerçekten iki mümtaz sınıfın imtiyazlarını kaldırdınca asilzade olan Saint-Simon, ailesinden kalan mülkün elden çıktığını gördü. İhtilâl, kilise topraklarını satışa çıkardığı zaman kendisi gibi Comte olan bir Prusyalı ile birlikte ucuz arazi edindi. Fakat bir Prusyalı ile birlikte bu şekilde arazi edinişi ihtilâlcilerce hoş görülmedi. Az kaldı giyotine gönderilecek iken bir sene hapis cezasıyla ittihamdan kurtulabildi. Hapisten çıktıktan sonra evinde parlak toplantılar tertip etmeğe, zamanın siyaset ve kültür sahalarındaki mümtaz şahsiyetlerini davet eylemeğe, bunlar arasında icabedenlere paraca yardımlarda bulunmağa başladı. Bu devredeki hayat zevk ve safaca aşırı bir salon yaşayışı ile heyecanlı bir tefekkür arasında rakedip durmaktadır. Artık kendisini içtimaî meselelerde biricik üstad saymağa başlamıştır.

Yaşadığı sefahet hayatı bir müddet sonra kendisini çok fakir vaziyete düşürüyor. Buna rağmen

2) Tarihi tetkikeler Saint - Simon ailesinin Charlemagne ile bir ilişkisi olduğunu şüpheli gösteriyor. Bu aile âzasına ancak XIII. Louis zamanından sonra rastlanmaktadır.

enerjisini kaybetmiyor. Sefaleti arttıkça ihtirası büyümekte kendisi "taşımakta olduğum fevkalâde kudretin farkındayım. Karşımda bir çok maddî güçlükler var, daha da olacak. Bütün bunlara karşı gülmekten başka ne yapılabilir?" diyordu. Bir taraftan ilmî toplantılara iştirak ediyor, öte yandan içtimâî mesele etrafındaki neşriyatı okuyor, ihtilâl ile başlayan yeni bir devrin "İncil"ini yazacak "Mehdi"nin kendisi olacağını düşünüyordu! 1803 sıralarında Madame de Stael'e yaptığı evlenme teklifi reddedilince kendisini teselli için (Bir Cenevreliye Mektuplar) isimli ilk eserini kaleme aldı³. Avrupa halklarını ilmî faaliyetlerini takdire davet etti. Birlikte arazi ticaretî yaptıkları Alman Redern ile iflâs etmesine ve sefalete düşmesine rağmen (XIX. asrın ilmî çalışmalarına giriş), (İnsan ilmine dair muhtıra) ve (Cazibe kanununa dair) eserlerini ortaya atmak çarelerini buldu.

Bu sırada eski bir dost, onu açlıktan kurtarmak için ayda seksen frank getiren ve günde dokuz saat mesai talep eden bir kâtiplik buldu. Uzviyeti çok çökmüş, kansızlığa uğramıştı. 1805 sıralarında, vak-

3) Bu hususta Madame de Stael ile aralarında cereyan ettiği rivayet edilen şu muhavereyi kaydedelim. Bilindiği gibi Saint-Simon, Fransız edebiyat tarihinde de mevkiî olan Madame de Stael'e reddedilen bir evlenme teklifinde bulundu. Teklifinde Saint-Simon şöyle demiş: «Siz dünyanın en müstesna' güzel ve harikulâde kadınısınız, ben de cihanın en müstesna ve harikulâde erkeği! Evlendiğimiz takdirde kendimiz gibi müstesna ve harikulâde çocuklara sahip olacağız!» Madame de Stael (1766-1871) meşhur Necker'in kızı olup eserleri arasında «Almanya'ya dair» isimli olanı meşhurdur.

tiyle kendisine hizmetçilik etmiş olan Liard'a rastladı ve onun davetini kabul ederek bir kaç sene yanında kaldı, hattâ çoktanberi hazırladığı ilk eserini Liard'ın yardımı ile neşretti. Fakat 1810 da Liard ölünce yine açıkta kaldı. Sefalet ve açlık içinde geçen bu günlere dair kendisi şunları yazıyor: "On dört gündenberi yalnız suya ekmek banmak ile yaşıyorum. Odam soğuk, üşüyorum. Eşyamı, hazırladığım eserin kopyesini çıkartma ücretini temin için sattım. Yalnız arkamdaki elbiseler kaldı!..." Napoleon'un saltanatlı zamanlarına rastlayan bu günlerin birinde Saint-Simon'un İmparatora mektup yazdığını bile görüyoruz⁴. Fakat bu gibi müracaatlar hiç bir netice vermiyor. İkinci defa hastalanıyor. Bu sırada bereket versin, eski dostlarından birinin delâletiyle Paris Millî Kütüphânesinde küçük bir iş bulunmuştu. Bu vazife kendisine nisbî bir sükûn veriyor, daha sonra ilmî çalışmaları için de elverişli bir muhit teşkil ediyordu. 1814 de birinci, 1821 âde ikinci ve son defa olmak üzere meydandan çekilen Napoleon'dan sonra Saint-Simon, asilzade bir aile mensubu sıfatı ile çok iyi bir vaziyet elde edebilir idi. Fakat devrin siyasetine yanaşmadı. Sefalet ve ızdırab içinde ihtiraslarıyla başbaşa kalmak, kendisini daha ziyade tatmin etti. 1822 den sonra sıhhi ve maddî vaziyeti büsbütün fenalaşmıştır. 1823 de-

4) Bu mektuplardan birinin ilk satırları: «Haşmetlû! Ben (Hâtıralar) sahibi Saint-Simon'un torunuyum. İhtilâl sıralarında kıdemli mülâzim idim... Şimdi açlıktan ölüyorum... İlim ihtirası beni bedbaht ediyor. Onbeş seneden beri hazırlamakta olduğum bir eser şimdiye kadar çoktan bitmiş olacaktı. Fakat içinde bulunduğum vaziyet buna imkân bırakmıyor...»

ki intihar teşebbüsünü, yalnız tek gözünü kurban vermekle atlattı. Kendisinin fikir dostlarından olup aynı zamanda Fransız bankacılık tarihinde mühim mevkii olan Yahudi Rodrigues imdadına koştu. Hiç değilse son senelerini nisbî bir huzur içinde geçirdi 22/Mayıs/1825 de Paris'te bankacı arkadaşının kolları arasında öldü⁵.

2. Eseri :

Saint-Simon'un mühim ve bizi alâkalandıran eserleri büyük bir servet ve refahın temin ettiği parlak salon hayatını yaşadığı zamanlarda değil, aksine derin bir sefalet içinde bocaladığı sıralarda intişar etti. Bunların başlıcalarına işaret edelim :

1. — De la réorganisation de la société européenne - Avrupa cemiyetinin yeniden teşkilâtlandırılması hakkında, 1814 Paris. (Bu kitabı talebesinden A. Thierry ile beraber yazmıştır).

2. — L'industrie - Sanayi, 1819 Paris. (Bu eserin üçüncü cildi ve dördüncü cildinin bir kısmı Auguste Comte tarafından yazılmıştır. 1816 da kurulan ve defter defter çıkarılan bir mecmua mahiyetindedir).

3. — L'Organisateur - Organizatör, (Teşkilâtçı), 1819 Paris. (Bu kitapt agelecek Ders'de anlatacağımız meşhur "Mecaz - Parabole" düşüncesi ortaya atılmıştır.)

5) Ötürken arkadaşına şu son sözü söylediği hikâye edilir: «Azizim Rodrigues! Büyük şeyler istiyebilmek için her şeyden evvel coşkunkluk ve vecd içinde yaşamak lâzımgeldiğini unutma!»

4. — *Syste'me industriel - Sinaî srstem*. 1821 Paris.

5. — *Le catéchisme des industriels - Endüst-riyelerin din kitabı*, 1823, Paris. (Bu kitabın üçüncü defteri A. Comte'a ait olup "Müsbet siyaset sistemi - *Système de politique positive*" ismini taşımaktadır.)

6. — *Le nouveau christianisme - Yeni Hristiyanlık*, 1825 Paris.

Yukarıda dediğimiz gibi bu eserler, yani sosyalizm tarihini bu bakımdan alâkalandıranlardır. 1814 den evvel Saint-Simon bir kaç eser daha neşretmiş olup daha ziyade feylesof ve içtimaiyatçı sıfatı ile gözönüne alınacak Saint-Simon için mühimdirler. Bunlar arasında 1803 de neşrettiği "Bir Cenevre sakininin mektupları - *Lettres d'un habitant à Genève*", daha sonra neşreylediği "Bir Amerikalı kadına mektuplar - *Lettres à une Américaine*", nihayet 1813 de çıkardığı "İnsan ilmî hakkında muhtıra" görülmektedir⁶.

Bunlardan başka olarak Saint-Simonizm için mühim olan bir Mecmuayı da üstada bağlamak gerektir. Filhakika Saint-Simon'un ölümünden sonra

6) Bu vesile ile bu guruba giren neşriyatına da işaret edelim :

— *Intruduction aux travaux scientifiques du XIX ème siècle* 1807.

— *Lettres au bureau des longitudes*, 1808.

— *Esquisse d'une nouvelle Encyclopédie, ou, Introduction à la philosophie du XIX ème siècle*, 1809.

— *Historie de l'homme*, 1809.

— *Mémoire sur la gravitation Universalle*, 1810.

— *Mémoire sur la science de l'homme*, 1811.

dostları “Le Producteur - Müstahsil” mecmuasını neşrettiler. Bu dergi, üstadın ölümünden evvel tasarladığı ve taleplerine kuvvetle aşıldığı bir fikrin gerçekleşmesi neticesiydi. İlk nüshasında görülen Saint-Simon’cular şunlardır: Rodrigues (kendisini ölümden kurtaran bankacı), Léon Halévy, Duvergier, Bailly, Enfantin, Bazard, Blanqui, Buchez, Auguste Comte. İlk “Müstahsil” nüshası ilk ve son olmakla kalmış, fakat etrafında toplananların “Mekteb”i devam etmiş, âzası çoğalmıştır. Bazard’ın 1828 de neşrettiği “Exposition de la doctrine Saint-Simonienne - Saint-Simon doktrininin izahı”, bu mecmua ve mektebin eseri sayılır.

3. Mecaz Nazariyesi :

Sosyalizm tarihinde Saint-Simon’un adı anılır anılmaz akla hemen gelen şey, mütefekkirin “Mecaz, Parabol - Parabole” nazariyesidir. Zira Saint-Simon’un sosyalistce olan bütün fikirleri bu “mecaz”da ifade edilmiş bulunmaktadır.

Bu mecaz, ilk nüshası 1819 da çıkan ve üstadın talebelerinden Thierry ve Comte ile birlikte neşredilen “L’Organisateur”ün ilk Defter’inde çıkmıştır. Mecaz, iki hayali düşünce ile başlıyor.

Birinci düşünce :

Tutalım ki Fransa malik olduğu birinci sınıf elli fizikçiyi, elli kimyageri, elli fizyolojisti, elli bankacıyı, iki yüz tüccarı, altı yüz ziraatçiyi, elli demircilik atelyesi şefini... birdenbire kaybediyor. Bu adamlar en esaslı müstahsil Fransızlardan, yani en mühim mahsulleri verenlerden olduğu için millet. bun-

ları kaybedince, ruhsuz bir bedene dönecek, rakibi olan milletler karşısında aşağı bir mevkie düşecek, bu kaybı telâfi etmedikçe de o milletlere tâbi kalacaktır.

İkinci düşünce :

Fransa ilimde, zanatta ve sanatta malik olduğu bütün dehâ mensuplarını muhafaza ediyor. Fakat birdenbire hanedan âzalarını..., mabeyne mensup bütün zabitleri, bütün nazırları..., Devlet Şurasının bütün âza ve mazbata muharrirlerini, bütün mareşalleri, muhtelif rütbedeki bütün papazları, bütün vali kaymakamları, bütün hâkimleri, aristokratça bir hayat sürenlerin en zenginlerinden onbin arazi sahibi... elden çıkıyor. Böyle bir kaza, şüphesiz Fransızları müteessir edecektir... Fakat Devletin otuz bin kadar olan bu mühim uzuvlarının kaybedilmesi, ancak hissî bakımdan bir keder uyandırır. Devlet bundan hiç bir siyasî zarar ve ziyan görmüş olmayacaktır..?

Basit, fakat buluş itibariyle orijinal ve meydan verdiği düşünceler itibariyle bereketli ve zengin bir teşbih karşısındayız. Neşredildiği zaman Saint-Simon'un mahkemeye verilerek beraatle neticelenen muhakeme hâdisesine mevzu olan bu "Parabol"un birinci kısmındaki tabaka ve zümrelerin hemen hepsi bir tek kelime altında toplanmaktadır: **Industrie**⁷.

7) Kelimenin gerek Lâtince aslı olan **Industria**, gerek bu kelimeden çıkan Fransızca **Industrieux** sıfatı, Saint-Simon'un kasedettiği şeye yabancı değildir. Gerçekten kelime Lâtince, zekâ, kabiliyet, demektir. Sonradan ham maddelerin mamul hale gelmesi için icabeden her türlü çalışmaları ifa

Filhakika müellifimize göre bu kelime, bizim bildiğimiz dar mânaya, "sanayi", daha doğrusu "büyük sanayi" mânasına gelmiyor. Ona göre içinde her çeşit çalışma bulunan bütün meslekler "sınaî - Industriel"dir. Eski, boş, tufeylî tabakaların yerine Industriel'lerin geçmesi lüzumunu ileri sürdüğü zaman buna fabrikatör kadar mühendisi, amele kadar esnafı, köylü kadar âlimi de ithal etmektedir. "Industriel - sınaî, sanayici, sanayi mensubu" hakkında verdiği tarif şudur: Bir sınaî (yahut endüstriyel) iktisadî bir mal istihsal etmek ve bunu ya kendisinin, yahut başkalarının emrinde bulundurmak için çalışan kimsedir. O halde buğdayı eken, sapanı süren, sürüsünü besliyen köylü, yahut bir demirci, bir çilingir, bir marangoz da **industriel**'dir. Keza bir ayakkabı, şapka imal eden, çuha yapan fabrikatör de bu sıfata haizdir. Bir tüccar, bir arabacı... hepsi birer **industriel**'dir. Bütün bu faaliyetler teknik tekemmülü, teknikte tefekkür faaliyetini önceden farzettirmektedir. İşte meşhur "Parabole - Teşbih, Mecaz" bu suretle mütefekkirimizin **Endüstriyalizm** dediği mefhumu varıyor. Teşbihte, mevcudiyetleri cemiyetleri cemiyet için zarurî olan bütün tabaka ve

de etmiş, zamanla, bu çalışmalardan zihni ve manevî olanlar tarif dışı kalmıştır. Industrieux sıfatı ise bugünkü Fransızcada devamlı sebatlı surette, mahirane şekilde çalışan için kullanılır. Hattâ bazı hayvanların (meselâ arının, örümceğin) becerikli, sebatkâr çalışmalarını tavsif ederken de kullanılmaktadır. İngilizcede Industrious sıfatı eski mânasını hâlâ muhafaza etmekte, yani insanlar içinde **çalışkan** yerine kullanılmaktadır. Bütün istismarcıları bu mânada «Industriel» addetmiyen müellifimizin kelimenin eski mânasına sadık kaldığı anlaşılıyor.

meslekler, demin işaret ettiğimiz gibi, “Endüstri - Industrie” kadrosuna girmektedir.

4. Tarih Felsefesi

Evvelce anlattığımız Parabol’ün ihtiva ettiği hakikatleri Saint-Simon’un derinleştirdiği sıralarda, Fransa’da “halk hâkimiyeti”, “hürriyet”, “eşitlik” “parlamento” gibi formüller çok ve sık kullanılırdı. Mütefekkirimiz her ne kadar bu formüllere, sonraki bahislerde hayatından ve düşüncelerinden bahsedeceğimiz Ch. Fourier gibi dudak bükmüyorsa da haleti ruhiyesi onunkine yaklaşmaktadır. Herhalde ihtilâl-den sonraki Fransa, Saint-Simon’un isteklerine cevap vermiyor. Çünkü henüz endüstriyel olmıyan tabaka ve meslekler vardır. Hususile mücerret hukuk fikirlerini dillerine dolayan “Hukukçu - Légiste”lerle “Metafizikçi - Métephysicien”ler gözdedirler. Parlâmentarizm, ancak bugünkü rejim ile yarınki —ki bu yarınki rejim Saint-Simon doktrininin tahakkuku olacaktır— arasında aracılık yaptığı nisbette gözönüne alınabilir, yoksa gaye o değildir. “Bir Amerikalıya Mektuplar”da şöyle diyor: “İhtilâl arifesinde ve sonra endüstriyel sınıfın iktidar mevkiine geldiği görüldü. Kuvveti gittikçe artıyor. Teolojik ve feodal diyebileceğimiz sınıflar bir düziye ehemmiyetlerini ve reel kuvvetlerini kaybediyorlar. Bu müşahede karşısında şu neticeye varıyorum: endüstriyel sınıf mevkiini kuvvetlendirmeğe, bütün cemiyeti istilâ eylemeğe devam edecektir. Hâdiseler ve biz bu gayeye doğru gidiyoruz.”

Saint-Simon’un, içtimaiyatla alâkalı düşünceleri gözönüne getirildiği takdirde, onun aynı zamanda bir tarih feylesofu olduğu görülür. Kendisine göre

endsütriyalizm, tarihî gelişmenin XIX. asır başlangıçları için hazırladığı bir temayüldür, yavaş yavaş realite olacak, yani "buhranlı - eritique" safhadan "uzvî, âhenktar - organique" safhaya geçecektir. Nitekim bütün tarih de "buhranlı" ve "uzvî" safhaların biribirini takip etmesi suretiyle geliyor. Beşeriyet şimdiye kadar iki buhranlı, iki uzvî safhadan geçmiştir. Uzvî safhalar Yunan politeizmi ile Hıristiyanlık tarafından idare edilmiş, buhranlı safhalar ise Yunan politeizmine nihayet veren Yunan felsefesi ile Hıristiyanlığa son veren XV. XVI. asırlar esnasında vücade gelmiştir. XIX. asır başlangıcı ise yeni bir buhranlı devir arz ediyor. Islahat teşebbüsleri, cemiyeti bir vahdet halinde düşünmemiştir. Yeni bir içtimaî doktrine ihtiyaç vardır. Bir doktrin ki umumî anlaşmamazlığı, umumî bir beraberliğe kalbetsin. Bu doktrin "İçtimaî ilim - Science sociale"nin tâ kendisidir⁸.

Her buhranlı devrede bir takım "münaferet, tezat - antagonisme"lar görülür. Şimdi de iki zümre arasında, mülkiyet sahipleriyle gündelikçiler arasında, patronlarla ecîrler arasında tezatlar başlıyor. Her tarafta görülen şey insanın insan tarafından istismarıdır. Bu tezatlar ve çatışmaların başlıca sebebi "mülkiyet teşkilâtı, servetin aile içinde miras ile intikali - La constitution de la propriété, la trans-

8) Saint - Simon'un terminolojisinde görülen «Science Sociale» ile Le Play'nin daha sonra metodolojik kaidelerini anlatacağı «Science sociale» i birbirine karıştırmamalıdır. Saint - Simon'un ki Sociologie karşılığı. Daha doğrusu henüz Sociologie icat edilmemiştir. Le Play ise bu sociologie'den ayrı olduğunu anlatmak için Sociologie'yi kullanmıyor. Bk. Metodoloji Nazariyeleri, 1961, Sf. 384.

mission de la richesse par l'héritage dans le sein des familles"dir. Mülkiyetin kendisi de tarihî bir hâdisedir, bu itibarla o da gelişme kanununa tâbidir. Bugünkü sosyal vaziyet ferdî ve irsî mülkiyetin, refah ve saadete engel olduğu, bu yüzden haksız ve gayri meşru bir temele dayandığını gösteriyor. Bu hukukî şekil insanın insan tarafından istismarına yol açtığı için kaybolmalıdır.

5. Ferdî Mülkiyetin Tenkidi :

Bu suretle Saint-Simon'un bizi ilgilendiren cephesine temas fırsatı ile karşılaşyoruz. 1789 ve arkası sıra ve 1804 (Fransız Kanunu Medenîsi'nin ilânı) ferdî mülkiyeti takviye, bu maksatla "En büyük evlât hukuku - Droit d'anîesse"nu ilga etti. Gerek Saint-Simon'un, gerek "Saint-Simon doktrininiñ iza-hı - Exposition de la doctrine de Saint-Simon" ismi ile sonradan bir konferans serisi neşreden talebesi Bazard'ın, Fransız ihtilâlinden tıpkı Fourier gibi memnun olmadıklarını, ihtilâlin takdir eylediği mülkiyet prensibine olan hücumlarından anlamak mümkündür.

Mülkiyet nedir? Kelimenin en geniş ve alışılmış mânasiyle mülkiyet "hemen istihlâk edilmeyen ve bugün bir gelire vasıtalık yapan servetler"den vücade gelir. Saint-Simonien'lerin "mülkiyet"ten aynı zamanda toprağı ve sermayeyi kasdettiklerini ilâve etmeliyiz. Bu suretle anlaşılan mülkiyet (yâni arazi ve kapital) e, iktisatçıların tâbirlerini benimsemek suretiyle "İstihsal fonu - Fonds de production" diyelim. Her iki çeşit mülkiyet sahipleri (yâni arazi sahipleriyle kapitalistler) iki sınıf teşkil etmekte olup aynı zamanda "Emek âletleri - Instruments de tra-

vail”nin de sahibidirler. Araziyi ve sermayeyi elinde bulunduranlar, bu âletleri kendilerine “Faiz - İnétrêt”, “Kira - Loyer” ve “Arazi icarı (mukataa) - Fermage” getireceği surette kullanmaktadırlar. Arada istihsal ve çalışma âletlerine (yani toprağa, sermayeye, icabında sabit sermayeye) malik olmıyan “Emekçiler, ameleler, çalışanlar - Travaileurs” kendi âletlerinden bir kısmını, o âletlere sahip olanlara terketmek mecburiyetindedirler. Bu hale yani “İnsanın insan tarafından istismarı - Exploitation de l’homme par l’homme” hâdisesine sosyalizm tarihinde ilk evvel Sismondi tarafından “Spoliation - Gasb” tâbiri altında işaret edilmişti. Modern sosyalizm doktrinin belkemiği olan bu düşünce Saint-Simon’da daha sistemli, daha aydın bir şekilde ifade olunmuştur. İleride tetkik edeceğimiz K. Marx doktrindeki istismar probleminin anlaşılması için şimdiden bu mesele üzerinde biraz durmak lâzımdır.

6. İstismar Meselesi :

İstismar hâdisesi, ütopyizm de dahil olduğu halde bütün sosyalizm tarihinin ağırlık merkezini teşkil etmektedir. İçtimaî meselenin hakikatte insanlık tarihindeki her nevi istismar hâdisesini müşahadeden doğduğu aşikârdır. Ütopistler, tasarladıkları ideal cemiyeti, kimsenin kimseyi istismar etmiyeceği bir topluluk olarak tesise çalışmıyorlar mı? Modern sosyalizm tarihî de hakikatte, nazarî bakımdan istismar hâdisesinin gittikçe daha vazıh, daha müsbet surette izahı ve önlenmesi tedbirlerinin aranması tarihinden başka bir şey değildir.

XIX. asır sosyalizmini, evvelki asırların sosyalizminden ayıran vasıflardan birinin de menku’ müi-

kiyete, sermayeye hücum olduğunu evvelki derslerimizde söylemiştik. İhtilâle gelinceye kadar vücade gelen ütöpeler, eğer bir istismardan bahsediyorlarsa bu, gayrimenkul mülkiyet sahiplerinin istismarıdır. XIX. asırla beraber istismar kelimesinin çerçevesi genişlemeğe başlamış menkul mülkiyet sahiplerinin istismarını da ifade eylemiştir.

XIX. asır başlangıcından sonra istismar hâdisesine ilk evvel işaret eden sosyalist mütefekkir, İsviçreli Sismondi idi. Şüphesiz daha evvel ütöapistler de bu hâdiseye işaret etmişlerdi. Fakat bu işaret, gider ayak yapılmış bir işaretti. Sismondi kelimenin Fransızca mukabili olan "Exploitation"u değil, Gasb" mânasına gelen "Spolation"u kullanmış, mânasını da tahdit etmiştir. Fransız iktisatçılarından Ch. Rist'in çok güzel izah ettiği gibi Sismondi için istismar, yalnız patron - amele münasebetinde mevcuttur. O da bir dereceye kadar⁹. Meselâ Sismondi, toprak sahibini, irat almasından dolayı istismarcı saymaz. Yalnız patron, ameleye "âdil ücret - juste salaire" vermezse amele emeğini istismar etmiş demektir. Saint-Simon'cularda ise istismar, ferdî mülkiyet müessesesinin tabîî bir neticesidir, hem toprak sahibi, hem de sermaye sahibi "çalışanlar"ı istismar ediyor. Burada da Saint-Simon'cular, müteşebbisin kârını istismar saymamaktadırlar. Müteşebbis "kapasite"sinin, "idare"sinin karşılığını almakta, hiç kimseyi istismar eylememektedir. Nihayet Marx'a gelince onun için istismar, küllî bir hâdisedir. Sinaî müessese mamûlâtının kıymeti, yalnız ve yalnız "çalışan"ın emeği neticesidir. Gerek

9) Bk. Ch. Rist : Histoire des doctrines économiques 1926, Paris, Sf. 253.

faiz, gerek kâr ve her çeşit kapitalist kazanç amelinin emeğinin verilmemiş bedelinden vücade gelmektedir.

Dolayısıyla girdiğimiz bu mukayeseyi şimdilik bir tarafa bırakarak müellifimizin “istismar hâdise-si”ni nasıl anladığına dikkat edelim. Yukarıda **endüstriyel** sınıftan neyi kastedtiğini söylemiştik. İstismar, ancak endüstriyel olmıyan tabaka ve meslekler tarafından yapılmaktadır. Müteşebbis ise, endüstriyel tabakaya mensuptur, temin ettiği kazanç, kendi emeğinin mahsulüdür, orta yerde “emek - travail” sarfedilmeden yapılmış bir istismar mevcut değildir. Halbuki menkul mülkiyet sahibinin aldığı faiz ile, gayri menkul sahibinin aldığı irat, hiç bir zaman sarfedilmiş bir emeğin, cehdin karşılığı değildir.

7. Kollektivizm :

O halde Saint-Simon ve talebeleri menkul ve gayri menkul mülkiyete hücum etmekle beraber kapitalist müteşebbisin ettiği kârı, tıpkı klâsik iktisatçılar gibi meşru görüyorlar demektir. Hattâ servetin terakümünü, fertteki mülkiyet temayülünün, istihsal hırsının tatminine bağlı gören antisosyalist bir görüş karşısındayız. Acaba böyle mi? Fakat müteşebbis, yani girdiği tehlikelerin mükâfatını gören ve endüstriyel zümreye mensup olan müteşebbis, toplanacak kârlarla nihayet ya menkul veya gayri menkul bir mülk sahibi olmıyacak mıdır? O zaman fasit bir daire içine girilmez mi? Saint-Simon da vazih cevapları bulunmıyan bu gibi suallerle talebeleri meşgul olmuşlardır. Mamafih üstadın da bu hususta telkin ve işaretleri yok değildir. Hususile

Bazard, bu telkin ve işaretlere dayanarak Saint-Simon'u izah eylediği için söylediklerine güvenebiliriz.

Yukarıda müellifimizin tarih felsefesine göre buhranlı ve uzvî safhaların birbiri arkası sıra geldiğini, XIX. asır başlangıçlarının da yeni bir buhranlı devir olduğunu, bu buhranlı safhanın uzvî ve âhenk-
li bir safhaya inkılâbı için mülkiyet müessesesinde radikal bir istihalenin cereyanı gerektiğini belirtmiş-
tik. Gerçekten bu tarih felsefesi icabı olarak ferdî ve irsî mülkiyet, yerini içtimaî ve ma'serî mülkiyete terketmelidir. Bunun için de "çalışma âletleri"nin, fertten ferde intikalini temin eden miras hukukuna hücum ediyor. Mülkiyette kolektivizm, bu hukukun kalkmasıyla teessüs edecektir. Her ne kadar Saint-Simon mülkiyet hukuku hakkında sarîh bir şey söylememişse de bu hukuka âmme menfaatine uygun bir şekil verilmesini umumî bir fikir olarak ortaya atmıştı. Talebeleri bu fikirlerinden hareket edecekler ve miras hukukunun o zamanki şeklinin âmme menfaati ile çatıştığını ileri süreceklerdir.

Âmme menfaati, istihsalin cemiyet namına mükemmel bir düzen içinde cereyanını istiyor. Halbuki istihsal vasıtaları, "doğuş ve ölüm tesadüfû"nün rüzgârlarına tâbi olarak şunun, bunun, ekseriya elverişsizlerin elinde bulunuyor. Âmme menfaati bu vasıtaların elverişli ellerde bulunmasını emretmektedir. Bilhassa serveti bir gaye değil, ancak bir vasıta gibi gören üstadın kanaati talebelerinde açık fikirler halinde belirmiş, mirasın en iyi tevzi vasıtası olmadığı neticesi elde edilmiştir. Sanayi krizlerinin, aşağı istihsal veya fazla istihsal vakıalarının sıklığından şikâyet eden bir Saint-Simonien şöyle diyor: "Her fert kendi şahsî bilgilerinin hududu içinde dolaşmaktadır. Toplu görüş yok. İstihsal basiret-

ten mahrumdur. Bir noktada ifrat, diğerk bir noktada tefrit görölüyor. İstihlâk ihtiyaclarını ve istihsal menbalarını derli toplu gören, düşünen bir görüşün yokluğundan dolayı, menşeleri hakkında şimdiye kadar ve bugün de hâlâ bir çok hatâlara düşülen sınaî buhranlar doğmaktadır. Eğer içtimaî faaliyettin bu mühim şubesinde (yani sanayide) bir çok sarsıntılar, nizamsızlıklar görüyorsak bunun sebebi şudur: çünkü sa'y âletlerinin taksim ve tevzii, hem sanayiin ihtiyaclarını, hem de bu ihtiyacları karşılayacak insanları ve vasıtaları bilmiyen münferit fertler tarafından yapılıyor. Fenalığın illeti başka yerde değildir¹⁰."

O halde? O halde mülkiyet hukuku kollektiviteye devredilmelidir. Kollektivite, istihsal vasıtalarını "doğuş ve ölüm tesadüfö"nüñ tam aksi olan şuurlu ve nizamlı bir disiplin içinde elverişli olanlara dağıtacaktır. Bütün sa'y âletleri muazzam bir **fonds** halinde toplanacak ve merkeziyetçi bir idare tarafından kullanılacaktır. Bu merkeziyetçl idare, "İçtimaî mukadderat - Destinée sociale"i en çok seven şefler elindedir: İstihsalı, sa'y âletlerinin hangi ellerde daha elverişli olacağını tanzim ve tâyin işi bu şeflere aittir. "Herkese kendi kabiliyetine göre ve her kabiliyete vücade getirdiği esere göre" ola-

10) Bu son iki cümleñin aslını naklediyoruz: «...C'est que la répartition des instruments de travail est faite par des individus isolés, ignorant à la fois et les besoins de l'industrie et les moyens capables d'y satisfaire- la cause du mal n'est point ailleurs.» Bk. Bazard: Exposition de la doctrine de Saint-Simon, Paris, 1830. Sf. 182. Burada **Industri** kelimesi alışık olduğumuz mânada yani **büyük sanayi** mânasında kullanılıyor.

cak tediyelerin muhtaç olduğu hükümler bu şefler tarafından tanzim edilecektir.

Her ütöplast ve modern sosyalist doktrine karşı olduğu gibi, bu düşüncelere karşı da bir çok tenkitler ve itirazlar yapmak mümkündür: Böyle müstesna şeflerin hükümleri, iktisadî buhranları vücude getiren sarsıntıları izale edecek mahiyette midir? Verilen kararların kabul ve takibi hususunda ne gibi müeyyideler vardır? Bu suallerin cevabını, ne Saint-Simon'da, ne de talebelerinde bulabiliriz. Yegâne bulunacak cevap şudur: — Muhabbet ve itaat dini, fertlerin egoizmini susturacaktır. Saint-Simonizm böylece, hiç bir dindarın kendisine karşı muhalefet etmiyeceğini peşinen farzeden bir din halinde ortaya çıkmakta, bu bakımdan gerek ütöplast, gerek modern bazı sosyalizm doktrinleriyle birleşmektedir.

8. Bir Seviyeye Gelme ve Farklılaşma (Tesviye ve Tehalüf) :

Saint-Simonizm'in, ferdî mülkiyet hakkında yaptığı tenkit, belki de bütün sosyalizm tarihinde görüleri mülkiyet tenkitlerine benzer. O da bir tesviye, düzeltme ameliyesi istiyor. Fakat bu ameliyenin icrasından sonra her pahaya tesviye edilmiş seviyeleri, müsavâtı muhafaza etmek, bunun için yukarıdan aşağıya hükmeden bir otoriteyi —bazen ezici ve müstebit halde tasavvur edilen otoriteyi— kullanmak istemiyor mu? Burada Saint-Simonizm, sosyalizm tarihinde nev'i şahsına mahsus bir telâkki gütmektedir. Şöyle ki **tesviye** ameliyesini, **tehalüf başkalaşma** takip eder. Tehalüfün takip etmesi de, istihsalin lehinedir. Aynı zamanda hizmet ödenmesi herkesin kendi kabiliyetine ve her kabiliyetin ese-

rine göre cereyan eden yeni cemiyette tesviyeyi, ebedî eşitlik şekli altında muhafaza etmek doğru ve ahlâkî de olmaz. Fakat bir defa ferdî mülkiyetlerin kollektiviteye devri ve miras hukukunun ilgası suretiyle tesviye ameliyesi yapılmalı, bütün sa'y âletleri merkezî bir elde toplanmalıdır. Ondan sonra herkese kendi kabiliyetine ve eserine göre servet tevzi edildikten sonra ferdî mülkiyet hâdisesi meydana gelecektir. Yukarıda işaret ettiğimiz mutlak bir mal mülk iştirakini kabul etmiyen Saint-Simon, bu suretle, hiç bir kapasite ve eser mukabili olmaksızın, sırf miras hukuku sayesinde sa'y âletlerine tasarruf eden "boş, işsiz-oisif"lerin elindeki mülkiyeti **kollektivize** etmek istemektedirler. Çünkü kendilerine göre kendi kabiliyet ve eserine tekabül etmiyen sa'y âletlerine (yâni her çeşit sermayeye) malik olan içtimaî sınıf istismarcıdır. Bu istismara müsaade edilmemelidir. Bir defa bu istismar hâdisesine nihayet verildikten sonra tehalüfler, yâni Industriel'lerin kendi kabiliyet ve eserlerine karşılık edindikleri mülkiyet derecelerini ve başkalıklarını tabîî karşılamak lâzımdır. Acaba o zaman yeni bir ismar hâdisesi doğmıyacak, yeni bir tesviye ihtiyacı belirmeyecek midir? Saint-Simon, istihsalî kollektiviteye devrettiğinden, bir müddet sonra mülkiyet sahibi olmuş olan ferdin istihsal meydanı bulamıyacağını söyleyebiliriz. Fakat sorulacak sual yine ortadadır. — Kapasite ve eserin ferde verdiği mülkiyet, hangi gayeye sarfedilecektir? Sonra bu mülkiyet, her ferdin ölümü ile bitecek mi? Yoksa sa'y âletleri rolünü ifa etmiyecek olan bu mülkiyet için miras hukuku kabul olunacak mı? Cevapsız kalan bu gibi meseleleri, Saint-Simonizm üzerinde düşü-

necek olanlar için renkli muhakemelere yol gösterici ipuçları verebilirler.

9. Mülkiyet Müessesesini Tarihî Gelişmesi :

Saint-Simonizm'in ferdî mülkiyeti, uzvî ve buhranlı safhalar fikrine istinad eden bir izaha tâbi tutuşu, bu hususta tarihî deliller ortaya sürüşü, neticeleri itibarile gerek tarih felsefesinde, gerek tarihî mektep mensupları arasında çok bereketli tesirler icra etti. Marx, bu bakımdan Saint-Simon'u benimsemekten başka bir şey yapmıyacaktır. Fransız sosyalisti, mülkiyet müessesesini esnek, değişgen bir cemiyet müessesesi olarak düşündü, her buhranlı sathadan sonra kendi zamanındaki buhranın kolektif mülkiyete meydan veren bir gelişme merhalesi olduğuna işaret etti. Alman sosyalisti de "istihsal vasıtaları"nın burjuvazi devrindeki ferdiyetçi manzarasını tabîî ve zarurî addedecek, fakat teraküm ve temerküz vetiresinin bizi kendiliğinden kolektif mülkiyete götürdüğünü söyleyecektir. Sonra tarihi idare eden "uzvî" ve "kritik" devreler, fikri, Hegel'den Marx'a geçecek ve iktisadîleştirilecek "Cedel, diyalektik — Dialektik" fikrine ne kadar uygundur!

Müterakki vergiyi meşru gösteren içtimaî ve iktisadî siyaset erbabı kadar, tarihî mektep mensupları da aynı düşünceden mülhemdirler. Belki doğrudan doğruya bir Saint-Simon tesirini fazlaca göstermeğe çalışmak doğru değildir. Fakat bu tarihî telâkkiyi göstermek hususunda öncelik hakkı sosyalist olmaksızın tarihî maddecilik yapan Bar-naue dan sonra Saint-Simon'culara aittir. Hattâ modern sosyolojinin mülkiyet müessesesini izah ederken vardığı tekâmül kanunu da aynıdır. Bazard ya-

man bir sosyolog tavrı ile şöyle diyor: "Mülkiyet içtimaî bir hâdisedir, bütün diğer içtimaî vakıalar gibi, terakki kanununa tâbidir. O halde muhtelif devirlerde muhtelif suretlerle telâkki, tarif ve tanzim edilebilir¹¹. Gerçekten başlangıçta mülkiyet, insanların mülkiyet konusu olması, yani esaret dahil olduğu halde her şeyi ihtiva eder. Sonra yavaş yavaş esaret kuvvetini kaybeder. Efendinin hukuku tahdidlere uğrar. Artık mülkiyet yalnız eşya mülkiyetinden ibarettir. İlk safhada, mülkiyet sahibinin, mülkiyet eşyası üzerindeki hukuku mutlaktır. Tedricen yavaş yavaş âmmenin müdahalesi görülür ve büyük evlâda vârislik hakkını verir. Nihayet Fransız ihtilâli, mülkiyetin dağılışında bütün çocuklara müsavî hak vermiştir. Bugün faiz haddinin gittikçe inmesi, istihsal âletlerine sahip olanların temettülerini azaltmakta, emekçinin hissesini artırmaktadır. Şimdi bir adım daha atmak lâzımdır: İstihsal ve sa'y âletlerinden istifade hususunda bütün emekçilere hak verilmesi. Bu ise, ancak istihsal ve sa'y âletlerinin aileden alınıp Devlete devri ile mümkün olabilir.

Bu izaha ilâve edilmesi lâzım gelen nokta, Saint-Simonizm'in bunu, tabiî ve tedricî bir gelişmenin varacağı son had olarak görmesi, hattâ mazideki mülkiyet hâdiseleri üzerinde yapılan istikracı - **endüktif** bir muhakeme ile varılmış bir "önceden görme, keşif - Prévision" addeylemesidir. Bu noktada Saint-Simonizm'i, tarih felsefesi yönünden tekâmülcülere olduğu kadar Marxizm'e bağlayan bağ hissedilmektedir. Fakat Rist'in işaret ettiği gi-

11) Bk. Bazard: Doctrine de Saint-Simon, Sf. 170 (Ch. Rist, Sf. 261) den.

bi acaba mülkiyet hâdiseleri böyle bir önceden görmeye meydan veriyor mu? Yoksa asıl ilmî mülkiyet hakkının bizi tersine Fransız ihtilâlinin temin ettiği ferdî mülkiyet hakkının gittikçe daha çok yayılmasını, yani mülkiyette kollektivizmin değil, bilâkis endividüalizmin inkişaf etmesi lüzumuna mı sevk ediyor? Gerek Saint-Simonizm ile Marxizm arasındaki mukayese üzerinde, gerek mülkiyette gittikçe fertçiliğin gerçekleşmesi zarurêti etrafında dikkati çekmek, bir taraftan içtimaî ve iktisadî doktrinlerini, sosyolojiyi, öteyandan tarih felsefesini ve sosyalizm tarihini ilgilendiren bu ana meseleyi şimdiden ileride karşılaşacağımız problemler bakımından gözönünde bulundurmak lâzımdır. Herhalde daha ziyade Saint-Simonien'lerin etraflı bir surette izah ettikleri bu noktaya üstadın kendisi de yabancı değildir. Nitekim muhakemenin esasına "Redern ile beraber yaptığımız itiraz hakkında muhtara"sında şöyle diyor: İstikbal, ilk hadleri mâziyi teşkil eden bir serinin son hadlerinden müteşekkildir. Eğer bir serinin ilk hadleri iyi tetkik edilirse sonraki hadleri kolayca görülebilir ve böylece adamakıllı müşahede edilen mâziden yarının ta'lil —dédution yolu ile çıkarılması mümkün olur." Kendisi de bu usulü kullanarak bulunduğu zamanın kollektivizme ve endüstriyalizme vasıl olduğunu göstermeğe çalışmıştır. Talebeleri aynı usul ve muhakeme tarzını kullanmak suretiyle aileden siteye, siteden, millete, milletten beynelmilellîğe doğru bir içtimaî gelişmenin vücuda geldiğini, bu inkişafın mülkiyet hâdisesine de müessir olduğunu izaha gayret etmişler, hattâ mistik ve dinî bir mânâ taşıyan insaniyetçiliğe bütün insanlara şamil bir kollektivizme kadar varmışlardır.

10. İdari Teşkilât :

Böylece kurulacak kollektivist cemiyette bütün istihsal âletlerini elinde bulunduracak kollektivite, bu muazzam istihsal işini nasıl başaracaktır? Bu hususta mütefekkirimizin zamanının Fransası için mi, bir kıt'a için mi, yoksa bütün dünya için mi kurulacağı pek belli olmıyan teşkilât projesine göre, muhtelif meslek ve zanaatlara mensup bütün endüstriyellerin —ki bu endüstriyel'i üstadın anladığı mânâda anlamalı— teşkil eylediği, değiştirilecek miras hukuku sayesinde hiç bir kimsenin ele geçiremediği istihsal ve sa'y âletlerine malik olan kollektivite, üç iktisadî meclis tarafından idare edilecektir.

I. — Teşriî meclis;

Bu meclisin vazifesi kanunlar, kararlar ve talimatnameler hazırlayıp teklif etmektir. Meclisin 300 âzası şu kollara ayrılmıştır: 1) Mühendisler (200), 2) Şair ve âlimler (5), 3) Ressamlar, heykeltıraşlar ve mimarlar (25 ressam, 15 heykeltıraş, 10 mimar).

II. — Tetkik meclisi;

Teşriî meclisin kanun projeleri burada tetkik edilir. Bu da 300 âzadan mürekkep olup 200 ü tabiat ilimlerine mensup olanlardan, 100 ü de riyazî ilimler erbabından ibaret olacaktır.

III. — İcra meclisi;

Bu meclis, her iki meclisten geçmiş kanun ve kararları icra ediyor. Âza sayısı muayyen değildir. Sanayi, ticaret, ziraat ve bankacılık mümessillerinden mürekkeptir. Vergi kanunlarının ihzar işi de bu meclise verilmiştir.

İlk bakışta ütöplastlerin yarınki cemiyet projelerini hatırlatan bu teşkilât plânında emekçi erbabına yer verilmemesi dikkati celbediyor. Diğer taraftan büyük arazi sahiplerine de yer verilmemiştir. Bu meclislere intihap edilme, âza olma haklarından mahrum olan işçiye hiç değilse seçme hakkının verilmiş olduğu akla gelebilirse de onlar için böyle bir hak da mevcut değildir. Saint-Simonizm'in, ağırlık merkezi amele meselesi olan sosyalizm bütünü içindeki mevkiini belirtme işinde, bu cihet ister istemez gözönüne alınacaktır.

Anlaşıldığına göre bu teşkilât merkezde olup taşralarda şubeleri vardır. Şubelere verilen direktifler merkezden gidecektir. Fourier'nin Falanj nizamnın aksine olarak, endüstriyel - kollektif cemiyette çok sıkı bir "Merkeziyetçilik - Centralisme" hüküm sürecektir. Gerçekten Fourier, icabında bütün falanjların nihayet federasyon halinde birleşmesini istemişti. Halbuki Saint-Simon için merkeziyet, santralizasyon esaslı bir prensip teşkil ediyor¹².

11. Din Meselesi :

"Yeni Hıristiyanlık" eserinde, bu merkezî teşkilâta Saint-Simon aynı zamanda ruhanî vazifeler yüklemekte, endüstriyalizm, bir say ve çalışma dini olarak tasvir olunmakta, merkezî teşkilâta, âdetâ katoliklikte Vatikan'ın sahip olduğu otoriter davranışı tavsiye etmektedir. "Yeni Hıristiyanlık"daki iddia, esasen yalnız bir kelime benzeyişinden ibare:

12) Mamafih Fourier de, falanjist dünyanın merkezi olarak İstanbul'u düşündüğü zaman merkeziyetçilik gütmekten geri kalmamaktadır!

kalmaz. Saint-Simon ve talebeleri, gerçekten düşündükleri şekilde kendi sosyalizmlerinin yeni bir din olduğuna kanidirler. Üstatta ikinci bir İsa, bizim kültür tarihimizin yabancı olmadığı **Mehdî**'nin bir misâli olmak hususunda derin, samimî ve kuvvetli bir ilham bile vardır! Yarının teşkilâtını kurmak vazifesiyle gönderilmiş bir Tanrı elçisi olduğuna kanidir. Hattâ nasıl eski dinlerin her biri, kendinden evvelki dinlerin içtimaî meseleyi en âdil ve âhenkli şekilde halledemediğini söyliyerek meydana atılırsa, Saint-Simon'da, Endüstriyalizm ismini verdiği yeni nizamı aynı düşünce ile ortaya atıyor. Eski din (yani Roma'da merkezi bulunan Katolik Hristiyanlık, kadar Lüter Protestanizmi de) vazifesini ifa edememiştir. Bu din, yeni müsbet dine mevkiini terketmelidir. Pozitivist Auguste Comte'un, hocası addedilen Saint-Simon ile aralarındaki münasebet burada seziliyor. Zaten XVIII. asrın sonlarında, muzaffer olan müsbet ilimlerin içtimaî meseleleri muhakeme üzerinde çok kuvvetli tesiri vardır. Bu yüzdendir ki Saint-Simon, "eski Hristiyanlık"ın "Déisme - Allahçılık"ı yerine kendisinin ibda' eylediği "yeni Hristiyanlık"ın "Physicisme - Tabiatçılık"ını ikame ediyor. Bu yeni din, yeni cemiyette herkese İndustriel olmayı, yani çalışma ve iş hayatını yaşamayı emretmektedir. Yeni cemiyette "boş, işsiz - Oisif" olanlar, yeni dine göre dinsiz addedileceklerdir! Bazen Saint-Simon, bizde Meşrutiyet devrinde eski, saf ilk Müslümanlığa avdet telâkkisi taraftarları gibi düşünüyor. Eski, saf, Hristiyanlık sonradan bozuldu, kardeşlik ve eşitlik ideali ihmal edildi, papazlar, dini ifsad etti. O halde "yeni Hristiyanlık" ilk saf Hristiyanlığa dönüş şeklinde gözönüne alınmalıdır.

12. Amele Meselesi :

Saint-Simon'daki amele meselesi, ne derece sosyalistçe vazedilmiş ve hallolunmuştur? Önce XIX. asır boyunca sosyalizm terimleri arasına giren, bir müddettenberi de Türkçemizde kullanılmağa başlanan "Proleter - Prolétaire" kelimesinin sosyalizm neşriyatında ilk evvel —daha doğrusu bizim elde ettiğimiz bilgiye göre— Saint-Simon tarafından kullanıldığını kaydetmeliyiz. Kelimenin asıl lâtincesi olan **Proletarius**, sadece fakir adamı, daha ziyade fonksiyonu çocuk doğurmaktan ibaret fakir tabaka mensubu kadını ifade ediyor. Halbuki XIX. asırla kullanılmağa başlanırken mânası başkalaşmış, "emeğinin mukabili ile, alın teri ile yaşayabilen adam"ı ifade etmiş, daha sonra teraküm etmiş sermayesi ile, istihsal vasıtalarını kullanan işverenin kullanacağı sanayi amelesi, istismar eden kapitalist karşısında, istihsal vasıtalarından mahrum, rızkını günü gününe kazanan ve hiç bir ihtiyat akçeye sahip olmıyan insan tipi için kullanılmıştır. Ekseriya her türlü köylülük bağlarından kopmuş, yegâne sermayesi beden emeği olan topraksız büyük sanayi işçisi karşılığı olarak kullanılır.

Çalışma hayatının başlıca mümessili olan ameleye karşı Saint-Simon'un beslediği ruh hali tahlile değer. Önce kendi ifadesiyle "Cemiyetin en kalabalık sınıfının maddî ve manevî hayatını ıslah" kaygusuna sahip olduğunu teslim etmek lâzımdır. Bu uğurda asalet hukukundan vazgeçiş, asilzadelerin imtiyazlarının ilgası için ihtilâlcilere verdiği Beyanname, herhangi bir sınıf psikolojisinden uzak kaldığını göstermektedir. Fakat yukarıda söylediğimiz gibi yarınki cemiyetin tahayyül ettiği teşkilâtında ameleye aktif bir mevki vermediği de görülmektedir.

Yeni cemiyette esas çalışmak olduğuna göre. Devletin tanzim edeceği istihsal hayatında en mütevazı el amelesinin bile mevkii muhteremdir. "İlmî mesaiye methal"de şöyle diyor: "Sa'y fikrine elverişli olduğu bütün genişliği vermek lâzımdır. Herhangi bir devlet memuru, kendini ilme vermiş birisi, güzel sanatlarla meşgul olan, ziraî ve sınaî işlerle alâkalı bulunan kimseler, toprağı kazan rençber, yük taşıyan hamal kadar müsbet bir çalışmada bulunmaktadır."

Her sosyalist gibi Saint-Simon'da tahayyül ettiği cemiyette "sınıf"tan bahsedilmesini kabul etmez. Amelenin idareye ve seçime iştiraki onun nazarında tâli bir ehemmiyeti haizdir. Mevcut cemiyetteki sınıflar kendisine göre, ancak "çalışma" ölçüsüyle belli olur ve biri çalışanlar, diğeri çalışmayanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Kendi tabiriyle:

1 — Millî fırka (parti national),

2 — Gayri millî fırka (parti antinational), mevcuttur¹³. Yeni cemiyette bu ikinci "fırka" ortadan kalkacak ve cemiyet yalnız "millî fırka" unsurlarından, yani "çalışanlar"dan teşekkül edecektir. İşçiler işte bu "çalışanlar" sınıfına dahildir. Bu iti-

13) «Millî fırka»ya dahil olan tabakalar şunlardır: Esnaf, tüccar, deniz ve kara nakliyat müteşebbisleri, çalışmaları ile vasıtalı veya doğrudan doğruya tesir edenler (âlimler, avukatlar, sanatkârlar...), işsiz ve boş müstehliklerin haksız üstünlüğü ile karşılaşan müstahsilleri kurtarmağa çalışanlar ilh... dır. Gayri millî fırka âzasına gelince bunlar da eski rejimî iade taraftarı olan asille, ahlâklılığı Papanın emirlerine körükörüne itaattan ibaret sayan papazlar, boş ve işsiz duran arazi sahipleri, kendilerini himaye eden «askerî tabaka»yı müdafa eden hâkimler.. dır.

barla Saint-Simon, mühendis ile amele, fizik âlimi ile rençberi aynı sınıfa sokmaktadır. Böylece teşkilâtta sokulmayan proleterya meselesi, müellifimizin “insanların idaresine eşyanın ve hâdiselerin idaresini”, “emir” yerine “idare”yi, “iktidar” yerine “kabiliyet”i ikame eden doktrininde, herhangi bir tenakuz arz etmekten kurtulmaktadır. Mesele “kapasite-kabiliyet” meselesidir. Bunun için sınıfsız cemiyette bazı fertlerin —yani sanayi amelesinin— idareye iştirak etmemesi, kollektivizm için bir eksiklik teşkil etmez. Bilâkis istihsalî tanzim işini üzerine alan alan kollektivite, en muktedirleri meclislerinde çalıştırmakla âmme menfaatine daha elverişli ve uygun davranmaktadır. Asıl eşitlik, Saint-Simon’a göre ütöplast doktrinlerdeki mutlak ve kayıtsız eşitlikten ibaret değildir: “Sinaî cemiyette eşitlik herkesin ortaya koyduğu şey (Mise) ile, yani müsbet kabiliyeti ile elverişli neticeler elde etmesidir¹⁴.”

13. Saint-Simon ve Sosyalizm :

Nihayet bu izahların sevkettiği şu sual üzerinde duralım; — Saint-Simon sosyalist midir? Sosyalist ise ne nisbette ve ne mânada? “İçtimaî mesele”nin gerek ütöplizm, gerek sosyalizm safhasında mütefekkirlerin mülkiyet, aile, amele (yahut halk kütlesi) meseleleri üzerinde durduklarını gördük. Ne Saint-Simon, ne de Enfantin’den başka bir Saint-Simonien, aile ve kadın meselesine doğrudan doğruya temas etmiş değildir. Geriye mülkiyet meseleleri kalmaktadır.

Saint-Simon’da kendisine mahsus bir tarihî

14) Bk. *La Politique* (C. III ve külliyat) Sf. 203.

maddecilik bulunduğunu gördük. Mülkiyetin **kollektivize** edilmesini, maddeci bir tarih görüşü ile izah ediyor. Fakat bu izahın tamamıyla Marx'da görülecek olan materyalizmi arzetmediğini şimdiden söyleyelim. İc̣timaî müesseseler içinde en mühim olanı, kendisine göre, ideolojik ve felsefî müessesedir. "Sytème industriel"de ihtiyarlıyan eski müesseselere nihayet verip yerlerine yenisini koymak kuvvetinin "felsefe"ye ait olduğunu söylemektedir. O halde mülkiyetin **kollektivize** edilmesi bu neviden bir tarih felsefesinin gösterdiği zaruret icabıdır.

Öte yandan Saint-Simon'un ferdî mülkiyet doğrudan doğruya ilga ettiği de katiyetle söylenemez. Kollektivizm, âmme menfaati namına yapılacaktır. Lâkin işaret ettiğimiz gibi miras hukukunun imtiyazlarından istifade eden boş ve işsizlerin elverişsiz ellerindeki sa'y ve istihsal âletlerinin kollektifleştirilmesi, kollektivizisasyona tâbi tutulması sadece bir hareket noktasıdır. İstihsalde bulunmağa elverişli olanların mülkiyetlerini kollektifleştirmek ve bu kollektivizasyonu her pahaya idame etmek meselesi, Saint-Simon'da pek vazıh değildir. Hattâ kendi toprağını bizzat işleten arazi sahiplerinin hukukuna karşı müsâmahakâr bile davranmaktadır. Bu davranış onu sosyalist görmek isteyenler için doğru olmasa bile, müellifin kendisi için mantıkîdir. Zira daha ziyade zekâ ve istidada dayanan aristokrat bir sosyalizm güden Saint-Simon, ziraî, sınaî, fikrî. . her sahada yalnız "kabiliyet - capacité"e yer vermekte ve bu "kabiliyet"in ferde kazandırdığını benimsemektedir.

Proletarya kelimesini ilk evvel ve sempati ile kullanışını bir tarafa bırakalım. Kendi tabiriyle "en kalabalık sınıf" olan ameleler hakkındaki endişesi

inkâr edilemez. “Système industriel”de şöyle diyor: “Doğrudan doğruya gayem, yaşama vasıtası olarak yalnız el ve kol emeğine malik olan sınıfın mukadderatını mümkün olduğu nisbette islah etmektir¹⁵.” Fakat bu islah fikri, acaba içtimaî ahlâk endişesiyle mi, yani bir idealizm işi olarak mı ileri sürülüyor? Yoksa siyasî ve içtimaî bir kıymet kazanmış bir proletarya sınıfının icabında iddia edebileceği hukuka karşı bir cevap mıdır? Saint-Simon’u yakından tetkik edenler, onun idealizm yolu ile bu islah fikrine vardığını beyan etmektedirler. Önceleri de işaret ettiğimiz gibi, içtimaî teskilât meselesinde amele hariç tutulmaktadır. Bu bakımdan Eflâtun ile Saint-Simon arasında küçük bir mukayese bile yapılabilir. Hatırlıyorsunuz: Eflâtun iktisadî faaliyet ile alâkalı tabakaları, “Devlet”e yabancı addetmiş, hattâ bu tabakaların Devlet işlerine karışmamalarını istemişti Saint-Simon için de halka iyilik etmenin en iyi vasıtası, istihsal vasıtalarını “elverişli eller”e vermek, yani açıkcası sınaî müteşebbislere terketmektir. Bu sayede iş hacmi artacak, işçilere iş buluncaktır. Yalnız Eflâtun’da iki yukarı sınıfın (idarecilerle muhariplerin) teşkil ettiği Devlet münhasıran siyasî, terbiyevî bir müessese iken, Saint-Simon’un devleti, şahısların keyfî emirlerinden ziyade **eşya ve hâdiselerin idaresi** altında bulunan muazzam bir iktisadî teşkilâtta ibarettir.

14. Saint-Simonizm ve Tesiri :

Sosyalizm tarihinde mühim bir yer işgal eden Saint-Simonizm’in tesirleri hakkında bir bilânço tan-

15) «Améliorer le plus proprement et le plus complètement possible l’existence morale et physique de la classe la plus nombreuse. »

zim eden bir Saint-Simon'cu, P rrier, şunları zikrediyor :

1 — Mazi hakkında felsefî tetkikler yapmak suretiyle içtimaî hâdiselerin yürüyüşünü keşfetmek ve istikbali önceden görmek için onları müşahede lüzumunu ileri sürmüştür. Bu lüzum, medeniyetin kendisini tetkik etmekten başka bir şey değildir;

2 — İktisada ve tarih felsefesine yeni görüşler getirmiştir;

3 — XIX. asrın iktisadî faaliyetlerinin programını çizmiştir;

4 — Fransa'da  imendifercili in bayraktarlı ını yapmıştır;

5 — S vey  kanalının açılması fikrini ortaya atmıştır;

6 — Kredi müesseselerinin yeniden te kil tlandırılması hususunda bereketli fikirler ileri sürmüştür;

7 — Saint-Simonizm'in programının bir kısmını gerçekleştiren ve kendi fikirlerini bütün içtimaî tabakaların muhitinde ne reden faydalı insanlar yetişmesine vesile olmuş, bu faydalı insanlar Cumhuriyet i olan ve olmıyan zümrelerin her ikisinde de yeti mi tir¹⁶.

Bu bil n oda Saint-Simonizm'in, sosyalizm sahasındaki tesirine işaret edilmemesine ne diyelim? Bil n o,  deta Fransız ihtilâlini yapan bur uvazinin gayelerine yardım etmiş, bir doktrin karşısında bulundu umuzu göstermektedir. Gerçekten, Saint - Simon'dan sonra bir müddet dinî bir tarikat hayatı ya ıyan Saint-Simon'cular, sonraları Fransa'nın iktisadî inki afında çok müessir bir rol oynamışlardır.

16) Bk. G. Bougl  : Socialismes français, 1933, Sf. 91.

Meselâ Péreire kardeşler, bugün muazzam malî şirketlerin ilk nümunesi olan "Crédit mobilier"yi tesis ettiler. En hararetli talebelerden Enfantin, P. L. M. şimendiferlerinin inkişafına yardım etti, Süveyş kanalının açılması için kurulan şirketin vücutte gelmesinde gayreti görüldü. Collège de France'da ders veren bir Saint-Simonien, büyük devlet teşebbüslerini alkışlıyordu. Saint-Simon'un en kuvvetli sezgisi, kendisinden sonra bankaların aldığı ehemmiyetle ilgilidir. Gerçekten muazzam sermayelere sahip olan modern bankalar, iktisadî teşebbüslerde kullanılan muazzam kredileri tedarik etmektedirler. Enfantin (İktisat ve Siyaset) eserinde büyük malî müesseselerin, elverişsiz ellerdeki mülkiyeti (menkul ve gayrimenkul sermayeyi, daha ziyade menkul sermayeyi) elverişsiz ellere tevdi etmeğe tavassut edeceğini söylüyor, başka mânada da olsa üstada tercüman oluyordu. XIX. asrın devamı esnasında bu tahminin harikulâde bir isabetle doğru çıktığı görülmektedir. Hele iktisadî faaliyetlerin merkezîleştirilmesi lüzumu hakkındaki düşünce, daha büyük bir isabet gerçekleşmiştir.

Bununla beraber şu iki noktayı da kaydetmek lâzımdır :

1 — Bankalar, sermayeyi elverişsiz ellerden alıp elverişlilere vermeğe tavassut ederken mülkiyet huukku üzerinde herhangi bir ilga ve tesviye ameliyesi yapılmış değildir;

2 — İktisadî faaliyetler merkezîleştirilmekle beraber, bu merkezîleşme, devlet tarafından değil (çünkü XX. asrın başlangıçlarından evvel devlet, liberal davranıştan ayrılmak istemiyordu), sanayi erbabı ve müstahsillerin sendikaları arasındaki anlaş-

ma neticesinde vücade gelmiştir. Bu yüzden Saint-Simonizm, ancak bu iki gerçeğin muhteviyatını değil, yalnız şekil ve kadrosunu önceden haber vermiş sayılabilir.

XIX. asrın sosyalist doktrinlerine ve cereyanlarına tesir etmiş bir Saint-Simonizm'den bahsedilemez mi? Yukarıdaki tahlillerimiz Saint-Simonizmi her ne kadar ilmî bakımdan sosyalizm ile yakından alâkası olmıyan bir doktrin olarak gösterdi ise de umumî bakımdan sosyalizm, Saint-Simonizm'den çok müteessir olmuştur. Hiç bir şey olmasa bazı kelimeler, formüller, ifadeler var ki asılları Saint-Simon ile talebelerinin eserlerinde bulunuyor: **Ferdî mülkiyetin içtimâî adalet ile tezat halinde bulunması, insanın insan tarafından istismarı, sınıf husumeti, sınıf mücadelesi, sınıfsız kollektivite, istihsal ve sa'y âletlerinin fert ve aileden kollektiviteye devri, en kalabalık sınıfın refahı, proleter için endişe... ilh.** Mamafih tesir yalnız ifade ve formüllere inhisar etmez. "En kalabalık sınıfın refahı"nı düşünen üstad ile talebeleri, amelenin teşebbüsteki kâra iştiraki lüzumunu ileri sürmüşlerdir. Ameleye siyasî hak verilmemesi ise, fikrimce kendi zamanlarındaki proleteryanın dağınık, tam şuurlu olmamasından ileri gelse gerektir. Ameleye siyasî hak veren sonraki sosyalizmin ondan aldığı tesir daha mühimdir. Engels'in "sonraki sosyalistlerin sadece iktisadî olmıyan bütün fikirleri dahiyâne bir görüş nüfuzuna sahip olan Saint-Simon'da tohum halinde bulunmaktadır¹⁷⁾" deyişi yanlış değildir.

Fakat bu hüküm aynı zamanda Saint-Simon'un Marxist mânada sosyalist olmadığını da söylemek

17) Bk. H. Bourgin: Saint Simon, G. Encys. Maddesi.

istiyor. Zira iktisadî bakımından Saint-Simon sosyalist gösterilmiyor. Neden? Fransız sosyalistine göre fazla - kıymet nazariyesine sınaî teşebbüslerde yer verilemez. Fazla - kıymet, emekten değil, müteşebbisin, "kabiliyet - capacité"inden mütevellittir. Bu noktadan Saint-Simonizm, belki de Marxist sosyalizm bakımından anti-sosyalizm sayılabilir ve liberal iktisat telâkkisine yaklaşır. Fakat bu anti-sosyalizm, yalnız Marxizm ile mukayese neticesinde ortaya çıkar. Hakikatte, yani rekabet ve iktisadî buhranlar karşısında yeni bir içtimaî ve iktisadî nizam araştırması yapmak, boş ve işsiz (oisif) lerle işleyenler arasında tezat bulmak, servetin kabiliyete ve esere göre yeni bir dağıtımını müelliflerin bu husustaki menfî hükümleri ilmî değildir. Hiç bir sosyalist doktrin, içtimaî meseleyi münhasıran kendisinin hallettiğini iddia edemeyeceğinden Saint-Simonizm'i de bir çok sosyalizmlerden biri olarak karşılamak pekâlâ mümkündür.

Fransız iktisatçılarından H. Bourgin, Saint-Simonizm'in başlıca şu esaslardan hareket ettiğini kaydediyor :

1. — Müsbet ilmin muhakeme ve tetkik tarzı içtimaî hâdiselere tatbik edilmelidir. Bilhassa fizik bir nümune olmalıdır;

2. — Endüstriyeler, cemiyetin en esaslı unsurudur. Bu unsur dışında kalanlar hâkimiyete iştirak edemeyeceklerdir. O halde hâkimiyet, endüstriyelere verilmelidir;

3. — Emek, cemiyetin en müsbet kanunudur. Bütün cemiyet fertleri bu kanuna tâbi olmalıdır.

4. — Endüstriyel, yani müstahsil tip cemiyette iki çeşittir: Bedenî, fikrî. Cemiyetteki hâkimiyet bazı kayıtlarla bu iki müstahsile tevdi edilmelidir;

5. — Eski din hayatîyetini kaybetmiş, vazifesini ifa edememiştir. Bunun yerine yeni bir din yeni bir Hıristiyanlık ikame edilmelidir. Bu yeni Hıristiyanlığın papazları, yeni cemiyetin fikir müstahsilleridir¹⁸.

Bu beş esastan bir kısmı (birinci ile beşinci), Saint-Simon'un talebelerinden A. Comte tarafından ele alınacak ve "Müsbetçilik - Positivisme" felsefesine yol açacaktır¹⁹. Diğer bir kısmı (ikinci ile üçüncü), XIX. asrın sosyalizmleri tarafından takip edilecek ve şüphesiz işlenerek başka çeşit telâkkilerin hareket başlangıcı olacaktır. Nihayet son bir kısım, yahut diğer kısımların bazı tarafları, asıl Saint - Simonizm'i teşkil etmekte olup kendileriyle birlikte kültür tarihine mal olmuştur.

18) Bk. Engels: Herrn Eugen Dührings Unwalsung der Wissenscht, Sf. 277 (Rist'den naklen: 267).

19) Bk. Lévy - Bruhl: A. Comte'un felsefesi, Fındıkoğlu tercemesi, C. I, II, III, IV, Ayrıca «Metodoloji Nazariyeleri»nin Comte ait faslına (Sf. 235-292) bakılabilir.

Dördüncü Fasıl

CHARLE FOURIER

1. Hayatı ve Eseri :

Charles Marie Fourier 7.2.1772 de Fransa'da Besançon şehrinde doğdu. Büyük bir tüccar olan babası 1711 de ölürken oğluna 80.000 Fransız Frankı miktarında mühim bir para bırakmıştı. Daha beş yaşında çocuk iken babasının ticaret işleriyle alâ-kadar olan Fourier, bu işlerde kabiliyetsiz olduğunu her zaman gösterdi. Babasının ticaret esrarını müşterilerine ifşa ettiği için vaktiyle babasından bir dayak bile yemişti!.. Fakat bu dayak, ahlâk ile ticaret işi arasındaki anlaşamamazlığı Fourier'ye unutturmadı. Yedi yaşında iken bir gün onun ticarete karşı daima kindar davranacağını kendi kendine yemin ettiğini hal tercemecileri anlatmaktadırlar.

Mektepte alâkadar olduğu dersler daha ziyade kültür dersleri idi. Lâtinceye temayülü çok kuvvetli idi. Fakat dokuz yaşında yetim kalan Fourier'nin terbiyesini yakından takip eden anası, onu mutlaka bir ticaret adamı olarak yetiştirmeğe azmetti. Kendisi Paris Üniversitesinde veya Harbiyede oku-

mak istedikçe anası mâni oldu. Daha genç yaşında tüccar yamağı olarak gördüğümüz Fourier, bütün hayatında, mizaç ve temayülüne cevap vermiyen bu mesleğe karşı nefret hissedecektir. Bir vesile ile şöyle diyor: “Gençlik senelerimi yalan sahnelerinde geçirdim. Şerefli bir genç, ticaret sahasında yaşayamaz...”

Bu arada kaçamak olarak musikiden zevk almağa çalışıyordu. Ailesi hoca tutmadığı halde Fourier kendiliğinden muhtelif âletlerle musiki öğrenmekte, coğrafya ve nebatat araştırmalarını yapmak-tadır. 1790 da artık tahsiline nihayet vermek lâzım geldi. Almanya, Belçika ve Hollanda’da seyahat ettikten sonra kendisine Lyon’da bir ticaret işi bulundu Fakat evvelce de bir zamanlar bulunmuş olduğu Lyon, bilâkis Fourier’nin başka insanların dertlerine alâka ve sevgi besliyen seciyesi üzerinde daha çok müessir oldu. Devrin Lyon’u içtimâî meselelerin sahnesi hâline gelmişti.

Lyon, bilindiği gibi Fransız iktisat tarihinde, hat-tâ umumiyetle amele tarihçesinde adı sık sık geçen bir şehirdir. 1744 ve 1752 de Lyon ipek sanayi amelesinin ihtilâlleri meşhurdur. Jacquard’ın keşfettiği ipek mensucat makinesi ilk semerelerini Lyon’da verdi. 1800 sıralarında İngiltere’nin açtığı bir makine müsabakasına iştirak eden işte bu Jacquard’dı. Daha Fransız ihtilâli olmadan evvel Lyon, küçük sanayiden büyük sanayie geçmiş olan bir sınaî muhite malikti. Ev sanayii ile fabrika sanayii arasında mutavassıt bir mevkide bulunan ve iktisatçı-larca “Verlagersystem - Ev sanayii” ismi verilen yeni bir ticarî faaliyet şekli ilk defa Lyon’da görülmüştü. Bu “Ev sanayii”ne hâkim olan müteşebbislerin istismarcılığı dillere destan olmuştu. XIX. asır başında

tam manâsiyle proleterleşmiş bir amele kitlesi, Fransa'da daha ziyade Lyon'da görölüyordu, ki sayıları 50.000 i geçmekte idi. Hattâ "Üçüncü tabaka - Tiers - état", birinci ve ikinci tabakalara karşı ayaklanırken, Lyon'da "Dördüncü tabaka", yani proleter sınıfının nüvesi demek olan bir tabaka da üçüncü tabakaya, yani burjuvaziye karşı homurdanmağa bile başlamıştı.

İpek sanayii ile meşhur olan Lyon'un caddeleri, içtimaî meseleleri düşünmek isteyenler için göze batacak manzaralarla dolu idi. Bir taraftan ipek elbiseli zümreler, diğer taraftan bu elbiseleri dokuyan fabrikaların paçavra içinde gezen sefil ve perişan ameleleri! Kadın işçiler arasında fuhşun nisbetsiz bir surette arttığı da görölmekte idi. "Babalarının yaşamağa kifayet etmiyen gündeliklerini, kendi vücutlarını satmak suretiyle telâfi eden Lyon'lu kadınlar"dan bahseden o devir müelliflerine sık sık rastlanmaktadır¹.

Mizacına işaret ettiğimiz Fourier üzerinde böyle bir muhitin nasıl bir tesir icra edeceğini tasarlamak güç değildir. Bir müddet sonra elindeki sermayeyi 1793 de "kediye yükledi", fakirleşti. Fakat bu fakirlik kendisine zerre kadar tesir etmiyordu. Düşündüğü şey o sırada Lyon'da çok bahsedilen üç kelimelik bir vecizenin muhteviyatı idi. Her tarafta "Hürriyet, müsavat ve uhuvvet" kelimeleri konuşuluyordu. Fakat bu kelimelerin mânası, mahdut bir zümre için, küçük ve büyük burjuvazi için doğru olabilirdi. Edindiği esaslı fikir, siyasî ihtilâllerin içtimaî meseleyi halledemiyeceğidir. Duyduğu isya-

1) Bk. Wilhelm Haustein: Die grossen Utopisten, Berlin, 1920, Sf. 10.

nı, kendisini ilme vermekle unutmaya çalışıyordu. Hususile astronomi, fizik ve kimya alâkasını celbetmektedir.

Öte yandan Fourier elinde kalan az para ile ticaret işlerini düşünmekten de geri kalmıyordu. Yaptığı iş komisyonluk idi. Hayatının iflâstan sonraki bu safhasından bizzat bahsederken: "Komisyoncu, başkalarının yalanlarına, kendi yalanlarını ilâve eden ve bu suretle tellâlık yapan bir kimseden başkası değil!" diyor.

1788 de biz onu Marsilya'da görüyoruz. Mensup olduğu ticarethanenin adamı olarak burada bulunduğu sırada dikkate değer bir hâdise cereyan ediyor: Ticarethane, piyasada yüksek fiyat elde etmek için Marsilya limanındaki pirinç çuvallarının denize dökülmesini emrediyor!! Bu emrin, özelliği hakkında bir fikir edindiğimiz Fourier'nin ruhu üzerinde nasıl bir tesir icra edeceği tahmin edilebilir. Şimdiden ferdî mülkiyet aleyhtarlığı kuvvetlenecektir. Bu arada komisyonculuk işine yine devam ediyor. Fakat bunun, aile reisliği yapan annesinin tazyiki neticesi olduğu anlaşılmaktadır.

Fourier, bir taraftan komisyonculuk yaparken, öte taraftan ilmî tetkiklerinin neticesini de 1808 de Lyon'da neşrediyor. Eserin ismi çok metafiziktir: **"Théoris des quatres mouvements et des destiniées générales - Dört hareket ve umumî mukadderat nazariyesi."** Fourier'nin güttüğü fikir, cazibe kanununun aynı zamanda ruhî ve içtimâî tabiata da şamil oluşunu isbattan ibarettir. Bu suretle tabiat - ruh - cemiyet üçlülüğünü bir birlik içinde izaha çalışmıştır. Cazibe kanununu Newton bulmuş ise, ruhî ve içtimâî kâinatın cazibe kanununu da kendisinin bulduğuna pek samimî surette inanmaktadır.

İleride muhteviyatından bahsedeceğimiz eseri bir tarafa bırakalım ve pek alâka verici bir hususî hayat sahibi olan Fourier'yi takip edelim. 1812 de kendisine aynı zamanda babalık eden anası ölmüş, 900 franlık bir gelir bırakmıştır. Nazarî çalışmaları- nı bu gelir sayesinde daha çok ilerletmeğe çalışı- yor. Hattâ bir aralık ticarî işlere fasıla bile vere- rek şehir muhitinden uzaklaşıyor. 1822 de ikinci eserini neşretmeğe muvaffak oluyor. **"Unité univer- selle - Külli vahdet"**. Mamafih bir dostu malî yar- dımda bulunmasaydı kitabın neşri yarıda kalacaktı. 1826 da Paris'e geldi, tekrar komisyonculuk yap- mağa başladı ve orada üçüncü bir eser çıkardı: **"Yeni işçi dünyası ve kooperatif."** Bu eser Fransa'- da muhtelif alâkalar uyandırmıştı. Kimisi Fourier'yi bir meczup sayıyor, bazıları ise aksine onu bir dâhi olarak karşılıyor. Serbest meslek erbabından dok- torlar, sanatkârlar, muharrirler, hattâ zâbitler bu ihtiyar Fourier'nin etrafında bir çevre teşkil etme- ğe başlamışlardı. Bunlardan biri kendisini Fourier'in talebesi olarak ilân etmiştir: Victor Considérant. Yalnız eserlerinin muğlak ve mücerret ifadesi onun amele muhitlerinde tanınmasına mâni oluyordu. Bu alâkalara rağmen hayatı sefalet içindedir. O sıra- da Paris'te bulunan Alman şairlerinden Heinrich Heine bir vesile ile Fourier'nin Paris'teki hayatından bahsederken şöyle diyor: "Yırtık ve eskimiş ceke- tinin bollaşmış ceplerinden birinde bir şişe, ötekin- de büyük bir ekmek parçası!"

Bu şartlar içinde yaşayan Fourier 9.X.1837 de Paris'te ölüyor. Çektiği sefalete karşı kayıtsız ka- lan insanlar, onun orijinalitesinden hoşlanıyorlar, hattâ menkıbelerinden zevk alıyorlardı. Hal Terce- mecilerinin anlattıklarına bakılırsa 1826 da Paris'e

gelen Fourier'nin son on senesi fikirlerini tatbikata geçirmek ihtirası içinde geçti. Bu menkıbelerden ikisine işaret edelim: Kurmak istediği istihsal kooperatifi için 15 milyon lâzımdı! Yaptığı ilâna cevap verecek sermaye sahiplerini her gün muayyen saatte evinde beklemekten usanmamış! Keza aynı maksatla gazeteye verdiği bir ilâna cevap olarak para gönderecek kimsenin cevabını almak için bir düziye postahaneye taşınmış! Bu menkıbeler ister doğru olsun, ister yakıştırılmış olsun muayyen bir mizacı ve temayülü ifade ettikleri için bize göre mânâlıdır. Anlatacağımız sistemi ve geniş tesiri, öyle zannedildiği gibi fantezist bir muharrir karşısında kalmadığımızı gösterecektir. XX. asır başında Fransa'da istihsal kooperatifleri merkezinin teşebbüsü ile, amele içinden yetişmiş bir heykeltraşa Fourier için yaptırılan bir âbidenin merasim ile Montmartre'de küşad edilişi, senelerden sonra değeri takdir edilen bir hizmetin kıymetini belirtmektedir. Onun ortaya attığı fikirlerden sadece birinin, kooperatifçilik düşüncesini bugünkü ehemmiyeti Fourier'nin içimizde ve muhitimizde nasıl yaşadığını göstermektedir.

2. Teorik Düşünceleri : Ticarî Liberalizm :

Şimdiye kadar yokladığımız içtimaî mesele tarihçesinde ütöhistler de dahil olduğu halde bütün sosyalist mütefekkirlerde biri menfi ve yıkıcı, diğeri müsbet ve yapıcı olmak üzere iki tarafın bulunduğu âşikârdır. Fourier'de de aynı ikilik. Menfi taraf, zamanının içtimaî ve iktisadî teşkilâtı hakkında yaptığı tenkitlerde görülüyor. Hususî hayatında da izlerini gördüğümüz serbest ticaret düşmanlığı en

başta gelir. Satıcı ile alıcı arasındaki muamelede hiç bir kontrol işinin bulunmamasını hazmedememektedir. Satıcının fiyat istemekte serbest olduğunu, fakat alıcının bu istenen fiyata bağlı bulunduğunu söylüyor. Acaba fiyatın teşekkülünü idare eden, binaenaleyh satıcının irade ve hürriyeti dışında bulunan müessirleri Fourier düşünmüyor mu? Şüphesiz düşünüyor. Yalnız sür'atli bir inkişafın tesiriyle satıcıların arasında bir fiyat inhisarının mevcudiyetine doğru gidildiğine işaret etmektedir.

Kontrolsüz bir ticaretin mevcudiyetinden dolayı ticaret maddeleri üzerinde halkın sıhhati aleyhine uğraşıldığını söylüyor ve meselâ Paris'te halis şeker ve sütün bulunmadığını ilâve ediyor. Ehemmiyetle tenkit ettiği bir nokta da ticaret erbabının fiyat düşürme hususunda kullandıkları gayri ahlâkî vasıtalarlardır. Fiyat düşürme, müstehliklerin menfaatine değil midir? Hayır. Tüccarların bütün maksadı fazlaca arzedilen maddeyi istihsal eden sanayiye tesir etmek ve buhranlar vücade getirmektir. Bunun neticesinde ticarî bir buhran, fabrikaların kapanması ve işsizlik. Hulâsa bütün cemiyet, tıpkı orta çağda vasalların kendi beylerine tabiiyetleri gibi, tüccarların oyunlarına tâbidir. Bu arada ticareti elinde bulunduran Yahudilere hücum étmekte ve yaman bir Yahudi düşmanı, antisemitist olarak görünmektedir.

3. Sinaî Gelişme ve Proletarya :

Ticaret serbestisine karşı bu tenkidi yapan Fourier Devletin ticareti eline alması lüzumunu düşünüyor. Bir Devlet rejisi ticareti nizam altına almalı, kalitesi iyi eşyanın ticaretini bizzat yapmalıdır. Böy-

lece ticaret erbabını ortadan kaldırmak isteyen Fourier, sanayi erbabına karşı sempati besler. Fakat bu sempatiden istihsalin serbestisine taraftar olduğu zannı hasıl olmamalıdır. Dikkate şayan bir surette uzağı gören mütefekkir, şimdilik değilse bile ileride sanayiin ameile tabakası aleyhine inkişaf edeceğini sezmiş, hattâ ameileyi fakirleştirmeye sebep olduğunu söylemiştir. Onun için istihsal rekabetine taraftar değildir.

Daha Lyon'da iken burjuvazinin "Hürriyet" parolasına acı acı gülüyor, bunun ameile için hiç bir şey ifade etmediğini düşünüyordu. Hürriyetten istifade etmek için bir takım vasıtalar lâzımdır ameile bunlara sahip olmadıktan sonra hürriyet neye yarayacaktır? Fourier'nin kendi tabiriyle "fizik hürriyet", "içtimaî hürriyet" ile tamamlanmadıkça vecizeler içtimaî meseleyi halledemeyecektir. Çünkü vasıtalara sahip olmıyan ameileye karşı "Hürriyet" parolasını kullanmak, bir alaydan başka bir şey değildir. Bu bakımdan ameile, vahşî, esir tabakaların bile dündüdadır. Emeğinin bütün hukukuna malik olmadıkça ona istenildiği kadar hürriyetten bahsedelim, faydasızdır.

4. Ferdî Mülkiyetin Tenkidi :

Bu esaslardan hareket eden mütefekkir mülkiyet nizamını tenkit ediyor. Müteşebbisin ve tüccarın mülkiyeti, ona göre, "âmmenin menfaatleri üzerinde istenildiği gibi oynama"nın eseridir. Müteşebbislerin ve kapitalistlerin mülkiyetinden bahsederken şu mütalâada bulunuyor: "Eşyayı istihsal eden sınıf, o eşyanın istihlâkine iştirak etmemelidir." Müteşebbis amelenin alın terini kapitalist düzen sa-

yesinde benimsiyor, işçi kendi istihsal ettiği eşyayı alıp istihlâk edecek vaziyetten mahrum bulunuyor. Zira liberalizm ve semeresi olan kapitalist mülkiyet müessesesi en sonunda amele aleyhinedir. İleride Marxizmin serdedeceği mülâhazaların şimdiden sahibi olan Fourier, burjuvazinin ihtilâlden evvelki içtimaî sınıflar ehramını değiştirdiğini kabul etmekte ise de kurucu ve yapıcı tarafının bulunduğunu düşünmemektedir. İhtilâlden sonraki Fransız burjuvazisi, ancak zahirî ve kelimededen ibaret hürriyet getirebildi. Getirdiği yegâne şey, mahdut bir zümreye ait imtiyaz haklarıdır. Böylece ortadan kalkan bir sınıf Devleti yerine bir başka sınıf Devleti kaim olmuştur.

Bu arada Fourier, burjuvazinin ideoloğlarına, klâsik ve liberal iktisatçıların fertçilik ve rekabete ait teknik fikirlerine de hücum etmekten kendini alıkoymıyor. İnsanlığı, hususî mülkiyet ve kapitalizm nizamı sayesinde en yüksek kültür seviyesine erişileceğine inandırmak isteyenler, hakikatta, aldandırlar. Günde 16 saat çalışmak, 2 Ocak'tan 31 Aralık'a kadar durmadan çalışmak ve işi sevmek amele için ahlâkî bir vazife imiş! Yegâne istirahat imkânını temin eden vesileler ya işsizlik veya açlık zamanlarıdır! Kuvvetlilerin arzularını haklı ve meşru göstermeğe çalışan "feylesoflar" karşısında Fourier gibi bir şahsiyetin hissedeceği antipatiyi takdir etmek güç değildir.

5. Kadın Meselesi :

Hemen bütün sosyalist müelliflerde mülkiyet meselesinin yanında aile ve kadın meselesinin yer aldığı görülür. Fourier de aynı suretle Feminizm ya-

pıyor. Her medenî cemiyetin medeniliği kadına verdiği hürriyet haklarının genişliği ile ölçülebilir. Halbuki zamanımızın aile hukuku ancak asılların ve burjuvazların şartlarına göre teessüs etmiş bir içtimaî müessese göstermektedir. Arasıra, geçmiş asırlara nisbetle devrinin kadın hukukunda kadın lehine nisbî bir terakkinin vücade geldiğini itiraf eden müellifimiz, en ziyade burjuvazinin izdivaç âdetlerini tenkit ediyor. Evlenmeden güdülen maksat daima "iyi bir parti vurmak"tır. Böyle bir maksat elde edildikten sonra erkek lehine olan bir boşanma güçlüğü, kadın hürriyetini tahdide başlıyor. Alman sosyalistlerinden August Bebel, müellifimizin kadın meselesi etrafındaki fikirlerini uzun uzadıya tahlil etmiştir. Bu tahlilin verdiği netice, aile müessesesinin, müstakil, şahsiyet sahibi iki tarafça kurulacak ideal bir yuva olması etrafında toplanıyor. Aile erkek tarafından kurulmuş ve erkek lehine olan bir iktisadî menfaatler ağı şeklini arz etmemelidir¹.

6. Terbiye Meselesi :

Nihayet zamanına ait olmak üzere yaptığı tenkitler arasında pedagojiye ilişkinlerin, terbiye tarihince büyük bir ehemmiyeti vardır. Muallimler, talebeyi sıra üzerinde uzun bir zaman tutmak ve ha-

1) Bk. A. Bebel : Fourier, 1907 Stuttgart, Sf. 146-160. Bebel, sosyalizme göre kadın meselesini ayrı bir kitap mevzuu yapmıştır. Bu kitap son zamanlarda Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu vesile ile 1909 sıralarında Selânik'te bulunan bir Alman müsteşrikinin, oradaki Türk münevverleri arasında Bebel'in eserlerinin okunduğunu kaydettiğine de işaret edelim. Bk. M. Hartmann: Briefe aus der Türkei, Berlin 1909.

fızasını mümkün olduğu kadar çok malûmat ile doldurmak maksadından başka bir şey gütmüyorlar. Talebe sabahtan akşama kadar, senenin on ayı devamınca kapalı odada ders dinlemektedir. Halbuki o (yani talebe), "bahçede, ormanda, çayırda oynayarak öğrenmek ihtiyacındadır." Bugünkü mektepçilik için, bilhassa ilk mektep için tabîî bir prensip haline gelen bu çeşit telâkkilerin, pedagoji tarihi için kıymeti çok yüksektir. Anlaşıyor ki modern mektepçilik ve öğretim tarzında talebenin "alâka" sını uyandırma siyaseti, "Emile"i yazan Rousseau ile birlikte sosyalist Fourier'ye de çok borçludur. Diğer taraftan talebenin alâkasını uyandıracak bir terbiye ve tedris sistemi fikri, aynı zamanda Fourier'nin "cazibe esasına dayanan iktisadî faaliyet" düşüncesi ile de sıkı sıkıya bağlıdır. Biraz sonra anlatacağımız gibi, müellifimizin tahayyül ettiği ve gerçekleştirmeye çalıştığı sosyalist cemiyette bütün çalışmalar, kâinatın da küllî ve umumî kanunu olan "cazibe" esasına istinat edecektir.

İşte Fourier'nin menfi tarafı ile alâkalı başlıca meseleler. Bundan sonra Fourier'nin müsbet ve kurucu tarafını göstereceğiz.

7. Sosyalizmin Felsefî Temelleri :

Fourier, mahiyetini evvelce anlattığımız bir mi-zaç ve temayülün sahibidir. Ruhیاتçıların içe dönük, derunî, enfüsî dedikleri insan tipine mensuptur. Bu yüzden serdettiği sosyalist doktrin, değme sosyalistlerde görülmeyen geniş ve felsefî temellere istinad etmektedir.

Fourier, sosyalizmini kurarken kozmoz ve insan dünyası karşısında edindiği ana bir "sezgi - İntu-

tion”den hareket eder: Tabiat ve cemiyetin mahiyetçe birlik ve beraberliği. Yani insansız düşünülecek bir seyyareler kâinatı ile, insanın dahil olduğu içtimaî kâinat arasında benzerlik ve ayniyet vardır. Her iki kâinatı idare eden kanunlar birdir. Her seyyarenin, bu arada arz seyyaresinin tarihi, o arz üzerinde cereyan eden insan hayatının tarihi ile at başı gider. Seyyarelerden her birinin tarihi, insan tarihinin safhalarına tekabül eden bir takım çağlara maliktir. Meselâ arz seyyaresini, seyyare olarak ele alalım. Bu seyyarenin çocukluk, gençlik, olgunluk, ihtiyarlık, ölüm safhaları vardır. Aynı suretle bu arz üzerindeki beşer tarihi de sırasıyla çocukluk, gençlik, olgunluk, ihtiyarlık ve ölüm safhalarına sahiptir. Bu safhalardan her biri de kendi aralarında ikinci derecede, tâli safhalara ayrılırlar. (Fourier bu safhaların topunu birden 32 ye çıkarıyor ve 32 dişli insan ile, 32 seyyareye malik kâinat ile mukayeseler yapıyor!) Meselâ beşer tarihinin ilk :

I. — Çocukluk safhasını gözönüne alınız :

Bu safha müellife göre kendi zamanına, yani XIX. asra kadar devam etmekte olup :

1 — İlk cennetvâri çağ; 2 — Vahdet çağ; 3 — Pederşahlık çağ; 4 — Barbarlık çağ; 5 — Medeniyet çağ (Fourier zamanında beşeriyetin bulunduğu hal!); 6, 7 ve 8 — XIX. asırdan sonra gelecek çağlardan ibarettir. Bu yedi çağın hepsinin birden teşkil ettiği 5.000 yıl devam eden ilk çocukluk safhasından sonra :

II. — 35.000 yıl sürecektir (gençlik - büyüme) safhası;

III. — Keza 35.000 yıl devam edecek (olgunluk - tedrici çöküş) safhası;

IV. — 5.000 yıl uzayacak (ihtiyarlık - inhilâl) ve dağılma safhası.

İşte insanlık tarihi 80.000 yıl sürecek olan bu dört safhayı ihtiva etmektedir. Bunlardan en mühim olanı, sosyalizmin zuhur edeceği XVIII. ve XIX. asırları da kapsayan birinci safhadır ve sekiz tâli çağa ayrılmaktadır. Bunlardan her birinin kendine mahsus özellikleri vardır: İlk çağda henüz zekâ kendini göstermemiştir, bir çok ütopistlerin altın çağ dedikleri merhaleye benziyor. İkinci vahşet çağının mahiyeti isminden anlaşıyor. Pederşahlık çağında ticaret başlamış, aile istibdadı baş göstermiş. dördüncü çağda bilhassa kadın ezilmiş, münferit ailelerin imtiyazları hâkim olmuş, nihayet zamanımızın medeniyet çağı gelmiştir. Fourier buradaki "medeniyet - civilisation" kelimesini istihza makamında kullanmakta ve âdeta 1914 harbi sonunda Türkiye'yi dünya haritasından kaldırmağa çalışan Garp medeniyetine karşı :

Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar!

diyen Türk şairi Mehmet Âkif'in ruh halini taşımaktadır. Nihayet altıncı, yedinci ve bilhassa sekizinci çağlarla insanlık teessüs edecek, "âhenk - harmonie" vücade gelecektir. Bu âhengi tasavvur eden Fourier, ancak bir sanatkâra yarayan muhayyilesini şahlandırmakta ve kâinatla insan âlemlerini birbiriyle kucaklaştırmaktadır. Şimal Kutbu güneşi doğuyor, buzlu mıntıkalar cennete dönüyor, Petersburg İstanbul iklimini kazanıyor, Sibiryâ sahilleri Venedik koylarına benziyor, tuzlu Okyanusların suyu tatlılaşıyor, zararlı hayvanlar faydalı şekle giriyor ve âhengin çoğalması nisbetinde hayvanlar güzelleşiyor, insanın ömrü vasatî 144 seneye kadar uzu-

yor ve İstanbul dünya merkezi oluyor, ikinci 35.000 yıllık tarih safhası başlıyor!...

8. Medeniyet Çağının Tahlili :

Bu muazzam fanteziye tabiat ve cemiyet felsefesi tarihinde bir yer verilip verilmiyeceği meselesini bir tarafa bırakarak şu kadar diyelim ki henüz müsbet ilimlerin hâkimiyetlerini tanıtmadıkları bir zamanda ortaya atıldığı, bizzat tabiat ilimleri metafizik muhakemeler elinde bulunduğu için Fourier'yi ilmî telâkkilere hürmetsizlik ile ittiham edemeyiz. Müellifimiz hakkında verilecek hüküm felsefe tarihine aittir. Biz yalnız kendi mevzuumuzla alâkadar taraflar üzerinde duracağız.

İlk safhanın beşinci çağı, Fourier'nin zamanındaki cemiyet müesseselerine ait müşahede ve tenkitleriyle alâkalıdır. Bu çağ, yani medeniyet çağı, feodalizmi ihtiva eder. Büyük arazi sahibi asılların hâkimiyeti demek olan feodalizmde mutlakiyet biraz yumuşamış, kadın biraz hürriyet elde etmiştir. Bu hali sanayi erbabının, tüccar tabakasının tam hürriyet elde edişi, parlamentarizmin teessüsü takip ediyor. Fakat ne iktisadî liberalizmin, ne siyasî liberalizm (parlamentarizm), maksadı temin edememiş, yıkılan bir sınıf Devleti yerine yeni bir sınıf Devleti kaim olmuştur. Bu hususta yaptığı tenkitlerden birini, müellifimizin ileri sürdüğü felsefî fantezinin esası ile alâkalı olanını tekrarlıyalım. Kâinatın küllî kanunu olan cazibe, aynı zamanda ruhî hayatımızın da kanunudur. Halbuki beşerî faaliyetlere cazibe değil, tamamiyle onun aksi olan sıkıcı, zora, nefrete dayanan bir hal hâkimdir. Faaliyetlerimiz dıştan idare ediliyor. Hakikatte ise onları kendi haline bırak-

malı, daha doğrusu “külli cazibe - attraction universelle”yi içtimaî hayata hâkim olan “içtimaî cazibe - attraction sociale” halinde devam ettirmelidir. Burada Fourier’yi iyi anlamak için insan ruhu ve temayüllerimiz hakkındaki psikolojik nazariyesini görmek lâzımdır.

9. Falanjdaki Ahlâk Görüşü :

Fourier’ye göre ruhî hayatımızın hiç bir belirtisi engele uğramamalıdır. Klâsik ahlâk felsefesinin olduğu kadar an’anevî halk ahlâkının da “iyi”, “fena” damgasını bastığı hareketler, temayüllerimizden birinin veya diğerinin önüne geçilmesi ile tahakkuk ederse ruhî inkişaf namına zararlıdır. Bu hususta Fourier, XIX. asrın ikinci yarısında anarşist ahlâk doktrinini güden Stirner’in ve Nietzsche’nin üstadı addedilebilir. Hiç bir tabiî temayül yoktur ki Fourier nazarında fena ve faziletsiz olsun. Ahlâk felsefesinin düğümlü meselelerinden birini teşkil eden “nefsin ıslahı” işi, müellifimiz için bir kıymet taşımaz. Çünkü “ıslah edilecek olan şey insanın nefsi değildir... İhtiraslarımız, heyecanlarımız hep iyidirler, faziletlidirler. Asıl yanlış ve ıslaha muhtaç olan şey, bütün beşerî ihtiraslarla aksi bir istikamet gösteren medeniyettir.”

Fourier’nin ruhî hayattan anladığı şey, ihsaslarımızın insiyaklarımızın ve temayüllerimizin bütünüdür. Başlıca dokuz hâsse ve insiyak gösteriyor: Görme, koklama, işitme, tatma, duygu, sevgi, dostluk, hırs, ebeveynlik. Bu dokuz hâsse ve insiyak üç ruhî kuvvet tarafından idare ediliyor: Teşkilâtlandırıcı kuvvet (Cabaliste), değiştirici kuvvet (Papilonne), neşelendirici kuvvet (Composite). Her insanda bu

dokuz hâsse ve insiyak ile bu üç kuvvet, en hür surette faaliyette bulunmalı, bu faaliyete mâni olmak "cürm"ünü irtikâb etmemelidir. Fourier'ye göre mevcut cemiyet bu esasa göre hareket etmiyor. İleride sosyalistçe ve kooperatifçe idare edilecek cemiyet tamamıyla bu yeni ruhiyat ve ahlâk görüşüne tâbi olmalıdır. İktisadî işler, fertlerde başka başka derece ve mikdarlarda bulunan zevk ve temayüllere göre tertip edilecek, esasen insanda bir sevki tabiî, bir insiyak, bizi içten güdücü olarak mevcut olan çalışma ve işleme temayülü ve zevki, cazib bir surette kuvveden fiile çıkacaktır. Mesele, insan ruhunu bütün incelikleriyle kavrayacak yeni bir terbiye cihazına sahip yeni bir içtimaî teşkilât yaratmaktadır. Fourier'nin teklif ettiği ve tahakkuku için derin bir ihtiras beslediği yeni sosyalist cemiyet, esasında işte bu neviden bir ruhiyat ve ahlâk telâkisine dayanmaktadır.

10. Falanj ve Morfolojisi :

Fourier sosyalizmini teşkil eden ve felsefî sıfatını bir az güçlkle verebileceğimiz bu telâkkiden, yukarıda işaret ettiğimiz ruhiyat görüşünden hareket ediyor. Kâinatı idare eden cazibe kanunu, insan faaliyetine ve içtimaî münasebetlere de hâkimdir. İçtimaî teşkilâtı, çocukların oyuncaklarıyla oynamalarındaki cazibeli, tabiî ve kendiliğinden cereyan edici bir şekle sokmalıdır.

Fourier düşündüğü içtimaî teşkilâtın tabirlerini, Makedonya krallarından Pihilpp ile Büyük İskender stratejilerine ait "Flanj - Phalange" kelimesinden alıyor. Bu stratejiye göre köşemsi şekilde iki sıra harp cephesi yapılır ve buna da "Flanj" denir.

Bu ismi taşıyacak olan içtimaî teşkilât ta ikl sıra cephe halinde "medeniyet"e, yani düşmana doğru yürüyecektir. O halde Falanj veya Falanster ismi verilen bu teşkilâtı yoklamak icabeder.

Fourier'ye göre yeni cemiyet Falanj'lardan ibaret olmalıdır. Her Falanj, âzası 1600 den aşağı düşmiyecek 1800 den yukarı çıkmıyacak 400 aileden mürekkep bir topluluk olup teşkilâtına zevk ve temayülünün icabettirdiği neviden bir faaliyet çeşnisi verecektir. Ayrıca her Falanj içinde de sık sık tadillere uğrayan ve birbirlerinden hoşlanacak insanlardan mürekkep "seri"ler ve "grup"lar mevcuttur. "Grup"ları teşkil edenlerin sayısı asgarî yedi kişi olmalıdır. Her grup, falanster içinde gösterdiği faaliyet nev'inde iki saat çalıştığı takdirde cazibeli iş görmüş olacaktır. Çünkü iki saati geçince, ikinci ruhî kuvvet olan "değiştirici hâsse - Papillonne", kendi tesirini hissettirir... O zaman bu seri veya grup başka iş görür. Bu suretle umumiyetle otuz çeşit olan işçilerin hepsini, bütün "seri"ler görmüş olacaklardır. Ancak bu tarzdadır ki insanlar, işi tıpkı çocukların oynamağa, büyüklerin bayrama gitmesine saik olan cazip motiflerle ifa edebileceklerdir.

İşin ve çalışmanın cazip olmasını temin için: 1) İşleri ve meşguliyetleri çeşitlere, bunları ifa edecek Falanjistleri de "seri" ve "grup"lara ayırmaktan başka, 2) Falanj içinde mümkün olduğu kadar ziraî meşguliyetlere sınaî meşguliyetlere nisbetle daha fazla bir yer ayırmak, nihayet, 3) Falanjistlere asgarî yaşam imkân ve vasıtalarının daha peşiriden temin eylemek, bu suretle işin mümkün olduğu kadar maddî ve iktisadî saik ile ifa edilîşinin önüne geçmek lâzımdır. Her Falanjistin gündelik hayatı imkân nisbetinde zevkli bir başkalık içinde ge-

Fourier'nin kendisi bir Falanjist için saat esası üzerine şöyle bir program çiziyor: 3,5: Kalkış, 4: Ahırda hayvanlara nezaret, 5: Bir bahçıvan grubunda çalışma, 7: Kahvaltı, 7,5: Hasatçılarla çalışma, 9,5: Sebzeciler grubuna iştirak, 11: Ahır işi, 1: Öğle yemeği, 2: Orman işleri, 4: Dokumacılık, 6: Sulama, 8: Ertesi günün işlerini tanzim toplantısı, 8,5: Akşam yemeği, 9: Yarenlik, 10: Yatakhaneye gitme!

Her falanjin kendisine mahsus bir morfolojisi vardır. 400 hektarlık bir sahaya icabeden çiftlikler, müesseseler tevzi edilmiştir. Saha ortasında büyük bir saray bulunmalıdır. Her falanjist bu sarayda kendisine ait daireyi seçer. Sarayın, kütüphanesi, okuma salonu, tiyatrosu ve mabedi bulunur. Fourier bu binanın sütunlarının ve saçaklarının şeklini bile tasavvur etmiştir! Yirminci asırda çok inkişaf eden yapı kooperatifçiliğini ve turizm politikasına. otelcilik sanayiini peşinden karşılayan ve tasarlıyan biri karşısındayız! Bazı Amerika ve Avrupa şehirlerinin veya tedavi, eğlence mntıkalarının parklar ve ormanlar içine gömülmüş muazzam otelleri, Fourier'nin falanjlarına ne kadar benziyor! Hattâ müellifimiz, falanjlar içinde bir meccanî sınıftan başka ücretli beş sınıf ayıracak kadar antisosyalist bile hareket ettiğine göre kurmak istediği falanjlar kapitalist memleketlerin yalnız muayyen mevsimlerde işleyen turistik otellerine daha çok yaklaşmaktadır!

11. Falanj ve Ferdî Mülkiyet :

Fourier, bundan evvelki bahislerde anlattığımız Sismondi gibi modern büyük sanayie, büyük sınaî işletmelere karşı aleyhtar görünüyor. Bir nevi içtimâî romantizm, gizli de olsa, Fourier'nin fikirlerini

idare etmektedir. Bu yüzden mümkün olduğu kadar ziraî bir cemiyet düşünüyor ve büyük şehirden uzaklaşmak istiyor. Her Falanj âdeta, ormanlar içinde gizlenmiş bir köy ve küçük bir kasaba manzarası arzedecektir. Fakat bu Falanj'lardaki ziraî faaliyetlerin iptidaî mahiyette olduğu zannedilmesin. Fourier bilâkis arıcılık, bahçıvanlık, ağaç sanayii... ilh. gibi tekemmül etmiş faaliyetleri kastediyor. Evvelce işaret ettiğimiz "seri" ve "grup"lar, bu faaliyetlere göre, meselâ kirazcılar, elmacılar... olarak, terip edilmelidir. Sanatkâr Fourier. çiçekçilikten bahsederken bir şair, yahut aşk mahrumiyetlerini çiçekler hakkındaki duygularile telâfiye çalışan genç bir kız veya delikanlı hassasiyeti gösteriyor! O kadar ki sosyalizm doktrinlerinden birini anlatıyor diye okunan eserler, okuyucuya, ekseriya müellifin "cinnet"i hakkında hükümler bile verdirmiştir! Şimdi bu fantezist tarafları bir tarafa bırakarak Falanj'ların iktisadî manzarasını tahlile çalışalım.

12. Falanj Ekonomisi :

Her Flanj, kendisini vücade getirenler arasında "tam bir işbirliği - Une coopération intégrale" esasına dayanır. Buradaki "işbirliği veya beraberliği, ortaklık, kooperasyon - coopération" tâbiri üzerinde bilhassa durulması lâzımdır¹. XIX. ve XX. asırda

1) Kelime, Lâtin ve Anglo-Sakson halklar arasında, yirminci asırda bir Japonya'da ve şark milletlerinde oldukça yayılmış, beynelmilel bir ıstılâh halini almıştır. «Ameliyat yapmak, işlemek, icra etmek - opérer» ile «beraber» demek olan «co» dan vücuda gelen bu »coopération» kelimesi bizde ilk zamanlarda «taavün», sonraları «ortaklık», son zaman.

büyük bir ehemmiyetle karşılanacak, ister muhafazakâr, ister liberal, ister sosyalist olsun, "İçtimai mesele"yi kooperatifçilik vasıtasıyla halletmek isteyen bütün mütefekkirlerce ele alınacak bir düşünce karşısındayız.

Modern kooperatifçiliğin: 1. İstihsal; 2. Kredi; 3. İstihlâk olmak üzere başlıca üç istikamette inkişaf ettiği malûmdur. Her üç istikametın ruhunu teşkil eden "ortaklık" fikrinin tarihçesini yapan müellifler, Fourier'ye büyük bir ehemmiyet vermektedirler. Falanj, hakikatte bir ortaklık, bir kooperatiftir. Bu kooperatif, hisse sahibi ortaklardan vücade gelmiş, bizzat istihsal yapan, istihlâk ihtiyaçlarını tatmin eden ve kendi kendine kâfi gelen bir teşkilâttır. O halde Falanj, aynı zamanda istihsal ve istihlâk kooperatifliği rolünü ifa edecektir. Mamafih muhtelif Falanjlarda istihsal edilen eşyanın mübadelesi ihtiyacı hissedildiği takdirde bu mübadeleyi hiç bir şey menedemiyecektir.

Sosyalist Fourier'nin kapitalizme nasıl hücum ettiğini gösterdik. Bu hücumu yapan müellifimizin şimdi ferdî mülkiyet hakkındaki fikrini sormak lâzımdır: Falanj'da ferdî mülkiyet kalacak mı? Şekil bakımından evet. Çünkü kooperatife iştirak edenler, sermayelerini, mülkiyetlerini (daha doğrusu esham-

larda da «coopératif» tarzında intişar etmiştir. Anadolu'nun şark kısmında köylüler arasında «Hab» ismi verilen iktisadî âdetle, hemen hemen bütün Türkiyece malûm olan «İmece» tâbirinin ifade ettiği iş beraberliği aynı mânayı ihtiva ederler. Almanlar, kooperatif yerine bizim «ortaklık»ın âdeta tam tercemesi olan «Genossenschaft» kelimesini kullanmak tadırlar. Fazla bilgi için bakınız: F.Z.F.: Türkiye'de kooperatifçilik, 1953, İstanbul.

larını, ellerindeki kıymetleri) hisselerine yatırmışlardır. Fakat hukukî bakımdan hayır! Zira hisseler fertler üzerine mukayyettir. Kârların tevziinde, tıpkı bir anonim şirkete kapitalistlere temettü dağıtımındaki prensip hâkim olmalıdır. Fourier bir faaliyet devresi sonundaki kârı 12 esas üzerinden şöyle taksim ediyor. Kârın

4/12 ü sermayeye

3/12 ü kabiliyete

5/12 i emeğe

verilmelidir. Mamafih kapitalist şirketlerin kâr ve temettü tevziine benziyen bu sistemde dikkat edilecek nokta “ecîr - salarié”in bulunmamasıdır. Bu nokta müellifimizin sosyalizmi hakkında bir hüküm vermek isteyenler için çok mühimdir. Kendisi şöyle diyor: “İktisat ilmi için en birinci mesele, ücret alan amelenin, teşkilât içinde aynı menfaate malik (coïnteressé) bir mülkiyet sahibi (propriétaire) haline sokulmasını araştırmaktan ibarettir.”

Bununla beraber amelenin sermaye ve mülk sahibi haline getirilmesindeki hikmet, bizi zarurî surette deminki ferdî mülkiyet meselesine sevk ediyor. Fert, ancak mülkiyet sahibi olmak zevk ve şevkiyle kendisini işe verebilir. Kendi tâbiriyle “mülkiyet ruhu insanları elektriklendirmek (électriser) için malûm olan manivelâların en kuvvetlisidir.” Hülâsa ne yapıp yapıp falanjistlere mülkiyet sahibi olmaktan doğan bir gurur aşılmalı ve onların ica-bında: “Bizim Falanji’mız, bizim topraklarımız, bizim ormanlarımız ve çiftliklerimiz!” diyebilmelerini temin etmelidir. Evvelce işaret ettiğimiz geniş kâinat felsefesindeki ahengin içtimaî hayatta vücut bulması-

nı temin edecek sebeplerden biri de budur. İctimaî meselenin kavuşacağı ahenk, Fourier'ye göre önce sermayenin, emeğin ve kabiliyetin haklarını tanımak, sonra emek sahiplerini tedricî surette falanj'ın "hisse"lerine, hattâ seçimle idaresine iştirak ettirerek, ecîrlîği ilgaya doğru gitmek suretile gerçekleştirilir.

13. Flanjların Merkezi : İstanbul :

XVIII. asırdan evvelki bir kısım ütöplastlar gibi Fourier de, Falanj'ın başına bir "Hükümdar - Monarque" getiriyor! Fakat bu hükümdar, yalnız hükümdarlık etmekte, idareye karışmamaktadır. Asıl idare salâhiyeti, bütün Falanjistlerin umumî idaresinde toplanmıştır. Falanj'ın ortasındaki parkta her akşam toplanan Falanjistler, ertesi günün çalışacak "seri" ve "grup" ve "posta"larını tayin ederler. Muayyen bir zamanda seçilen tecrübeli, yaşlı Falanjistlerden mürekkep senato, kooperatifin idaresiyle mükellef ise de kararları zorlayıcı değildir. Senatonun içinde bir komisyon Falanjın diğer Falanj'larla olan işlerini tanzim eder. Burada Fourier'nin fantezisi tekrar beliriyor: bütün dünyayı kaplıyacak olan Falanj'larda beynelmilel bir lisan zarureti hâsıl olacağı gibi, münferit kalan Falanj hükümdarlarının hükümdarı olacak muhteşem bir Hükümdara merkezî bir yer bulmak icap edecektir. Falanj'ların idaresine doğrudan doğruya karışmaksızın sadece ihtişamlı bir Hükümdarlık yapacak olan bu hükümdarın tahtı **İstanbul** olmalıdır².

2) Mamafih cihanşümul fantezisini tahakkuk ettirmek uğrunda, arasıra İstanbul'da oturacak Hükümdara âzamî salâhiyet veriyor. Falanj'ları, «medeniyet devri»nin sl.

Bu vesile ile Fourier'nin burada da "Küllî Cazibe Kanunu"na ne derece tutkun olduğunu göstermek mümkündür. Gerek münferit Falanj hükümdarlarının, gerek İstanbul'da oturacak büyük Hükümdarın mevkiine yükselmek için her Falanjistin tabîi bir arzusu vardır. Halbuki özenilecek mevkiler azdır. O halde Falanj'lar dünyasında daha başka "ünvanlar", "rütbeler" vücuda getirmeli, bu suretle cazibe kanununun insanlar arasında geniş tatbikatını meydana vermelidir. Bu maksatla 12 İmparatoriçelik, 48 çariçelik, 144 Halifelik, 576 Sultanlık, 1721 Kraliçelik... ilh. tesis edilmiştir! Fourier bu suretle insanları Falanj'a, Falanj işlerine bağlamak için "tabiatî beşeriye"lerindeki temayüllere yer verdiğini düşünmektedir.

14. Kadın Meselesi :

Yukarıda zamanının aile ve kadın meseleleri hakkında ne düşündüğünü anlattığımız Fourier, acaba Falanj'larda erkek-kadın münasebetleri hakkında ne düşünüyor? Bu hususta çok feminist davranarak kadına âzamî hürriyet verilmesini "Âhenk devri"nin zaruretlerinden addeden Fourier'nin yekten pek ciddî olmadığı fakat yakından düşünülürse XX. asrın çıplak realitelerini önceden dile getirdiği anlaşıyor. Falanj kadınları şöyle bir tasnife tâbi tutuyor.

1. — Tek kocalı kadınlar (Kendisinin medeniyet devri diye tenkid ettiği zamanın monogam ailesi gibi);

yasî istibdadından kurtaran Fourier'nin bu gibi noktalarda derin bir tenakuza düştüğü görülür. (Bk. W. Hausenstein: Fourier «Die grossen Utopisten, içinde», 1920, Berlin, sf. 26).

2. — İstedikleri zaman kocalarını değiştirebilen kadınlar;
3. — Kibar, işve ve cilveli, cinsî hayat davranışlarında serbest kadınlar;

Bunlardan ikinci sınıfa mensup kadınların koca değiştirmelerini nizama sokmakta, bu nizamı daha az sıkı olarak üçüncü grup kadınlara da teşmil eylemektedir. Fransız iktisat âlimi Ch. Gide'in dediği gibi, böyle bir fantezi, kadın hukuku lehine olarak yapılmış bir feminizm olmaktan ziyade aile müessesesini fena gören, serbest ve âşikane münasebetlerin bir kayda bağlı olmasını hazmedemiyen, üstelik bekâr da kalmış bir hayalperestinin eseridir! XX. asrın ortaya attığı yeni "Ruhî tahlil - Psychanalyse" disiplini bu bakımdan Fourier'nin psikolojisini çok güzel aydınlatabilir.

15. Garantizm :

İşte Fourier'nin mevcudu yıkan, kurulacak yeniyi gösteren telâkkilerinden bizce mühim ve gerekli olanları. Mevcuttan yeniye, yani "medeniyet"ten "ahenk"e nasıl geçileceğini düşünen müellifimiz, eğer kendi tabiat ve tarih felsefesine bağlı kalsaydı acele etmiyecekti. Zira seyyarelerin kendisince ileri sürülen gelişmesi tedricîdir, ferdî uzviyete ait çocukluk, gençlik tâbirlerini kullanması da ancak zamandan beklenen bir kalkınmayı düşündüğünü gösterir. Fakat içtimaî felsefesini izah ederken bu tedricîliği terk ediyor, âdeta bir iki sene, hattâ bir iki ayın içinde "ahenk devri"nin tahakkuk edeceğini düşünüyor! Yaptığı ilânın neticesini yıllarca evinde bekliyen Fourier bu gerçekleşme inancı içinde ya-

şamıştır. Hattâ bu hususta kendisini Tanrı tarafından gönderilmiş bir elçi, bir **Mehdî** olarak tasarladığı da vâkidir! Şu sözler kendisininindir: "Hiç kimse kâinatın geçmişi ve geleceği hakkındaki Allah plânına benim kadar vâkıf değildir!" Bu söz, Şarkta arasına nûmuneleri görülmüş "Mehdî"lerden biri karşısında bulunduğumuzu gösteriyor!

Bununla beraber yazılarının heyecanlı olmıyan kısımlarında az çok zaman unsuruna ehemmiyet verildiği de görülmekte, "medeniyet"ten "ahenk"e geçmek için istihale devri düşünmekte, hattâ bu devreye "Garantisme" ismini vermektedir. İnsanlar gittikçe kooperatifçiliğin, daha doğrusu istihsal ve istihlâki müştereken temin eden kooperatifçiliğin faydalarını daha çok kavıyorlar, ekmekçilik, sigortacılık... için kooperatifler kuruyorlar ve yavaş yavaş Falanj'lardan mürekkep içtimaî dünya doğuyor ve "İçtimaî mesele"de bu suretle hallediliyor!³

16. Fourier ve Sosyalizm :

Sosyalizm tarihinde ismi zikredilen Fourier hakkında ne hüküm verelim ve onu ne nisbette sosyalizm tarihine mal edelim? Meşhur İngiliz sosyalisti Owen'den bahsederken onun "mal ve mülk iştiraki"nden bahsedildiğine tahammül edemiyen, keza mülkiyetin ilgasını isteyen Saint-Simonizm için "omuz silktiğini" bizzat söyleyen, temettüün dağılışında sermayeye hemen hemen emek kadar kıymet veren, nihayet cemiyette fakir ve zengin ikiliğinin "ilâhî plân icabı" olduğunu ilân eyleyen bir müellif

3) Bk. Ch. Gide et Rist: Histoire des doctrines économiques, Paris, 1926, Sf. 297.

sosyalist addedilebilir mi? Bilhassa XIX. asrın git-tikçe temerküz eden büyük sanayiın doğurduğu "İç-timaî mesele"nin asıl muhitini, yâni büyük şehirle büyük sanayii antipati ile karşılayan ve falanjlari "ormanlara yaslanmış, suları bol güzel tepeler" üze-rindeki köyler halinde tahayyül eden Fourier için sosyalizm bakımından nasıl bir hüküm vermelidir?

İlk bahislerden birinde sosyalizm doktrinlerinin daima birer faraziye halinde düşünülmesi lüzumunu ileri sürmüştük: Her faraziye, realite ile hâdiseler dünyası ile, olup bitenler âlemi ile karşılaşan insan zekâ ve muhayyilesinin orijinal bir yaratmasıdır. Me-sele bu yaratmanın aykırı, belki gülünç taraflarını bulup göstermekte toplanmaz. Yapılacak şey, bir feylesofun "İçtimaî mesele" karşısındaki ilhamları-nın ve fikrî yaratıcılığının yekûnu demek olan "fa-raziye"sinden, şe'niyet, ile realite ile karşılaştıktan, bilhassa faraziye sahibi aramızdan öteki dünyaya göçmüş bile olsa onun namına elde kalanları ara-maktır. Fransız ihtilâlinden sonraki sosyalistlere bu usulü tatbik ettiğimiz takdirde Fourier'nin dikkati celbeden bir sosyalist ruhlu şahsiyet olduğunu, bu-gün için de bereketli düşüncelere sahib bulunduğ-u, sosyal bir dünya görüşü peşinde koşan Türkiye için yeni bir değer teşkil ettiğini görürüz. Bunlar-dan bazılarına kısa çizgilerle işaret edeceğiz.

I. — Menkul Mülkiyeti Tenkit :

Menkul sermayenin kapitalist cihaz içindeki iş-leyiş tarzına ilk hücum eden mütefekkirlerden biri de Fourier'dir. Her ne kadar kendisi de kapital sa-hibi falanj âzasını kabul ediyor, hattâ temettü tev-ziinde sermayeye emek kadar ehemmiyet veriyor ve

bu durum da “ecîr”in kaybolmağa yüz tuttuğu bir teşkilât içinde vukua geliyor. Binaenaleyh fertçi, liberal bir rejimdeki kontrolsuz menkul sermayeye aleyhtarlığı aşikârdır.

II. — Modern Kooperatifçiliği Kurma :

Modern kooperatifçilik fikrinin öncülerinden biri ve belki de başlıcasıdır. Sosyalizmin ana meselelerinden biri olan proleteryanın ancak istihsal ve istihlâki aynı zamanda başarmağa çalışan kooperatifçilikle ortadan kalkacağı hakkındaki sezişi çok kuvvetlidir. Bu telâkki, bugün de aynı hareketle yaşamaktadır. Paris’te Clichy caddesinde Fourier namına asrımızın başında dikilen âbide, yaşıyan bir kıymetin ifadesidir. Marx sosyalizminin tesirli olduğu zamanlarda ehemmiyetini kaybeden Kooperatifçilikten hareket eden sosyalizm, vakit vakit muhtelif içtimaî ve siyasî cereyanlar tarafından tekrar ele alınmaktadır.

III. — Kollektif Yaşayış Tasavvuru :

Falanj fikri, yalnız nazariyatta kooperatifçiliğe dayanan sosyalizm cereyanını doğurmakla kalmamış, aynı zamanda tatbikatta da yer bulmuştur. Bu hususta Fourier’nin telâkkilerini devam ettiren bir talebesini zikretmek lâzımdır: **Victor Considérant**. Bu talebe Amerika’da 1841 de bir falanj tecrübesine girdi. Fakat bu deneme ancak üç sene devam edebildi. XX. asırda bile kendilerini Fouriérist addeden bazı Fransızların tecrübelerinden bahsediliyor. Bundan başka 1848 de Fransa’da vukubulan ihtilâlde amelenin Fourier ve Considérant’dan mülhem bir

“Emek hakkı” talep ettiğini kaydedelim. Tatbikat bakımından Fourièrizm’in en bereketli ve devam eden eseri, 1859 da bir Fourièrist tarafından Fransa’da Guise’de tesis edilen “Isıtma âletleri kooperatifi”dir. Kooperatif, Fourier’nin idealini, yâni amelenin ecîrlikten kurtulup kooperatife iştirakini, ancak 1888 de temin edebildi. Dikkate şayan olan taraf bu kooperatifin :

1 — Morfoloji itibariyle Fouriernin çizdiği plâna göre yapılmış bir manzara arzetmesi, yâni muayyen büyüklükte bir saha ortasında kütüphane ve tiyatro ile tamamlanmış bir sarayın bulunması, istihlâk mağazasına, mekteplere sahip olması,

2 — Kooperatif âzası ve hissedarları olan işçiler arasında Fourier’nin “seri” ve “grup” usullerinin kullanılması, çalışmanın tamamiyle cazibe prensibine uygun surette tanzim edilmiş bulunması,

3 — Sermaye, emek ve istidada ait temettü hisselerinin aşağı yukarı Fouriernin çizdiği plâna göre tevzi ve ücret miktarlarının vakit vakit kooperatif âzasının müşterek kararıyle tayin olunması,

4 — İdare organlarının müşterek toplantılarca demokratik surette seçilmesi... gibi vasıflarının tamamiyle üstadın emirlerine uygun olmasıdır. Kooperatifçilerce âdeta ziyaret edilmesi lâzım mukaddes bir mahal sayılan bu falanj, vaktiyle deli, anormal ve hayalperest olduğu sanılan bir mütefekkirin şöyle böyle bir asır sonra eser halinde yaşayan şahsiyetini göstermektedir⁴.

4) Bk. Z. F. : Türkiye’de Kooperatifçilik, 1953, Sf. 17.

Bu vesile ile şuna işaret edelim ki XIX. asır boyunca İngiltere’de, Almanya’da gelişen kooperatifçilik, Fourièrizm ile doğrudan doğruya alâkalı değildir. Bu memleketlerin her birindeki hususî, içtimâî şartlar, kooperatifçiliğe meydan vermiştir. Mafih Fransa’daki kooperatifçilik hareketi için Fourièr’nin tesiri kat’îidir. Ancak sonraki inkişaf Fourièr’nin düşündüğü şekilde, yani istihsal ve istihlâk kooperatifçiliğinin her ikisi beraberce yürüyecek bir surette, ilerliyemedi. İnkişaf daha ziyade istihlâk kooperatifçiliğinde görüldü. İstihsal kooperatifçiliği pek mahdut sahalarda, zayıf adımlarla yürüyebildi. Ancak bazı istihsal teşebbüsüne giriştiler. Binaenaleyh falanj’ların kışlamsı, otelimsi hususiyetleri bir tarafa bırakılacak olursa kooperatifvari olan özellikleri Fourier’den sonra renklerini muhafaza etmişlerdir.

IV. — Devlet Kapitalizmine Rehberlik :

Fourièrizm, umumiyetle iktisat doktrinlerine tesirli olmuştur. Sosyalist doktrinler içinde kooperatifçiliğe bel bağlayanlar kendilerini Fourièrist addeyorlar. İngiltere, Almanya ve Fransa’da Hıristiyanlıktan mülhem sosyalizm güdenler ve bu maksat ile kooperatifçilik sahasında çalışanlar da dindar bir hıristiyan olduğu hissedilen müellifimizden mülhemdirler. Nihayet fertçi ve liberal bir Fransız iktisat âlimi olan Paul Leroy-Beaulieu’nün Fourier’yi “dâhi bir mütefekkir - Penseur génial” sayması ne kadar mânalıdır! Bilhassa Ch. Gide’in, onun tahakkuk eden peygamberliklerine hususî bir etüt hasrettiğini ve Fransız kooperatifçiliğinin XX. asırda şefliğini yapmış olmak itibariyle Fourier’ye verdiği ehemmi-

yeti unutmamalıdır. Nihayet Rusya'da mevcut olmayan kapitalizmin, Devlet eli ile ve ziraî alanda "kooperatif - kolhoz" ismini taşıyan müesseseler, sınaî sahada da tahakkukuna çalışılması hür ve "aşağıdan" idareli kooperatifçilikle otoriter ve "yukarıdan" idareli kolhozculuğun aynı şey olmamasına rağmen üzerinde durulacak noktalardan birini teşkil etse gerektir.

V — Mesken Tarzına, Ev Hizmetlerine Tesiri :

Fourièrizm, hiç akla gelmedik bir sahada, mesken tarzı üzerine tesir icra etmiştir. Gide, sosyalist müellifimizin peygamberliklerinden bahsederken bu noktayı da hesaba katıyor. Gerçekten ilk evvel İngiltere'de baş gösteren bahçeli siteler, sonraları Almanya ve Fransa'ya da girdi. İhtimal ki büyük şehirlerin, büyük sanayi muhitlerinin yaşayış tarzına aksülâmel olan bu şehircilik ve iskân meselesini, Fourier'nin doğrudan doğruya tesiri değildir. Bunu Fourier'ye tesir eden içtimaî ihtiyaçlara atfetmek daha doğru olur. Fakat falanjların dahilî teşkilâtı, aile hizmetçisi ve yardımcısı tarzının yerine kollektif hizmetin (yani her aile yanında bir hizmetçi yerine, bütün falanj hizmetlerinin kollektif şekle ifrâğının), keza şahsî teşebbüs yerine kooperatif teşebbüsün (yani meselâ her evde ekmek pişirme, çamaşır yıkama yerine kollektif ekmekçilik ve çamaşır-cılık... ilh...ın) ikamesi meselesini ortaya koymuştur. Gerçekten Fourier, asgarî masrafla azamî istirahatın teminini bir prensip halinde düşünmüştü. Keza müşterek hayatın iktisadî ve içtimaî, bilhassa emek, sermaye ve istidat erbabını kaynaştırma itibariyle terbiyevî neticelerini çok önceden tasarla-

miş bulunuyordu. Bugün Amerika ve Avrupa'nın büyük şehirlerinde şahsî teşebbüs yerine geçen kolektif teşebbüsler (meselâ bir semtin çamaşır, yemek işlerini başarma...) le yine Avrupa ve Amerika'da nümuneleri artan ve bir çok aileleri hattâ bekârları kapsayan muazzam oteller ve kulüpler, Fourier'ce önceden hayali kurulmuş hayat tarzları olarak ele alınabilir.

VI. — İşletmede Cazibe Prensibi :

Çok geniş bir kâinat felsefesinden Fourier'nin çıkarmağa çalıştığı cazibe prensibi, terbiyede, iktisadî faaliyette ehemmiyetli suretle tesirini gösterdi. Müellifimizin Alman talebelerinden biri olan **Fröbel**, çocuk terbiyesinde "tabiat"ın rolünü izah etmiş ve "Çocuk bahçeleri - Kindergarten"ni tesis eylemiştir. İktisadî faaliyet, Fourier'ye göre "medeniyet devri"nde tazyik, sefalet, menfaat sâiklerinin tesiri altında cereyan ediyor. Âhenk devrinde bunların yerine cazibe, konfor, zevk kaim olacaktır. XIX. asırda bir taraftan amele istekleri arasında öte taraftan amele lehine alınan içtimaî siyaset tedbirlerinde falanjinlerin çalışmayı cazip kılacak çarelerinden bir kısmının görüldüğü inkâr edilemez. Fabrika amelesinin hiç değilse istemiyerek işine gittiği şüphesizdir. Buna karşı "seri"ler teşkil etmelidir. Keza aynı amelenin on, on iki, on dört saat çalışmasına rağmen sefaletin devam ettiği âşikârdır. Buna karşı ameleyi, falanjin "menfaatte müşterek uzvu - Cointeressé" haline getirmelidir. Nihayet amele asgarî yaşama esbabını elde etmek için çalışıyor. Buna karşı, amelenin zarurî yaşamasiyle çalışması arasında sıkı bir bağlılığın bulunmadığını düşünmesi

kâfidir. İster demokrasi olsun (Amerika, İngiltere), ister otoriter ve sözde sosyalist olsun (Rusya) bütün rejimler şu ve bu şekilde işçiyi, Fourier'nin istediği vaziyete getirmek istemiyorlar, hiç değilse bunu iddia etmiyorlar mı?

VII. — Ecîrliğin Kaldırılmasına Doğru!

Fourier'nin ecîrliği ortadan kaldırılması maksadıyla işçiyi istihsal kooperatiflerinde sermayedar haline getirme endişesi, günümüze kadar ehemmiyetini muhafaza etti ve etmektedir. Kendi memleketindeki "Société en participation ouvrière"ler, liberal fırkalar ve cereyanlarca bile kabul ve teslim ediliyor. Filhakika İkinci Dünya Harbinden önce Fransa'da beliren *néo - liberalism* ve *néo - capitalism*'in mümessili olarak De Molinari'yi ve L. Loucheur'ü görüyoruz: **Muayyen bir iktisadî siyaset ile amelenin hisse senedi sahibi olmasını temin etmek.** Fakat hisse senedine malik olmak, idareye iştirak neticesini doğurmaz mı? Hususile I. Dünya savaşında en kuvvetli fırka olan radikal-sosyalizm, ferdî mülkiyetin ve kapitalizmin muhafazasıyla beraber "salariat - ecîrlik" in de ameleyi teşebbüslere iştirâk ettirme suretile tedricî olarak ilgasını güdüyor, öte taraftan ihtilâlcî sosyalizm, malûm propagandasını yapmakta devam ediyordu. İşte II. Dünya harbinden sonra bir kısım "sağ"larla, "orta"ların ve bir kısım "sol"ların ehemmiyetle üzerinde durdukları bu mesele, dolayısıyla Fouriérizm'in gayeler arasında bulunmaktadır.

Netice :

XIX. asırda sosyalizm başlığı altında yalnız üç

Fransız sosyalistinin fikirlerine temas ettikten sonra —diğer Fransız sosyalistlerine, arkası sıra İngiltere ve Almanya'daki benzer cereyanlara yer vermeden— hemen Karl Marx'a geçmek doğru olur mu? Aşağıda bu geçişi gerektiren noktalardan bir kaçına işaret edeceğiz.

I — Fransız ihtilâlini takip eden çeyrek asır içinde, burjuvazi **sentez**'inin içinden işçi **antitez**'inin çıkışı ilk önce bu üç Fransız sosyalistinin teorilerinde kifâyetli ifadesini bulmuştur.

II — Bu üç sosyalisti, kendilerinden biraz önce ve biraz sonraki diğer Fransız sosyalistlerinden ayırarak anlatmak zarureti, sosyalizme giden üç yolun tipik göstericileri olmalarından ötürüdür. Bu sistemlerden biri —Sismondi'ninki— İngiltere'deki **antitezi** de İngiliz sosyalistlerinden önce önümüze sermiş, diğer ikisi —Saint-Simon'la Fourier'ninkiler— Alman sosyal felsefesine, hatta edebiyatına tesir etmiştir. Demek ki adı geçen üç sosyalist aynı zamanda, tıpkı Fransız İhtilâli gibi, Garb'a da mal edilebilir.

III — Bu üç sosyalist, XIX. asrın ilk yarısını sosyalizm laboratuvarı haline sokuyor. Fransız İhtilâlinin ekdiği hürriyet ve demokrasi tohumlarının yeşerdiği Almanya'da beliren sosyal ve sosyalist hareket rehberleri, memleketlerinden ayrılarak veya firar ederek bu laboratvar içine giriyorlar. Bunların arasında profesörden terziye kadar her zümre temsilcisi bulunmaktadır. Aralarında bir Alman kapitalistin tüccar oğlu Engels'le bir Adliye mensubunun liberal fikirli gazeteci oğlu Karl Marx'da vardır. O halde zikri geçen laboratuvarda olup bitenleri te-

maşa, Almanya'daki sosyal ve sosyalist kımıldanış-ları da aksettirecektir.

IV — Birinci (Aristokrasi), ikinci (Papazlık), üçüncü (Burjuvazi) sınıflarından sonraki dördüncü (Proletarya) sınıfın problemi olarak anlaşılan sosya-lizmin ekonomik şartları, hızlı endüstriyel gelişme ve neticeleri önce İngiltere'de görülmüş, fakat bu şart ve neticeleri aydınlatan sosyal felsefe, henüz büyük sanayiin çevresine İngiltere ölçüsünde girme-miş olan Fransa ve Almanya'da zuhur eylemiştir. Irkçılık ve halk karakteri hakkında herhangi bir dog-matizme düşmeksizin bu durum, iktisadî ve içtimaî fikirler tarihinin bir gerçeği olarak kabul etmek zo-rundayız. İngiltere'deki içtimaî sınıfların durumu bi-le İngiltere'de seyahat ve ikamet eden Sismondi ve Marx tarafından tahlil edilecektir.

V — Bu gibi sebepler yanında XIX. asrın İn-giliz ve Alman sosyalistlerine **Dersler**'de yer ayır-manın lüzumsuzluğu gibi bir kanaat sahibi değiliz. Şu varki öğretim imkânları, şimdilik bu üç Fransız sosyalist ile, daha sonra da yalnız Marx ile yetin-memizi gerektiriyor. Yoksa **Owen**'ları, **Tompson**'ları, **Mill**'leri, **L. von Stein**'ları, **Rodbertus**'ları, **Hess** ve **Grün**'leri, daha sonra asrın II. yarısındaki İngiliz Fabian ve Alman Eisenach Derneklerinin mensup-larını hatırlamak, her üç memleketteki parti ve sen-dika şeklindeki sosyalist ve komünist teşkilâtlan-malardan bahsetmek, sosyal meselede kültürün ob-jektif bilgisini vermek isteyen bir iktisat sosyolojisi için pedagojik bir zarurettir de⁵. Bu zarureti, XIX.

5) Burada saydığımız şahsiyetlerden **Owen** için (Tür-kiye'de Kooperatifçilik 1952; Sf. 75), **Lo von Stein** için (Sl

asrın sosyalizm cereyanlarının zirvesi olan bir sosyolog üzerinde derinliğine durmakla karşılaşacağız: **K. Marx**. Tek bir mütefekkir üzerinde fazlaca durmak, geçit resmi gibi sıralanacak şahsiyetler ve vakıaları ele almaktan daha faydalı olsa gerektir. Zaten biyografik, bibliyografik ve problematik usullerin bu zirve şahsiyet hakkında tatbiki, Türk Sosyolojisi mensublarına, başka, sosyalist mütefekkirleri yoklama ve inceleme metodolojisinin nümunesini de verecektir. Böylece, 1917 ihtilâli ile bir ülkenin devlet felsefesi ve siyasî propaganda vasıtası haline gelen ideolojinin geçmişini de gözler önüne sermiş olacaktır.

nıf Mücadelesi, «İş ve Düşünce» Dergisi, 19, S. 16), Mill için (Stuart Mill, 1962) isimli eser ve etüdlerimize bakılabilir. Ameli Dersler'de Türkçe ve yabancı eserler bibliyografyası verilecektir.

ADSIZLAR

(roman)

Yazan :

Ahmet B. KARABACAK

Türk Kültür Yayını

TÜRKÇÜLÜĞÜN ESASLARI

Yazan :

Ziya GÖKALP

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından okullara tavsiye edilmiştir.

10 TL.

Türk Kültür Yayını

ÜÇ BOZKIRLI

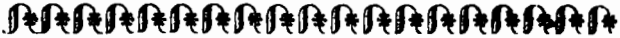
Atila - Cengizhan - Timur

Romenceden Çeviren :

Müstecip ÜLKÜSAL

20 TL.

Türk Kültür Yayını

DOĞU AŞİRETLERİ VE EMPERYALİZM

Yazan :

Dr. Mahmut RİŞVANOĞLU

20 TL.

Türk Kültür Yayını

KAZAK TÜRKLERİ

Yazan :

Hasan ORALTAY

2. Baskı

17.50 TL.

Türk Kültür Yayını

TÜRKLEŞMEK İSLÂMLAŞMAK MUASIRLAŞMAK

Yazan :

Ziya GÖKALP

10 TL.

Türk Kültür Yayını

TÜRK LÜK ÜLKÜSÜ

(Türklük Mefkûresi)

Yazan :

Ömer SEYFETTİN

Fiatı : 10 TL.

Birinci Baskı

MİLLİYETÇİ SANAYİ SİSTEMİ

Yazan :

Ali BAYINDIR

Fiatı : 20 TL.

Milli Hareket Yayını

Y A Y I N L A R I M I Z :

Türkçülüğün Esasları	Ziya Gökalp	10.— TL.
Türk Medeniyeti Tarihi (Cilt I)	Ziya Gökalp	10.— TL.
Türk Medeniyeti Tarihi (Cilt II)	Ziya Gökalp	10.— TL.
Türk Medeniyeti Tarihi (İki cilt bir arada, Lüks ciltli,		30.— TL.
Türkleşmek - İslâmlaşmak - Muasırlaşmak	Ziya Gökalp	10.— TL.
Türk Ahlâkı	Ziya Gökalp	15.— TL.
Türkiye'nin Çıkmazları		
Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu		20.— TL.
Doğu İlleri ve Varto Tarihi	M. Şerif Fırat	20.— TL.
Kızıl Elma Neresi	Ömer Seyfeddin	10.— TL.
Milliyetçi Sanayi Sistemi	Ali Bayındır	20.— TL.
Gönül Hanım	Ahmet Hikmet Müftüoğlu	5.— TL.
Mehmet Akif		
	Süleyman Nazif	7.50 TL.
Turanlının Defteri	M. Ali Tevfik	6.— TL.
Savaş Notları	Goebbels	7.50 TL.
Nazi Partisi Programı	G. Feder	7.50 TL.
Tarih Boyunca Yahudi Meselesi		
	Theodor Frischt	25.— TL.
Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm		
	Dr. Mahmut Rışvanoğlu	20.— TL.
Türklük Ülküsü	Ömer Seyfeddin	10.— TL.
Harp Sanayi	Ali Bayındır	7.50 TL.
Üç Bozkırlı	M. Ülküsal	20.— TL.
Kazak Türkleri	Hasan Oraltay	17.50 TL.

yirmi lira